

Kronarbeid i Christiania i siste halvdel av 1800-tallet

Hva var bakgrunnen for kronarbeidordningen, hvordan ble den praktisert og med hvilke konsekvenser for mennesker i Christiania i siste halvdel av 1800-tallet?

Camilla Råmundsen

Masteroppgave i historie for lektorprogrammet

Institutt for arkeologi, konservering og historie

Universitetet i Oslo

Våren 2021

© Camilla Råmundsen

2020

Kronarbeid i Christiania i siste halvdel av 1800-tallet

<http://www.duo.uio.no/>

Forord

Jeg vil takke veilederen min Hilde Sandvik for uvurderlig støtte og god oppfølging fra første samtale våren 2020. Da jeg først tok kontakt visste jeg at jeg ville skrive om fattigdom og forsørgelsesansvar i Christiania på 1800-tallet. Jeg var interessert i hvilke konsekvenser fattiglovene og forsørgelsesplikten hadde for «folk sjøl». Det var slik jeg, med hjelp fra min gode veileder, kom inn på det relativt ukjente temaet kronarbeid; en ordning som innebar at fedre som ikke betalte barnebidrag kunne pålegges tvangsarbeid. Til min store fascinasjon som historie- og norsklærer oppdaget jeg at selveste Henrik Ibsen skulle på kronarbeid på Akershus festning i 1850. Ibsen endte aldri på festningen, men flere menn måtte gjennomføre kronarbeid på festningen eller arbeidsanstalten i Christiania i siste halvdel av 1800-tallet. Det har vært spennende å studere hvem disse mennene var og hvorfor myndighetene satte dem på kronarbeid.

Jeg må si tusen takk til alle på kollokviegruppa som har lest og kommentert utkast, og ikke minst inspirert med sine tekster. Stor takk rettes også til Osloforskning for støtte til prosjektet, som bidro til at jeg kunne sette av mer tid til fordypning i kildematerialet.

Sammendrag

I siste halvdel av 1800-tallet kunne menn fra Christiania som ikke betalte barnebidrag eller forsørget familiene sine etter overøvrighetens bestemmelser settes til tvangsarbeid på Akershus festning eller arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Ordningen ble kalt kronarbeid og eksisterte fra 1799 til 1892. Mennene som havnet på kronarbeid i Christiania i perioden var en sammensatt gruppe. Flere av dem var fra den fattige delen av befolkningen. De kunne få lange opphold på kronarbeid, og på det individuelle plan kunne kronarbeid oppfattes som en straff. Myndighetene strammet inn fedres økonomiske plikter for å begrense offentlige utgifter knyttet til oppfostring av barn, med kronarbeid som tvangsmiddel for å få fedrene til å betale. I denne oppgaven har jeg vist at kronarbeidordningen hadde mange ulemper og var vanskelig å administrere i Christiania. Ordningen var mislykket som sosialpolitisk tiltak. Offentlige utgifter til oppfostring av barn gikk ikke ned. Enslige mødre med barn satt igjen med lite og var avhengig av fattighjelp, selv om fedrene hadde bidragsplikt og kunne havne på kronarbeid.

Innhold

Forord.....	iii
Sammendrag.....	iv
Innledning.....	1
Tema og problemstilling	2
Avgrensninger	3
Kilder og metode	6
Tidligere forskning om kronarbeid.....	9
Tidligere forskning om liberalisme, usedelighet og fattigdom.....	9
Tidligere forskning om barnebidragsordninger og samfunnets ansvar for barn.....	12
Oppbygging av oppgaven.....	14
Kapittel 1: Bakgrunn for Lov om underholdningspenger for barn av 1821 og kronarbeidordningen...	15
1.1 Innledning.....	15
1.2 Farskap og farsansvar i lovverket på 1700-tallet.....	15
1.3 Barnebidragsordninger i Sverige og Danmark	17
1.4 Farskap i lov om underholdningspenger for barn av 1821	18
1.5 Fedres forsørgelsesplikt i fattiglovene.....	21
1.6 Tvangsmidler mot barnefedrene.....	22
1.7 Konklusjon	24
Kapittel 2: Administrering av kronarbeid i Christiania.....	25
2.1 Innledning.....	25
2.2 Stiftamtmannens resolusjoner om barnebidrag og kronarbeid	25
2.3 Underfogden i Christiania inndriver bidragspengene.....	27
2.4 Fattigvesenet i Christiania ca. 1865-1892	28
Fattigkommisjonen i Christiania	29
Fattigvesenets utgifter og inntekter	29
Hvem hadde rett på hjelp i Christiania?	31
Hvordan fikk de fattige hjelp?.....	32
Hvor mange fikk hjelp av fattigvesenet?	33
Fattigvesenet og kronarbeid	34
2.5 By og land	34
2.6 Konklusjon:	36
Kapittel 3: Kronarbeid på Akershus festning	37
3.1 Akershus festning	40
3.2 utfordringer med kronarbeidordningen	42
3.3 Kronarbeidere på Akershus festning 1878-1889.....	44

3.4 Konklusjon	47
Kapittel 4: Kronarbeid på arbeidsanstalten i Christiania.....	49
4.1 Innledning:.....	49
4.2 Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde.....	49
4.3 Statistikk – Kronarbeidere på arbeidsanstalten	52
4.4 Case-studie: Bidragspliktige fedre på arbeidsanstalten i 1865.....	56
4.4.1 De ulike gruppene av kronarbeidere.....	57
4.4.2 Innsettelsesordre og hjemstavn i Christiania.....	62
4.4.3 Straff for ugifte mødre.....	64
4.5 Konklusjon	65
Kapittel 5: Reformarbeid 1883-1892.....	67
5.1 Innledning.....	67
5.2 Reformarbeid og bakgrunn for barnelovene av 1892.....	69
5.3 Konsekvenser av barnelovene av 1892 på kort sikt	76
5.4 Noen lange linjer i barns rettigheter og farskapets historie	79
Kapittel 6: Konklusjon	83
Kilder og litteratur	89
Vedlegg	94

Tabeller

Tabell 1: Antall kronarbeidere på Akershus festning årene 1878-1882. S. 45

Tabell 2: Antall innsettelsesordrer totalt og av kronarbeidere på arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde utvalgte år fra 1843-1867. S. 53

Tabell 3: Alder og sivilstatus på kronarbeiderne på arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde året 1865. S. 57

Innledning

November 1868 sendte Elisabeth Bodin, en fortvilt mor fra Christiania, brev til overøvrighetene for å be om hjelp til å snarest mulig innkreve underholdningsbidrag fra sin mann. Hun forklarte at mannen hadde forsømt sine plikter og etterlatt henne og to barn i stor nød. Fattigvesenet i hjemkommunen hadde krevet at mannen skulle betale 2 spesidaler og 3 skilling til forsørgelse av familien, men Elisabeth Bodin hadde ikke fått noen penger de siste tre månedene. Attpåtil fikk hun ikke penger av Fredrikshalds fattigvesen, da de ikke ville legge ut mer for mannen. Hun opplyste at mannen jobbet som lege og tjente godt med penger, samtidig som hun ikke hadde penger til mat og klær for barna. Derfor måtte hun be amtet om å utstede en bidragsresolusjon for mannen.¹

Saksbehandlingen tok tydeligvis lang tid. I april 1869, fem måneder senere, måtte hun sende en ny purring: «... saaledes tillader jeg mig og bede dem om de vil være saa snil saa snart som muligt og sende Resolutionen til Fogden ...».² Igjen påpekte hun at nøden var stor, og at hun trengte hjelp så snart som mulig. I august samme år sendte hun enda en purring. Hun ventet fortsatt på at bidrag fra mannen, og hun fikk fortsatt avslag på understøttelse av fattigvesenet, da de mente det var mannens ansvar å betale. Selv beskrev hun sin vanskelige situasjon: «Nu har jeg i et og et halvt Aar sidet med mine to Børn uden at have faaet den minste Hjælp af ham.»³ Videre forklarte hun at øvrigheten hadde fått 10 spesidaler av han som han skyldte fra året før, men at disse hadde blitt sendt til fattigkassa. Så langt hadde hun ikke fått noe selv. Hun ba derfor innstendig amtet om å sende ut en ny resolusjon for mannen, slik at hun endelig kunne få den hjelpen hun trengte.

Det kan tenkes at mannen til Elisabeth Bodin til slutt ble truet med eller endte opp på kronarbeid. Gifte menn hadde nemlig forsørgelsesplikt for kone og barn, og fattigvesenet kunne kreve refusjon hvis de hadde understøttet familien.⁴ Hvis mannen ikke betalte, hadde myndighetene tvangsmidler de kunne anvende, og et av dem var kronarbeid. Kronarbeid var en ordning som eksisterte fra 1799 til 1892, og den innebar at fedre som ikke betalte pliktig

¹ Statsarkivet i Oslo, Brev til Smaalenenes Amt fra Elisabeth Bodin, Sak nr. 186/1868. Kristiania stiftamt, bidragssaker 1860-1869. SAO/A-10386/F/Fa/Fab/L0004.

² Statsarkivet i Oslo, Brev til Smaalenenes Amt fra Elisabeth Bodin, Sak nr. 186/1868. Kristiania stiftamt, bidragssaker 1860-1869. SAO/A-10386/F/Fa/Fab/L0004.

³ Statsarkivet i Oslo, Brev til Smaalenenes Amt fra Elisabeth Bodin, Sak nr. 186/1868. Kristiania stiftamt, bidragssaker 1860-1869. SAO/A-10386/F/Fa/Fab/L0004.

⁴ 06.06.1863, Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne. § 4.

barnebidrag kunne settes til tvangsarbeid, uten at de skulle sidestilles med «forbrytere».⁵ Ordningen startet på festningene i 1799, og ble videreført med lov om underholdningspenger for barn av 1821. Etter 1851 kunne opptjeningen også skje på arbeidshusene i byene, eller hos private aktører og lensmann på landsbygda.⁶ Kronarbeidordningen var først rettet mot ugifte fedre som ikke betalte bidrag for barn født utenfor ekteskap, eller som ikke betalte bidrag for sine barn etter en formell separasjon.⁷ Etter senere lovbestemmelser i 1851 og 1863 kunne også gifte fedre som ikke forsørget kone og barn, og som dermed førte til at fattigvesenet måtte underholde familien, bli satt til kronarbeid.⁸

Tema og problemstilling

Det er skrevet lite om kronarbeid og hvem kronarbeiderne var. Temaet er viktig av flere grunner, blant annet fordi det gir et innblikk i historien bak de sosiale ordningene vi har i dag knyttet til bidragsfogd, barnebidrag og barnetrygd. Ved å undersøke kronarbeid nærmere, kan det også gi et innblikk i 1800-tallets fattiglovgivning som i stor grad var styrt av liberalistiske tankestrømninger som innebar press på de fattige, og hvor man vektla moralske årsaker til fattigdom. Temaet er også interessant fordi det sier noe om utviklingen i synet på farskap og farsansvar. Utviklingen i lovverket om barnebidrag og kronarbeid kan fortelle mye om samfunnets syn på forskjellen mellom barn født i og utenfor ekteskap, hvor mye ansvar samfunnet og myndighetene mente fedrene måtte ta, og hvilke rettigheter og muligheter mødrene og barna hadde. Et annet viktig spørsmål handlet om hvor stort ansvar samfunnet skulle ha i forhold til barna i de tilfellene hvor foreldrene ikke var i stand til å forsørge.

Eksemplet med Elisabeth Bodin viser at mødre med barn kunne bli sittende i en svært vanskelig situasjon, til tross for at hun hadde krav på hjelp fra overøvrigheten til å kreve bidrag fra mannen.⁹ Fattigvesenet ville på sin side holde utgiftene nede og ønsket ikke å understøtte henne når hun hadde en forsørgelsespliktig mann. Mannen til Bodin hadde tydeligvis ingen planer om å oppfylle sine økonomiske plikter som far, og det var nettopp i slike tilfeller amtet kunne bruke kronarbeid som pressmiddel for å få han til å betale. Siden mannen til Bodin hadde lønn, var det sannsynlig at han kunne betale ut bidraget i stedet for å

⁵ 01.08.1821, Lov, angaaende Underholdningspenge for Børn, som enten ere avlede udenfor Ægteskab, eller hvis Forældre ere separerede, § 8.

⁶ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 189.

⁷ 01.08.1821, Lov, angaaende Underholdningspenge for Børn, som enten ere avlede udenfor Ægteskab, eller hvis Forældre ere separerede.

⁸ 06.06.1863, Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne. § 4.

⁹ 01.08.1821, Lov, angaaende Underholdningspenge for Børn, som enten ere avlede udenfor Ægteskab, eller hvis Forældre ere separerede.

ende på kronarbeid. I så fall var han kanskje blant de heldige. Hvert år var det nemlig en betydelig gruppe bidragspliktige fedre som ikke hadde pengene til å betale, og som derfor endte på kronarbeid. Min teori for denne oppgaven er at kronarbeid var et relativt hardt tvangsmiddel, og at det først og fremst var de uformuende fedrene med dårligst råd som måtte gjennomføre. Hvis vi tar utgangspunkt i at flere kvinner var i samme situasjon som Elisabeth Bodin, og satt igjen med lite eller ingen understøttelse fra fattigvesenet selv om fedrene betalte, så er vi kanskje på sporet av et svakt system med lidelse i flere ledd.

I denne oppgaven har jeg som mål å studere hvordan kronarbeidordningen ble praktisert i Christiania fra 1865 til 1892. Jeg ønsker å undersøke hva som var drivkreftene bak kronarbeidordningen og hvilke behov ordningen skulle dekke. Gjennom undersøkelsen vil jeg forsøke å få et innblikk i hvem kronarbeiderne var, og hvor omfattende ordningen var. I tillegg er jeg interessert i hvilke konsekvenser ordningen hadde for mennesker som på ulike vis ble påvirket av den. Utviklingen i lovverket viser en innskjerping av forsørgelsesplikten for fedre overfor sine barn og sin familie, og jeg vil undersøke hvilke konsekvenser denne innskjerpingen hadde i praksis. Mitt fokus vil være på kronarbeiderne og de institusjonene i Christiania hvor kronarbeid kunne gjennomføres. I Christiania kunne fedre som ikke forsørget barna sine ende opp på Akershus festning eller på arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde i Storgata 36.

Problemstillingen min er tredelt og lyder som følger: *Hva var bakgrunnen for kronarbeidordningen, hvordan ble den praktisert, og med hvilke konsekvenser for mennesker i Christiania i siste halvdel av 1800-tallet?*

Avgrensninger

I denne oppgaven studerer jeg kronarbeidordningen på flere nivåer. På øverste nivå undersøker jeg bakgrunnen for ordningen gjennom å studere lovverk og ideer. Her studerer jeg først og fremst de norske lovene, men jeg plasserer dem også i et nordisk perspektiv, ved å sammenligne med utviklingen i Danmark og Sverige. Jeg undersøker hvilke problemer kronarbeidordningen skulle bidra til å løse, og hvilken virkning politikerne og myndighetene ønsket med ordningen. For å finne svar på hvordan loven ble praktisert, vil jeg undersøke det administrative nivået ved å se på den offentlige forvaltningen i Christiania. Jeg undersøker hvordan kronarbeidordningen ble praktisert på Akershus Festning og på arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde, og hvordan ulike offentlige instanser kommuniserte med

hverandre i henhold til kronarbeidordningen. Jeg er også interessert i hvilke konsekvenser ordningen hadde for menneskene som levde i Christiania, og derfor vil jeg studere hvem kronarbeiderne var og den opplevde virkningen av kronarbeidordningen. Avslutningsvis vil jeg vende tilbake til det øverste nivået, og undersøke hvordan konsekvensene av kronarbeidordningen bidro til reformkrav mot slutten av 1800-tallet, gjennom å studere offentlige debatter, stortingsforhandlinger og nye barnelover.

Tid: Jeg har valgt å avgrense forskningsperioden fra 1865 til 1892. Siste halvdel av 1800-tallet er en interessant periode med tanke på utviklingen av definisjonen av farskap og farsansvar. Fedre til barn født utenfor ekteskap hadde bidragsplikt allerede fra 1763, og det ble videreført med loven om underholdningspenger for barn av 1821. I siste halvdel av 1800-tallet ble bidragsplikten skjerpet og utvidet fra å kun gjelde ugifte og separerte fedre, til også å gjelde gifte fedre som ikke forsørget familien.¹⁰ Myndighetenes tvangsmidler overfor fedrene som ikke betalte barnebidrag ble også skjerpet i denne perioden. Kronarbeid på festningen hadde eksistert fra 1799, men fra og med 1851 kunne opptjening av bidrag også foregå i nærmeste tvangsarbeidshus eller hos private aktører via lensmannen.¹¹ Det er interessant å undersøke hvordan samfunnet i siste halvdel av 1800-tallet la et større økonomisk ansvar hos barnefaren, og hvilke konsekvenser det fikk for hvem som havnet på kronarbeid.

Det er flere grunner til at jeg starter i 1865. På grunn av innstramningene fra 1851, som åpnet for kronarbeid i tvangsarbeidshus, kunne jeg både undersøke arbeidsanstalten i Christiania og Akershus Festning. I tillegg hadde fattigloven av 1863 trådt i kraft, som blant annet innebar innskjerping av forsørgelsesplikten for gifte fedre. Jeg forventet at disse innskjerpingene kunne gi utslag på hvem som havnet på kronarbeid, og ønsket derfor å undersøke året 1865 nærmere. Jeg har blant annet tatt med et case-studie fra arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde året 1865 i kapittel 4. Kildetilfanget var også avgjørende for hvorfor jeg valgte å starte i 1865. En fordel er at det finnes landsomfattende folketelling for 1865. Denne kunne brukes til å spore individer i flere kilder.

Det var naturlig å avslutte forskningsperioden i 1892. Ved innføringen av de nye barnelovene av 1892 ble kronarbeidordningen, slik den hadde vært utformet med statlig arbeid på festningene, avskaffet. Tvangsarbeid for fedre som ikke betalte bidrag ble videreført, men med en annen utforming. Fedrene som ikke betalte, kunne da settes på tvangsarbeidshus i maksimalt tre måneder. Festningene skulle ikke lenger benyttes til opptjening av

¹⁰ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 188-189.

¹¹ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 189.

barnebidrag.¹² I siste kapittel ser jeg nærmere på 1880-årenes reformdebatt omkring kronarbeidordningen og offentlig ansvar for barn. Her kommer jeg inn på hvorfor kronarbeidordningen ble avskaffet. Det er interessant å studere i lys av min undersøkelse om hvordan kronarbeid ble praktisert i Christiania i perioden 1865-1892.

Sted: Det er flere grunner til at jeg valgte å studere kronarbeid i praksis i Christiania. Christiania var hovedstad, og det bidro sannsynligvis til at kommunikasjonen mellom kommune og stat angående kronarbeidordningen var mer omfattende her enn andre steder. Kronarbeid krevde plass og ressurser, og det var mer gjennomførbart i de større byene som hadde festninger og tvangsarbeidshus, enn i mindre byer og på landsbygdene. Selv om tillegget i 1851 også åpnet for kronarbeid via lensmannen eller hos private, så forble kronarbeid på institusjoner mest utbredt.¹³ Christiania hadde tvangsarbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde, underlagt fattigkommisjonen, som kunne benyttes til kronarbeid. Akershus festning ble også benyttet til kronarbeid, men da for menn fra hele Østlandet, og ikke bare fra Christiania by.

Kronarbeiderne som studieobjekt: Det er hovedsakelig kronarbeiderne, altså mennene, som er studieobjektet for denne oppgaven. Tidligere forskning om samfunnsansvar for barn og bidragsordninger har ofte hatt fokus på mottakerne av bidraget: kvinnene og barna. Jeg mener det også er interessant å skrive om de bidragspliktige mennene. Tidlig i forskningsprosessen forstod jeg at det var snakk om en sammensatt gruppe individer. Forestillingen om den uansvarlige barnefaren som rømte fra ansvaret virket ofte treffende, men den passet ikke alltid. Flere sammensatte forklaringer spilte inn. Fattigdom var en av dem. Det er interessant å studere individuelle skjebner i møte med et strengt system som ville holde offentlige utgifter på et minimum. Individer ble pålagt stort ansvar og forsørgelsesplikten ble strammet inn. Sanksjonene for de som ikke kunne forsørge seg selv eller sine barn og familier, var relativt harde. På den ene siden var dette viktige steg i prosessen for å gi enslige mødre og barn rettigheter, og for å utjevne forskjellene mellom barn født i og utenfor ekteskap. Utviklingen gikk i retning av et utvidet farsansvar, som på lang sikt kunne bidra til å opprette og styrke familierettslige bånd mellom far og barn født utenfor ekteskap. På den andre siden inneholdt underholdningslovene og fattiglovene elementer av tvang og straff, og det er interessant å undersøke hvilke konsekvenser dette fikk for mennene som endte på kronarbeid.

¹² *Stortingsforhandlinger*. Nr. 3a. Oth. Prp. Nr. 10 (1892), 62-63.

¹³ *Stortingsforhandlinger*. Nr. 3a. Oth. Prp. Nr. 10 (1892), 50.

Kilder og metode

Lover, stortingsdokumenter og avisinnlegg fra offentlige debatter knyttet til lovforarbeid fra starten av 1800-tallet frem mot barnelovene av 1892 har vært viktige kilder i denne oppgaven. Disse kildene er brukt for å få innblikk i motivene bak kronarbeidordningen, hva som var målet med ordningen og hvordan ordningen ble vurdert i samtiden. I bruken av disse kildene har jeg hatt en analytisk tilnærming med utgangspunkt i begrepene farskap og farsansvar. Hvordan ble farsansvaret definert i lovverket og i den politiske debatten? I følge Kjeldstadli er lover normative kilder som gir en vurdering og sier noe om hvordan det bør være.¹⁴ Lovene kan brukes til å si noe om opphavspersonenes normer og tenkemåter rundt farskap og kronarbeidordningen, altså også som beretninger om hvordan det hadde vært. Når jeg analyserer politikerne og myndighetenes beretninger om ønsket virkning av kronarbeidordningen i lovverket, lener tolkningen seg i stor grad på tidligere forskning og teorier om 1800-tallets laissez-faire liberalisme, særlig Anne-Lise Seips forskning om temaet, i tillegg til egne vurderinger.¹⁵ En lov kan si mye om ønsket virkning, men ikke om den opplevde virkningen og lovens konsekvenser i praksis. For å svare på den delen, har jeg derfor lent meg på andre kilder.

For å studere hvordan kronarbeidordningen ble forvaltet i Christiania har jeg brukt en rekke kilder fra Kristiania stiftsamts arkiv hos Statsarkivet i Oslo. Arkivet er stort, og jeg har begrenset meg til å se på mappene som omhandlet bidrags saker fra 1860-1869 og 1869-1880. Her har jeg gjort et utvalg som kan illustrere hvordan kronarbeidordningen i Christiania ble forvaltet. Jeg har brukt håndbøkene *Arkivkunnskap. Statsarkiva* av Alf Kiil og *Bidragfogden i Oslo: en kort historikk i forbindelse med etatens nedleggelse* av Leif Thingsrud som hjelp til å plassere funnene riktig i den administrative forvaltningen.¹⁶ Jeg har blant annet brukt brev, bidragsresolusjoner og kronarbeidsresolusjoner fra arkivene etter underfogden og amtmannen i Christiania Stiftamt. Resolusjonene kunne si noe om hvem som fastsatte bidragsbeløpet, hvor høyt bidraget skulle være og hvor mye som skulle tjenes opp gjennom kronarbeid. Brevveksling mellom underfogden, amtmannen og fattigvesenet i Christiania kunne si noe om hvordan de ulike instansene kommuniserte angående kronarbeidordningen, og hvilke utfordringer ordningen kunne by på. For å få innblikk i hvordan kronarbeid ble forvaltet av fattigvesenet i Christiania har jeg brukt arkivet etter arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts

¹⁴ Kjeldstadli, *Fortida er ikke hva den en gang var. En innføring i historiefaget*. (Oslo: Universitetsforlaget, 1999), 172.

¹⁵ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984).

¹⁶ Kiil, *Arkivkunnskap* (Universitetsforlaget, 1969). Thingsrud, *Bidragfogden i Oslo* (Oslo: Oslo kommune, 1993).

Minde hos Oslo byarkiv. I dette arkivet har særlig brevjournalen fra 1842-1866¹⁷ og individlistene fra 1864-1867¹⁸ vært viktige i forskningsarbeidet.

Riksarkivets arkiv etter Akershus festnings kommandantskap har vært viktig i arbeidet med kronarbeid på festningen. Jeg har hovedsakelig jobbet med mappen «Saker vedrørende kronarbeider 1855-1892» som inneholdt et bredt utvalg av kilder.¹⁹ Det er et stort, men sporadisk materiale som i liten grad er sortert. Det inneholder blant annet regnskap, fortegnelser over kronarbeidere og reglement for noen årstall. Disse kildene har jeg brukt for å få innblikk i hva som kjennetegnet kronarbeidet på festningen og noen av utfordringene som fulgte med ordningen. Materialet inneholder også et tilsynelatende tilfeldig utvalg bevarte brev mellom innsatte kronarbeidere og overøvrigheten. Jeg har tatt i bruk disse brevene for å eksemplifisere hvilken virkning kronarbeidet kunne ha på individet. Disse brevene kan så klart ikke brukes til å si sikkert hvordan kronarbeidordningen virket på en hel gruppe, da det er snakk om individuelle forklaringer. Jeg så likevel stor verdi av å gjøre en slik kvalitativ undersøkelse, da det ga anledning til å få frem en kronarbeiders stemme om hvordan ordningen virket.

I arbeidet med kildene har jeg kombinert ulike metoder. For å kunne si noe om utviklingen over antall kronarbeidere gjennom forskningsperioden, har jeg benyttet kvantitativ metode. I *Fortida er ikke hva den en gang var. En innføring i historiefaget*, skriver Knut Kjeldstadli at kvantitativ metode er egnet til å måle langtidstrender og fastsette omfanget av et fenomen over tid.²⁰ Det har jeg forsøkt å gjøre gjennom å kvantifisere funn over antall kronarbeidere på Akershus festning og på arbeidsanstalten i Christiania. Jeg har gjennomgått individlister fra arbeidsanstalten for perioden 1843-1867 og fortegnelser over kronarbeidere på festningen fra 1878-1882, og sortert disse funnene i tabeller for å kunne si noe om omfanget av ordningen på de ulike institusjonene. For å si noe om utviklingen over tid, har jeg også sammenlignet med publisert statistikk fra Stortingsforhandlingene om nye barnelover fra 1892. I forbindelse med lovarbeidet samlet Justisdepartementet inn opplysninger om antall kronarbeidere i de ulike amtene og fattigdistriktene. For Akershus festning og arbeidsanstalten i Christiania er det publisert statistikk over antall kronarbeidere i periodene 1878-1882 og 1885-1889.²¹ Ved å

¹⁷ Oslo byarkiv, Brev fra fattigkommissjonen 7. april 1852. Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Journal 26.01.1842 - 30.12.1866. M3 3A 025 07/2. L0002.

¹⁸ Oslo byarkiv, Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Individliste. 1864-1867.

¹⁹ Riksarkivet, Forsvaret, Akershus festning kommandantskapet, Saker vedrørende kronarbeider 1855-1892. RA/RAFA-1859/1/D/Da/L0120/0004.

²⁰ Kjeldstadli, *Fortida er ikke hva den en gang var. En innføring i historiefaget*. (Oslo: Universitetsforlaget, 1999), 229-230.

²¹ *Stortingsforhandlinger*. Nr. 3a. Oth. Prp. Nr. 10. Bilag 3 (1892), 29-38.

kombinere egen gjennomgang av arkivmateriale med publisert statistikk, fikk jeg dekket store deler av min forskningsperiode, og kunne dermed med større sikkerhet si noe om omfanget av kronarbeidordningen over tid.

I kapittelet om arbeidsanstalten har jeg brukt individlistene fra 1865 til å finne ut mer om kronarbeiderne som gruppe gjennom en case-studie. Der har jeg kvantifisert opplysninger om alder og sivilstatus for å få et bilde av hvordan fordelingen var innad i kronarbeidergruppen. Denne metoden har begrenset representativitet for å si noe om alle kronarbeiderne, da jeg kun har undersøkt 34 individer fra arbeidsanstalten og kun for ett år. Registreringslistene over kronarbeidere fra Akershus festning inneholdt ikke noen finere inndeling i alder, sivilstatus og innsettelsesgrunn, og kunne dermed ikke brukes som sammenligningsgrunnlag med arbeidsanstalten for å si noe om kronarbeiderne som gruppe. Listene fra festningen inneholdt riktignok, i likhet med individlistene fra arbeidsanstalten, opplysninger om antall arbeidsdager og beløp som skulle opptjenes. Disse opplysningene har jeg ikke kvantifisert, men jeg har trukket frem eksempler som kan illustrere hvor lenge et kronarbeidopphold kunne vare.

Gjennom hele oppgaven kombinerer jeg kvantitativ og kvalitativ teknikk. I case-studien om kronarbeidere på arbeidsanstalten i 1865 dykker jeg dypere ned i kildematerialet knyttet til et utvalg kronarbeidere. Jeg har trukket frem representative individer fra de ulike gruppene av kronarbeidere på arbeidsanstalten, henholdsvis ugifte fedre, gifte fedre og enkemenn. I dette arbeidet har jeg sporet enkeltpersoner gjennom ulike instanser i den offentlige forvaltningen av kronarbeidordningen. Jeg har for eksempel funnet bidragsresolusjoner og brev fra fattigkommisjonen til stiftamtmanden med krav om bidragsplikt for vedkommende. Jeg har også søkt opp personer i folketellinger og funnet han igjen i brev og fortegnelser både fra arbeidsanstalten og fra festningen. I arbeidsanstaltens arkiv fant jeg ikke kilder som var skrevet av kronarbeiderne selv, men de var skrevet av øvrighetene som skulle registrere og kategorisere dem. Det står i kontrast til brevene jeg fant i festningsarkivet og fra mødrene til amtet, hvor studieobjektene egen stemme også kom frem. Øvrighetens dokumenter og registreringslister inneholder stort sett opplysninger om lønn, alder og bidragsbeløp. Opplysningene kan brukes til å lappe sammen et bilde av hvem kronarbeiderne *var*, selv om det naturligvis ikke er mulig å komme helt inn på individene og forstå hvorfor de ikke oppfylte forpliktelser som fulgte med farskap.

Tidligere forskning om kronarbeid

Temaet kronarbeid inngår i et bredere fagområde om norsk sosialhistorie og fattigdomshistorie. Det er skrevet lite om kronarbeid fra før. Jeg har ikke funnet noe omfattende forskning om ordningen, men den er omtalt i litteratur og avhandlinger. I *Sosialhjelpstaten blir til: norsk sosialpolitikk 1740-1920* skriver historiker Anne-Lise Seip at kronarbeidordningen var kostbar og lite effektiv, og at mødre og barn satt igjen med lite.²² I doktoravhandlingen «*Byens Uds kud*»? *En studie av karrierar som innsett i tvangsarbeids- og straffanstalter i Bergen ca 1850-75* skriver Frode Ulvund en god del om utviklingen i lovverket rundt kronarbeid. Han skriver også om noen av utfordringene med ordningen, som at det var vanskelig å sysselsette kronarbeiderne både på festningen og i arbeidsanstalten i Bergen.²³ Disse opplysningene er verdifulle for å få innsikt i ordningen og for å kunne sammenligne med Christiania i samme periode. Ingrid Bugge Dystland har undersøkt ugifte mødre som søkte om underholdningsbidrag i Trondheim i perioden 1861-1905.²⁴ Hun undersøker blant annet et utvalg på fjorten bidragssaker fra Trondheim i 1867, og finner at det ble gjort vedtak om «kronarbeide» for fire av barnefedrene. Hun skriver at det ofte var lang behandlingstid i bidragssakene og at mødrene i mange tilfeller sannsynligvis aldri mottok noen penger.²⁵

I *Beretning om Fante- eller landstrygerfolket i Norge* fra 1852 skriver Eilert Sundt at kronarbeidet ved festningene var ineffektivt og hadde mange ulemper, og han argumenterer for at arbeidshusene ville være et bedre sted for kronarbeiderne. En av fordelene, mente han, var at her kunne fedrene innsettes året rundt, og det ville være vanskeligere å komme unna tvangen.²⁶ Sundts tekst er svært relevant, da den gir innblikk i hvordan ordningen fungerte og ulike svakheter med ordningen. I tillegg er det en interessant beretning å lese med tanke på Sundt, som en representant fra samtiden, sitt syn på kronarbeiderne.

Tidligere forskning om liberalisme, usedelighet og fattigdom

Siden jeg skriver om kronarbeidordningen i siste halvdel av 1800-tallet, er det relevant å ha med tidligere forskning om sosialpolitikk fra samme periode. Perioden var preget av

²² Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 189-190.

²³ Ulvund, doktoravhandling, «*Byens Uds kud*?» (2002), 234.

²⁴ Dystland, masteroppgave, «*Jeg, som er blottet for alt*» (2015).

²⁵ Dystland, masteroppgave, «*Jeg, som er blottet for alt*» (2015), 47.

²⁶ Sundt, *Beretning om Fante- eller landstrygerfolket i Norge* (Christiania: Wulfsbergske Bogtrykkerie ved A.W. Brøgger, 1850), 334-335.

liberalistiske tankestrømninger, og historiker Anne-Lise Seip har brukt begrepet «laissez-faire staten» om den ideologiske bølgen i norsk sosialpolitikk. Hun skriver:

Det var særlig to teorier som fikk betydning for fattigdomsdebatten tidlig på 1800-tallet. Den ene var læren om frihet. I et selvregulert arbeidsmarked, der folk kunne flytte fritt, ville det aldri bli langvarig arbeidsløshet. Den andre var en lære om tvang, eller måtehold. Fordi folkemengden, etter Thomas Malthus' beregninger, alltid ville presse folk mot næringsressursene, måtte forplantningen holdes i sjakk ved sene ekteskap.²⁷

Teorien om at det aldri ville være langvarig arbeidsløshet bidro til at den fattige ble pålagt et stort individuelt ansvar. Hvis du var frisk og arbeidsfør, skulle du i teorien greie deg selv. Hvis du ikke greide det, så hadde du ikke prøvd hardt nok. Fattigdomslovgivningen skilte mellom «verdige» og «uverdige». For de «uverdige» fattige ble fattigdom sett på som selvforskyldt, og derfor skulle det være en skam å motta fattighjelp. Dessuten mente man at fattighjelpen kunne være skadelig i seg selv. Den kunne virke sløvende og svekke arbeidsmoralen hos den fattige.²⁸ Hvis du i tillegg hadde familie og barn du ikke klarte å forsørge, var du ansvarlig for at flere ble en byrde for samfunnet. Den malthusianske tankegangen sa at sterk befolkningsvekst alltid ville føre til økt fattigdom. Dette førte til et strengt moralsyn på sammenhengene mellom usedelighet og fattigdom. Synet på denne sammenhengen kan forklare hvorfor normbrytende atferd som å få barn du ikke evnet eller ville forsørge, kunne bli møtt med strenge sanksjoner fra det offentlige gjennom hele 1800-tallet.

Det malthusianske synet på fattigdom kan vi kjenne igjen ved å lese statistikk fra perioden. I *Faktisk talt. Statistikkens historie i Norge* skriver Lie og Roll-Hansen om Eilert Sundts syn på sammenhengen mellom usedelighet og fattigdom. De skriver: «Slik Sundt så det, spilte renslighet en tilsvarende rolle for sykkeligheten som sedeligheten gjorde for fattigdommen».²⁹ Sundt mente at det var en direkte kobling mellom usedelig oppførsel, altså det å ha samleie utenfor ekteskap, og fattigdomsproblemet. På samme måte som man skulle opplyse folk om renslighet for å begrense sykdom, så burde man opplyse folk om viktigheten av sedelighet for å begrense fattigdom, mente Sundt. Barn født utenfor ekteskap, de såkalt «uekte» barna, var nemlig en stor utgift for fattigvesenet. Dette er Sundt tydelig på i sine tabeller og beretninger.

I fattigstatistikken for Norge året 1866, som Sundt skrev på oppdrag fra Departementet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, finnes det en egen tabell over de nesten fem og et halvt

²⁷ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 52.

²⁸ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 52.

²⁹ Lie og Roll-Hansen, *Faktisk talt* (Oslo: Universitetsforlaget, 2001), 194.

tusen «uekte barna» som mottok fattighjelp enten direkte eller gjennom mødrene sine.³⁰ Lie og Roll-Hansen skriver at ingen annen underkategori av fattigunderstøttede hadde sin egen tabell i fattigstatistikken. De skriver at dette i seg selv er «et nokså klart uttrykk for hvilken stor og ulykkelig betydning disse barna og deres usedelige foreldre ble tillagt, som årsak til samfunnets største problem, pauperismen».³¹ Sundt understreker hvor mye disse utenomekteskapelige fødslene kostet for fattigkassen og skattebetalerne ved å vise til nøyaktige tall på antall understøttede i sammenheng med fattigvesenets utgifter.

I tillegg skrev Sundt at oppfostringen av barn født utenfor ekteskap var kostbar for foreldrene selv. Han viste et regnestykke basert på oppgaver om oppfostringsbidrag som fedre til «uekte» barn var pålagt å betale, og regner ut at dette årlig kostet over 250 000 spesidaler, altså omtrent halvparten av fattigvesenets totale utgifter. Han kalte denne summen for «usedelighetsskatten» og hevdet at den først og fremst rammet unge mennesker som tilhørte fattigklassen.³² Det er bemerkelsesverdig at Sundt viet så mye oppmerksomhet til hvor mye utenomekteskapelige fødsler kostet fattige foreldre. Det er åpenbart at også hyppige fødsler innenfor ekteskapet kunne være økonomisk belastende for foreldrene, men dette fikk ikke den samme statistiske oppmerksomheten. I tråd med den malthusianske tankegangen måtte barnefødslene begrenses, og det var først og fremst de utenomekteskapelige fødslene blant fattigfolk som ble viet oppmerksomhet av Sundt.

I de offisielle fattigstatistikkene fra og med 1867 var det ikke lenger en egen tabell for de «uekte» barna, men Sundt innførte et nytt klassifiseringssystem hvor den understøttede ble klassifisert som gift eller ugift kvinne, ekte eller uekte barn og så videre.³³ Sammenhengen mellom usedelighet og fattigdom forble dermed et viktig poeng i fattigstatistikken i siste halvdel av 1800-tallet. Anders Nicolai Kiær var den første direktøren for Norges Statistiske Centralbureau fra 1876-1913, og også han var opptatt av sammenhengen mellom utenomekteskapelige fødsler og sosiale problemer i samfunnet. I en rapport fra 1889 skrev han «[...] de uægte børn ere udsatte for en større dødelighed end de ægte, at de gjenlevende af dem oftest kommer under uheldige livsvilkaar og ikke sjelden blive en byrde for det samfund, i hvilket de ere opvoxede».³⁴ Barn som ble født fattige og utenfor ekteskapet ville sannsynligvis aldri komme unna den sosiale nøden, ifølge Kiærs beskrivelse. Det virker

³⁰ NOS 1866: A No. 2. *Fattig-statistik*, 77.

³¹ Lie og Roll-Hansen, *Faktisk talt* (Oslo: Universitetsforlaget, 2001), 195.

³² Lie og Roll-Hansen, *Faktisk talt* (Oslo: Universitetsforlaget, 2001), 196.

³³ Lie og Roll-Hansen, *Faktisk talt* (Oslo: Universitetsforlaget, 2001), 197.

³⁴ Roll-Hansen, «Verdige og uverdige. Fattigstatistikk mellom økonomi og moral.» *Statistisk sentralbyrå*. 2002.

nærmest som et deterministisk syn, og det var lite snakk om konkrete løsninger for hvordan man eventuelt kunne hjulpet disse barna. I stedet går Kiær til det han mener er roten av problemet, nemlig usedeligheten i samfunnet. Kiær mente at for å få bukt med fattigdommen måtte man bekjempe den umoralske oppførselen knyttet til usedelighet og drukkenskap. Familien var den viktigste institusjonen i kampen mot disse sosiale problemene, mente han. I statistikken kan vi ikke se noe særlig omsorg for de såkalt «uekte» barna, men de blir snarere omtalt som en økonomisk og sosial byrde både for samfunnet og foreldrene. De var resultatet av et moralsk problem i samfunnet, usedeligheten, som igjen ble vektlagt som en sentral årsak til fattigdomsproblemet.

Tidligere forskning om barnebidragsordninger og samfunnets ansvar for barn

I *Sosialhjelpstaten blir til: norsk sosialpolitikk 1740-1920* skriver Seip: «Barn har gjennom historien vært i første rekke foreldrenes ressurs. Det offentlige grep bare inn på begrensede områder og i særlige tilfeller.»³⁵ Videre skriver hun at det skjedde en utvikling i løpet av 1800-tallet på dette området. Samfunnets ansvar for barn ble utvidet.³⁶ Dette kom blant annet til uttrykk gjennom fattiglovgivning som skulle sikre at foreldesløse og hjelpeløse barn fikk hjelp av det offentlige³⁷, og ved at samfunnet la press på barnefedre om å bidra økonomisk til oppfostringen av barn.

Seip har påpekt flere av svakhetene med barnebidragslovgivningen på 1800-tallet. Hun skriver at fattige alenemødre og barn satt igjen med lite selv om de søkte om bidrag.³⁸ Det kan også underbygges av Ingrid Bugge Dystlands masteroppgave «*Jeg som er blottet for alt*» *En studie av ugifte mødre som søkte om underholdningsbidrag i Trondheim i perioden 1867-1905*. Dystland har undersøkt ugifte mødre som søkte om underholdningsbidrag i Trondheim i årene 1867 og 1905. De fleste ugifte mødre hun skriver om, tilhørte den fattige delen av samfunnet.³⁹ Hun skriver at på 1800-tallet var det en holdning om at ugifte kvinner som ble gravide og havnet i «uløkk», hadde seg selv å takke for sin nød. Dystland skriver at de ugifte mødrene hadde sterke holdninger mot seg, i tillegg til at det nærmest var umulig å bevise hvem barnefaren var.⁴⁰

³⁵ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 185.

³⁶ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 185.

³⁷ 06.06.1863, Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne. § 1.

³⁸ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 189-190.

³⁹ Dystland, masteroppgave, «*Jeg, som er blottet for alt*» (2015), 2.

⁴⁰ Dystland, masteroppgave, «*Jeg, som er blottet for alt*» (2015), 16-18.

Dystland skiver at saksbehandlingen i 1867 var vanskelig og kunne ta lang tid hvis barnefarens oppholdssted var ukjent. I flere tilfeller ble saken uløst. Flertallet av barna var satt bort, da mødrene hadde begrensede økonomiske muligheter til å beholde barna selv. I 1867 ble det gjort vedtak om «kronarbeide» for fire av barnefedrene som ikke hadde betalt pliktig bidrag. Hun skriver at det er rimelig å anta at hvis barnemoren beholdt barnet, kunne det i noen tilfeller skje at hun aldri mottok pengene hun hadde rett på, selv om mannen var på kronarbeid.⁴¹ Det henger sannsynligvis sammen med at kronarbeidet var lite kostnadseffektivt og at fattigkassene kun satt igjen med småsummer som skulle dekke bidrag til de ugifte mødrene.⁴²

I de fjorten bidragssakene Dystland undersøker fra 1905, hadde behandlingstiden gått ned i flere av sakene. I tillegg beholdt en større andel av mødrene barna i sin omsorg. De fleste av mødrene som klarte å beholde barnet sitt, fikk understøttelse fra fattigvesenet. Selv om kvinnene mottok underholdningsbidrag eller var i arbeid, var det understøttelsen fra fattigvesenet som ble den avgjørende årsaken til at kvinnen kunne beholde barnet, skriver Dystland. Etter den nye loven om underholdningspenger for barn fra 1892 var fattigvesenet også mer aktive i saksbehandlingen og var med å fastsette beløpene til underholdningsbidragene.⁴³

Undersøkelsen til Dystland viser at en svakhet med bidragsordningene var at fedrene hadde flere muligheter til å slippe unna. Mannens rett til nektelsesed gjorde at et større ansvar ble lagt hos kvinnen. Den utlagte barnefaren kunne sverge ed og på den måten frasi seg farskapet. Denne retten hadde mannen 1763, basert på Christian Vs Norske Lov (1687) 6-13-5⁴⁴, og den ble også videreført i loven av 1821. Hvis den utlagte barnefaren ville benytte seg av denne retten, og han ikke hadde sterke bevis mot seg, kunne ikke myndighetene pålegge han bidragsplikt. Dystland skriver at flere menn tok i bruk retten til nektelsesed. Andre rømte fra pliktene gjennom å emigrere. Noen ble aldri konfrontert med farskapet overhodet.⁴⁵

Den tidligere forskningen om barnebidrag og ansvar for barn i siste halvdel av 1800-tallet, belyser at myndighetenes virkemidler overfor fedre som ikke betalte bidrag var svake, og at ugifte og fattige mødre med barn i realiteten satt igjen med lite. Samtidig kommer det frem at

⁴¹ Dystland, masteroppgave, «*Jeg, som er blottet for alt*» (2015), 47-50.

⁴² Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 190.

⁴³ Dystland, masteroppgave, «*Jeg, som er blottet for alt*» (2015), 69-70.

⁴⁴ 15.04.1867, Kong Christian Vs Norske Lov, 6-13-5. Hentet fra <https://www.hf.uio.no/iakh/tjenester/kunnskap/samlinger/tingbok/lover-reskripter/chr5web/>.

⁴⁵ Dystland, masteroppgave, «*Jeg, som er blottet for alt*» (2015), 23.

det skjedde en utvikling i perioden, hvor farsansvaret ble skjerpet. I påfølgende kapittel vil jeg undersøke bakgrunnen for denne utviklingen i lovverket.

Oppbygging av oppgaven

I kapittel 1 skal jeg gjennomgå bakgrunnen for lov om underholdningsbidrag for barn av 1821 og kronarbeidordningen. Her studerer jeg utviklingen med tanke på farskap og hvordan fedres økonomiske plikter ble strammet inn. I kapitlet undersøker jeg hvilke problemer myndighetene ønsket å løse ved å stramme inn farsplikten, og hvorfor de innførte kronarbeid som tvangsmiddel for å kreve inn barnebidrag. I kapittel 2 skal jeg undersøke hvordan kronarbeidordningen ble administrert i Christiania i siste halvdel av 1800-tallet. Jeg skal undersøke hvordan forhold fra hovedstaden kan bidra til å forklare hvorfor fedres økonomiske plikter ble strammet inn i løpet av perioden, blant annet ved å se på hvem som fikk understøttelse av Christiania fattigvesen.

I kapittel 3 undersøker jeg kronarbeid i praksis på Akershus festning. Her studerer jeg kronarbeidets karakter, hvem som kunne havne på kronarbeid på festningen og hvilke utfordringer som fulgte med ordningen. I tillegg undersøker jeg hvilken virkning kronarbeid kunne ha på individer fra festningen. I kapittel 4 skal jeg undersøke hvem som kunne innsettes på kronarbeid på arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde i Storgata 36. Her studerer jeg hvilken funksjon arbeidsanstalten hadde med henhold til kronarbeidordningen og hvilke hensyn som avgjorde hvem arbeidsanstalten ville innsette. I tillegg undersøker jeg hvem kronarbeiderne på arbeidsanstalten var som gruppe og som individer.

I kapittel 5 studerer jeg reformkravene og lovforarbeidet til barnelovene av 1892.

Kronarbeidordningen hadde flere ulemper, og flere påpekte at den ikke løste problemene den skulle løse. I kapitlet studerer jeg hvordan kronarbeidordningen ble vurdert i lovforarbeidet, og om det hadde skjedd en utvikling med tanke på synet på farskap og fedres økonomiske plikter, sammenlignet med tidligere. Avslutningsvis drøfter jeg hvordan utviklingen førte frem mot nye barnelover, og gjør til slutt rede for noen lange utviklingslinjer i definisjonen av farskap og farsansvar fra starten av 1900-tallet.

Kapittel 1: Bakgrunn for Lov om underholdningspenger for barn av 1821 og kronarbeidordningen

1.1 Innledning

I dette kapittelet skal jeg studere farskap og farsansvar i lovverkets utvikling. Hvordan ble farsansvaret skjerpet gjennom lovendringene på 1800-tallet, og hvilke tvangstiltak innførte myndighetene for inndrivning av barnebidrag? Videre vil jeg studere hva som var bakgrunnen for disse tvangstiltakene, med vekt på kronarbeidordningen. Kronarbeid var tvangsarbeid og innebar dermed en form for frihetssinnskrenkelse. Hvorfor var det behov for dette tvangstiltaket, og hvilken virkning ønsket myndighetene? Var utviklingen unik for Norge, eller fantes det lignende tiltak i Sverige og Danmark?

Det er nødvendig å klargjøre hva som menes med farskap og farsansvar, siden det er hovedkategoriene jeg skal studere i dette kapittelet, og videre i oppgaven. Med farskap menes hva det juridisk innebærer å være far, altså hvordan farskap blir definert og bestemt i lovverket.⁴⁶ Med farsansvar menes forpliktelsene som følger med farskapet. Med hensyn til farskap skilte lovene på 1800-tallet mellom barn født i ekteskap og barn født utenfor ekteskap. Et farskap til et barn født utenfor ekteskap innebar stort sett bare økonomiske plikter overfor barnemoren, mens et farskap til et barn født i ekteskap også innebar et familierettslig og sosialt bånd til barnet. I kapittelet vil jeg undersøke om det skjedde en utvikling på dette området. Store deler av kapittelet vil konsentrere seg om de ugifte fedrene og deres forpliktelser, men siden fraskilte menn, enkemenn og gifte menn også kunne pålegges barnebidragsplikt og tvangsmidler hvis de ikke betalte, så vil oppgaven også fange opp disse.

1.2 Farskap og farsansvar i lovverket på 1700-tallet

Loven om underholdningspenger for barn av 1821 hadde bakgrunn i lover om bidragsplikt som ble innført under eneveldet på 1700-tallet. I siste halvdel av 1700-tallet hadde det foregått en utvikling hvor samfunnet i større grad anerkjente at uektefødte barn var sårbare, og at man trengte ordninger som sikret at barna ble forsørget. I siste halvdel av 1700-tallet steg andelen utenomekteskapelige fødsler, til tross for leiermålslovene som forbød samleie utenfor ekteskap. De ugifte mødrene hadde svært begrensede muligheter til å forsørge barna, eller å betale leiermålsbøter.⁴⁷ Samfunnet ble vitne til uheldige konsekvenser av

⁴⁶ Store norske leksikon, «farskap» av Lødrup og Asland, hentet fra <https://snl.no/farskap> 06.01.2021.

⁴⁷ Aune, *Avkriminalisering av leiermål* (Oslo: Tingboksprosjektet, 1994), 19.

leiermålslovgivningen, og det vokste frem et behov for nye ordninger for å håndtere utfordringene som de utenomekteskapelige fødslene førte med seg.⁴⁸

Mot slutten av 1700-tallet ble styresmaktene mer interessert i hvem som hadde ansvar for oppfostringen av barna født utenfor ekteskap. Erfaringen hadde vist at flere menn hadde unndratt seg ansvaret, og etterlatt både moren og barnet i en svært sårbar situasjon. For mange av de ugifte mødrene ble det en umulig oppgave å oppfostre barnet, og de var ofte tvunget til å sette det bort for å kunne tjene noe til livsopphold.⁴⁹ De ugifte mødrene og barna deres ble en utsatt gruppe, og videre kunne de bli en økonomisk byrde for samfunnet og fattigkassene i kommunene. Det presset frem problemstillinger rundt forsørgelsen av de uektefødte barna, og løsningen ble økonomisk ansvarliggjøring av barnefedre. I 1763 kom det en forordning som påla fedre til barn født utenfor ekteskap bidragsplikt. I 1789 ble reglene i tillegg overført til fedre som hadde fått barn i ekteskap, men som ble separert.⁵⁰ I Norge ble fedrene pålagt å betale halvparten av utgiftene til underholdet til barnet var 10 år gammelt.⁵¹ Hvis barnefaren ikke betalte det han var pålagt, skulle styresmaktene hjelpe moren med å kreve inn bidraget gjennom en rekke tvangsordninger som ble forsøkt fra 1790-årene.⁵²

Forordningen fra 1763 om bidragsplikt for ugifte barnefedre skulle gjelde både i Danmark og i Norge. Nina Javette Koefoed, som har skrevet om ugifte mødre, kjønn, rett og sedelighet i 1700-tallets Danmark, skriver at det lå flere ideer bak forordningen. Den danske juristen Henrik Stampe introduserte naturretsargumentet i debatten, og sa at det var foreldrenes naturlige plikt å forsørge barnet sitt, uansett om det var født i eller utenfor ekteskapet. Ved å pålegge far bidragsplikt, håpte man å lette de ugifte mødrenes situasjon. På den andre siden var Biskop Harboe som pekte på at «løsaktigheten» i samfunnet var høy. Ved å gjøre fedrene økonomisk ansvarlige, ville kanskje flere være mer forsiktige før de inngikk et utenomekteskapelig forhold, mente han. Han la altså vekt på den avskrekkende eller preventive virkningen ved bidragsplikten.⁵³

I 1790 kom en forordning for både Danmark og Norge der det ble bestemt at fedre som ikke betalte for seg kunne straffes med innsettelse på tukthus eller forbedringshus.⁵⁴ Koefoed skriver at Stampe mente at tukthusstraffen måtte anses som en preventiv straff. Målet var ikke

⁴⁸ Aune, *Avkriminalisering av leiermål* (Oslo: Tingboksprosjektet, 1994).

⁴⁹ Ericsson, «Samfunnets stebarn og mødrene deres», 23.

⁵⁰ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 188.

⁵¹ Aune, *Avkriminalisering av leiermål* (Oslo: Tingboksprosjektet, 1994), 76.

⁵² Aune, *Avkriminalisering av leiermål* (Oslo: Tingboksprosjektet, 1994), 77.

⁵³ Koefoed, *Besovede kvindfolk og ukærlige barnefedre* (København: Museum Tusulanums forlag, 2008), 227-229.

⁵⁴ Koefoed, *Besovede kvindfolk og ukærlige barnefedre* (København: Museum Tusulanums forlag, 2008), 237.

å straffe fedrene med tukthus, men at trusselen om tukthus skulle virke oppstrammende og bidra til at fedrene betalte det de skulle, og i beste fall også føre til færre utenomekteskapelige fødsler.⁵⁵

I 1799 ble det i Norge innført en ny ordning kalt «kronarbeid».⁵⁶ Denne ordningen gjaldt kun for Norge, mens de i Danmark opprettholdt muligheten for tukthusstraff, trekk i lønn og utpantinger.⁵⁷ Kronarbeidordningen innebar at fedre som ikke betalte for seg kunne bli satt til å tjene opp bidraget som «kronarbeidere» eller «Extra-Arbeidere» på festningene, eller gjøre annet statlig arbeid.⁵⁸ Myndighetene hadde kanskje vurdert at tukthusstraffen var noe streng, da det ved innføringen av kronarbeid ble poengtert at fedrene ikke skulle sidestilles andre forbrytere.⁵⁹ I tillegg hadde kronarbeidet en potensiell økonomisk nytte ved seg, ved at fedrene skulle betale ned bidraget med lønn for arbeidet, og de skulle slippe ut når bidraget var betalt.

1.3 Barnebidragsordninger i Sverige og Danmark

Mye av det som kjennetegner utviklingen i Norge kan vi kjenne igjen i andre nordiske land. I både Sverige og Danmark vokste det i siste halvdel av 1700-tallet frem en større anerkjennelse av at ugifte mødre sto i en utsatt posisjon. Det ble økt fokus på hvilke konsekvenser det kunne føre med seg for mødrene og barna, og med hensyn til samfunnet og offentlige utgifter. I alle landene grep myndighetene inn med lover og forordninger som skulle få bukt med noen av disse problemene.

Marie Lindstedt Cronberg har skrevet om ugifte mødre på svensk landsbygd fra 1680-1880. I 1864 kom det en ny lov som bestemte at ugifte kvinner kunne søke om underhold til barnet gjennom sivil prosess, uten å samtidig kreve at mannen skulle dømmes til leiermålsbøter. Dette skulle bedre kvinnenens stilling, og gjøre det enklere å inndrive bidrag fra barnefaren.⁶⁰ Når det kom til underhold av barn født utenfor ekteskap, gjaldt den samme bestemmelsen fra 1697 til 1917. Regelen sa at barna hadde rett til «nødtørftig» føde og oppfostring, og at mor og far skulle bidra etter økonomisk evne.⁶¹ Loven hadde en privatrettslig karakter, og domstolen godtok derfor alltid private avtaler som partene ble enige om. Domstolen tok i liten grad hensyn til hva som var mest økonomisk forsvarlig overfor barnet. De grep kun inn

⁵⁵ Koefoed, *Besovede kvindfolk og ukærlige barnefædre* (København: Museum Tusulanums forlag, 2008), 237.

⁵⁶ Forordning 12.7.1799, i Schmidt, 1851.

⁵⁷ Koefoed, *Besovede kvindfolk og ukærlige barnefædre* (København: Museum Tusulanums forlag, 2008), 238.

⁵⁸ Forordning 12.7.1799, i Schmidt, 1851.

⁵⁹ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 189.

⁶⁰ Cronberg, *Synd och skam* (Cronberg Publishers, 1997), 150.

⁶¹ Cronberg, *Synd och skam* (Cronberg Publishers, 1997), 117.

dersom foreldrene ikke ble enige, og bestemte da et årlig beløp av hensyn til farens betalingsevne.⁶² I praksis kunne både det årlige beløpet som far måtte betale, og antall år han måtte betale, variere betraktelig. Systemet gagnet stort sett ikke kvinnene, og dermed heller ikke barna.⁶³ I Danmark gjaldt forordningen av 1763 som påla barnefar bidragsplikt overfor uektefødte barn og tvangstiltakene fra 1790 som ble skjerpet videre utover 1800-tallet. Tiltakene viste en vilje til å hjelpe de ugifte mødrene, men i Danmark, som i Norge, var det vanskelig å inndrive bidragspengene.

1.4 Farskap i lov om underholdningspenger for barn av 1821

En rekke av lovene og forordningene angående farskap og bidragspenger for barn som var blitt innført under eneveldet, ble innarbeidet i loven om underholdningspenger for barn av 1. august 1821. Lovens fulle tittel var: «Lov, angaaende Underholdningspenge for Børn, som enten ere avlede udenfor Ægteskab, eller hvis Forældre ere separerede». Loven kom med bestemmelser rundt underholdningspenger for barn født utenfor ekteskap, men også for barn etter en formell separasjon mellom foreldrene.⁶⁴ Loven befestet riktignok et skille mellom de to barnegruppene. De ektefødte barna skulle få nødvendig underhold og oppdragelse så lenge det ble ansett som nødvendig etter separasjonen. I tillegg hadde de arverett til far.⁶⁵ I kontrast skulle de uektefødte barna kun få et minstebidrag som utgjorde halvparten av underholdet til barnet var 15 år, og de hadde ingen arverett til far.⁶⁶ Bidraget for barn født utenfor ekteskap skulle utbetales i fire terminer, hver gang med en fjerdedel, beregnet fra barnets fødselsdag.⁶⁷ Faren hadde da plikt til å betale, så lenge han ikke hadde frasagt seg farskapet gjennom avlagt ed.⁶⁸

Det ble videreført en rekke tvangsbestemmelser som skulle sikre at fedrene betalte pliktig bidrag. Hvis ikke barnefaren betalte bidraget til rett tid, men mottok lønning, vartepenger eller pensjon fra det offentlige, så skulle bidraget bli trukket herfra. Hvis ikke faren mottok lønn

⁶² Cronberg, *Synd och skam* (Cronberg Publishers, 1997), 178.

⁶³ Cronberg, *Synd och skam* (Cronberg Publishers, 1997), 180.

⁶⁴ 01.08.1821, Lov, angaaende Underholdningspenge for Børn, som enten ere avlede udenfor Ægteskab, eller hvis Forældre ere separerede, § 1.

⁶⁵ 01.08.1821, Lov, angaaende Underholdningspenge for Børn, som enten ere avlede udenfor Ægteskab, eller hvis Forældre ere separerede, § 4.

⁶⁶ 01.08.1821, Lov, angaaende Underholdningspenge for Børn, som enten ere avlede udenfor Ægteskab, eller hvis Forældre ere separerede, § 2.

⁶⁷ 01.08.1821, Lov, angaaende Underholdningspenge for Børn, som enten ere avlede udenfor Ægteskab, eller hvis Forældre ere separerede, § 4.

⁶⁸ 01.08.1821, Lov, angaaende Underholdningspenge for Børn, som enten ere avlede udenfor Ægteskab, eller hvis Forældre ere separerede, § 5: Det ble bestemt at hvis noen som var utlagt som far til et uektefødt barn, ville nekte for farskapet, måtte vedkommende avlegge ed etter en forlikssprøve innen en bestemt frist. I eden måtte han love at han ikke hadde hatt samleie med barnemoren på et tidspunkt som gjorde det mulig at han kunne være faren. Hvis det ble godkjent av forlikskommisjonen, ble han fritatt bidragsplikt, og det skulle ikke kreves inn bidrag før det ble avgjort om han vil avlegge eden eller ikke.

eller andre penger fra det offentlige, var det også mulig for de lokale myndighetene å pålegge utpanting.⁶⁹ For underoffiserer og menige krigsmenn i militæret, gjaldt egne bestemmelser.⁷⁰ I disse tilfellene skulle det bli trukket fra militærlønnen for å betale bidraget. Fedrene skulle ikke permitteres fra militæret med mindre de kunne dekke inn bidraget på en annen måte utenfor militæret.⁷¹

Loven om underholdningspenger av 1821 videreførte også muligheten til å pålegge fedre kronarbeid i festningene under visse vilkår. Både fedre til et uektefødt barn og fraskilte fedre kunne pålegges kronarbeid hvis de ikke betalte det de skulle til avtalt tid.⁷² Kronarbeid ble pålagt fedre som ikke hadde lønn, vartepenger eller pensjon fra det offentlige, og som samtidig ikke hadde noe å betale med etter utpanting. Kronarbeid skulle skje i festningene eller der regjeringen bestemte. Igjen ble det påpekt at fedrene ikke skulle settes ved siden av forbrytere, og at de skulle løslates etter at de hadde opparbeidet det skyldige bidraget. Hvis faren til et uekte barn i tillegg hadde ekte barn å forsørge, skulle han riktignok ikke pålegges kronarbeid.⁷³ Dette er enda et eksempel som illustrerer at fedres plikter overfor «ekte» barn veide tyngre enn pliktene overfor «uekte» barn.

I 1851 kom det et tillegg i loven om underholdningspenger fra 1821, der det ble bestemt at fedre kunne pålegges bidragsplikt også ved en uformell separasjon. Det vil si at faren kunne bli pålagt å betale bidrag hvis han levde fraskilt fra familien, selv om ikke separasjonen var godkjent av amtmannen. I tillegg ble det bestemt at tvangsarbeid for opptjening av bidrag også kunne skje hos private aktører eller i nærmeste tvangsarbeidshus.⁷⁴ Dette skulle gjøre det lettere å kreve inn pengene, da fedrene kunne jobbe i nærmiljøet, og ikke måtte fraktes til festningene i byene. Tillegget i lovverket er et uttrykk for at myndighetene forsøkte å effektivisere inndrivingen av barnebidraget. Utviklingen i lovverket viser også at forsørgelsesplikten for fedre ble utvidet og skjerpet. I fattigloven av 1863 ble det bestemt at også gifte fedre som ikke hadde forlatt sin hustru og familie, men som likevel ikke greide å forsørge dem, kunne pålegges tvangsarbeid.⁷⁵

⁶⁹ 01.08.1821, Lov, angaaende Underholdningspenge for Børn, som enten ere avlede udenfor Ægteskab, eller hvis Forældre ere separerede, § 7.

⁷⁰ 01.08.1821, Lov, angaaende Underholdningspenge for Børn, som enten ere avlede udenfor Ægteskab, eller hvis Forældre ere separerede, § 3.

⁷¹ 01.08.1821, Lov, angaaende Underholdningspenge for Børn, som enten ere avlede udenfor Ægteskab, eller hvis Forældre ere separerede, § 7.

⁷² 01.08.1821, Lov, angaaende Underholdningspenge for Børn, som enten ere avlede udenfor Ægteskab, eller hvis Forældre ere separerede, § 8-10.

⁷³ 01.08.1821, Lov, angaaende Underholdningspenge for Børn, som enten ere avlede udenfor Ægteskab, eller hvis Forældre ere separerede, § 8.

⁷⁴ 15.09.1851, Lov indeholdende Tillæg til Lov om Underholdningspenge m. V. af 1ste August 1821, § 1-2.

⁷⁵ 06.06.1863, Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne. § 4.

Det er flere mulige forklaringer på hvorfor fedres forsørgelsesplikt ble skjerpet. Anne-Lise Seip har skrevet at: «Underholdningsplikten var bestemt av hensynet til de sosiale utgifter», og at den opprinnelig ikke bygde på betraktninger om familierettslige eller sosiale bånd mellom barn og far.⁷⁶ I Leif Thingsruds historikk om bidragsfogden i Oslo blir samme forklaring trukket frem. Thingsrud skriver at bidragsordningen ikke hadde som mål å kvalitativt bedre situasjonen for mødrene og barna: «Ordningen var nok mer en hjelp for fattigkassen enn for mødrene og barna, for satsene var selvsagt satt meget lavt. Hensikten var jo bare at mødrene ikke skulle havne på fattigkassa og dermed forbruke dyrebare skatte kroner.»⁷⁷ En utvidet forsørgelsesplikt behøvde altså ikke å innebære en utvidet definisjon av farskap, eller at mødrene og barna satt igjen med mer.

Utover de økonomiske forpliktelsene vitner ikke utviklingen i lovverket om en utvidet definisjon av farskap. Farskap som et familierettslig og sosialt bånd ble kun definert i relasjonen mellom far og «ekte» barn. Det var liten utvikling med tanke på fedres stilling overfor barn født utenfor ekteskapet. I lov om underholdningspenger for barn av 1821 ble det presisert at faren til et «uekte» barn ikke kunne be seg fritatt fra bidragsplikten for heller å ta seg av barnet direkte. Hvis en slik ordning var ønsket, måtte det komme frem at moren var ytterst uskikket, og fattigkommisjonen måtte godkjenne kravet.⁷⁸ I lovverket kommer det tydelig frem at et barn født utenfor ekteskap skulle følge barnemoren, og ikke hadde noen naturlig plass hos faren. Også ektefødte barn skulle etter regelen bli hos moren hvis foreldrene skilte seg, men hvis moren døde skulle barna forsørges av faren «som om Skilsmisse ikke hadde fundet Sted».⁷⁹ I relasjonen til ektefødte barn hadde altså faren en naturlig forsørgelsesrolle, men en slik rolle ble ikke definert i relasjonen til barn født utenfor ekteskapet.

Også bestemmelsene om arv forble uforandret. Uektefødte barn fikk ingen rett til arv etter far. Forholdene lignet Danmark i samme periode, og Koefoed skriver at det resulterte i at mødre og fedre fikk svært ulike foreldreroller. Hun skriver at «resultatet ble den kjærlige og oppofrende mor satt over for den forsørgende far, som kun rommet negative følelser overfor sitt barn født utenfor ekteskapet».⁸⁰ I relasjonen mellom far og barn hadde ekteskapet en helt

⁷⁶ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 188.

⁷⁷ Thingsrud, *Bidragsfogden i Oslo* (Oslo: Oslo kommune, 1993), 9.

⁷⁸ 01.08.1821, Lov, angaaende Underholdningspenge for Børn, som enten ere avlede udenfor Ægteskab, eller hvis Forældre ere separerede, § 6.

⁷⁹ 01.08.1821, Lov, angaaende Underholdningspenge for Børn, som enten ere avlede udenfor Ægteskab, eller hvis Forældre ere separerede, § 1.

⁸⁰ Koefoed, *Besovede kvindfolk og ukærlige barnefædre* (København: Museum Tusulanums forlag, 2008), 302.

avgjørende betydning for hva farskapet skulle innebære. Lovverket bidro til å opprettholde strukturer som gjorde at uektefødte barn fikk en svakere posisjon i samfunnet. Lovene skilte klart mellom en fars plikter overfor ektefødte barn og uektefødte barn, og i Norge ble ikke tanken utfordret før mot slutten av 1800-tallet.⁸¹

1.5 Fedres forsørgelsesplikt i fattiglovene

Også fattiglovene for byer og kjøpsteder av 1845 og 1863 hadde bestemmelser rundt farskap og fedres forsørgelsesplikt. I tillegg definerte fattiglovene hvem som var verdige offentlig understøttelse og kunne få fattighjelp. Etter loven av 1845 var det kun eldre, syke og foreldreløse barn som fikk lovfestet rett til fattighjelp.⁸² Arbeidsføre og friske folk hadde ikke rett til hjelp. Disse ble dermed definert som uverdige fattige, og de ble i stor grad holdt individuelt ansvarlig for sin nød. I fattigloven av 1863 ble det igjen presisert at arbeidsføre ikke skulle motta fattighjelp: «arbeidsføre og friske Folk samt forøvrigt Enhver, der endnu besidder Noget til Livsophold, i Almindelighed ikke maa tilstaaes Fattighjælp».⁸³ Det ble også presisert at fattigvesenet ikke skulle understøtte noen som hadde forsørgelsespliktig familie: «Til Forsørgelse eller Understøttelse af Fattigvesebet antages ikke Nogen, hvis Ægtefælle, Foreldre eller ægte Barn erkjendes at have evne til at yde samme».⁸⁴ Det kommer tydelig frem av lovformuleringen at myndighetene ønsket å holde fattigvesenets utgifter på et minimum.

Til tross for målet om et minimalt fattigvesen, ble det anerkjent at foreldreløse eller fattige barn måtte ha beskyttelse i fattigloven. Barnet kunne bli understøttet indirekte gjennom moren, eller så kunne fattigvesenet sette bort barnet til forpleining hos en fosterfamilie. Dette førte naturligvis med seg en del kostnader, og fattigvesenet skulle ikke ta hele regningen alene. Flere av bestemmelsene i fattigloven handlet om å presisere hvor forsørgelsesbyrden skulle ligge. Fattigkommisjonen kunne nemlig kreve erstatning for fattigstøtte.⁸⁵

Fattigloven av 1863 skjerpet det økonomiske ansvaret for både ugifte og gifte fedre som av ulike grunner ikke klarte å forsørge barna eller familiene sine. Fra før gjaldt bestemmelsene i lov om underholdningspenger for barn av 1821 og tilleggene i 1851, som sa at menn som ikke betalte bidrag for barn født utenfor ekteskap eller etter en separasjon, kunne pålegges

⁸¹ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 188.

⁸² 20.09.1845, Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne, § 1.

⁸³ 06.06.1863, Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne, § 3.

⁸⁴ 06.06.1863, Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne, § 4.

⁸⁵ 06.06.1863, Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne, § 9.

tvangsarbeid for å tjene opp det skyldige.⁸⁶ I paragraf 4 i fattigloven av 1863 ble denne forsørgelsesplikten strammet ytterligere inn til også å gjelde gifte fedre som ikke ville eller evnet å forsørge barna og familien sin, og som dermed førte til at fattigvesenet måtte ta seg av disse:

[...] Formaaer det Uægte Barns Moder ikke at afholde sin Del av Udgifterne ved dets Underholdning, kan Overøvrigheden paalegge Faderen at udrede det Manglende. De i love af 1ste august 1821 og 15de September 1851 om Underholdningsbidrag indeholdte regler skulle ogsaa være anvendelige paa enhver Mand der, uden at forlade Kone eller Børn, dog modvillig unddrager sig for at sørge for sin Families Underholdning, og derved volder, at den falder i Fattivæsenet til Byrde.⁸⁷

Det å få familie og barn en ikke kunne forsørge, og dermed påføre fattigvesenet den økonomiske byrden, kunne straffe seg også for gifte fedrene. Selv om mannen var gift og barna var født i ekteskap, og selv om han ikke frivillig unngikk å betale, så kunne han like fullt pålegges tvangsarbeid for å tjene opp det skyldige beløpet som fattigvesenet måtte ut med. Fedres forsørgelsesplikt ble altså strengere, og tvangstiltakene ble utvidet til å gjelde flere grupper av fedre i løpet av 1800-tallet.

1.6 Tvangsmidler mot barnefedrene

Når myndighetene måtte true med tvangsarbeid for ugifte fedre som ikke betalte barnebidrag, så vitner det om at ikke alle følte på en «naturlig plikt» til å forsørge sine «uekte» barn.⁸⁸

Myndighetene hadde helt siden 1763 bestemt at faren måtte bidra økonomisk selv om foreldrene ikke var gift. I praksis var inndrivingen vanskelig, så myndighetene forsøkte ulike tvangsmidler overfor fedre som ikke betalte det de skulle. Det var tydeligvis et vedvarende behov for tvangsmidler også for gifte fedre, siden de ble videreført og skjerpet gjennom 1800-tallet. Fedrene kunne trekkes i lønn, få pantsatt eiendeler, eller som ytterste konsekvens havne på kronarbeid.⁸⁹ Hvorfor trengte myndighetene kronarbeid som tvangsmiddel og hva var ønsket virkning?

Når jeg skal forklare drivkreftene bak tvangstiltakene mot fedre på 1800-tallet, er det flere forhold som kan trekkes frem. På det konkrete nivået handlet det om økonomiske utfordringer. Som tidligere nevnt, hadde foreldreløse og hjelpeløse barn rett på hjelp av

⁸⁶ 01.08.1821, Lov, angaaende Underholdningspenge for Børn, som enten ere avlede udenfor Ægteskab, eller hvis Forældre ere separerede. 15.09.1851, Lov indeholdende Tillæg til Lov om Underholdningspenge m. V. af 1ste August 1821.

⁸⁷ 06.06.1863, Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne. § 4.

⁸⁸ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 188.

⁸⁹ 01.08.1821, Lov, angaaende Underholdningspenge for Børn, som enten ere avlede udenfor Ægteskab, eller hvis Forældre ere separerede, §7-8.

fattigvesenet i tråd med fattiglovens paragraf 1.⁹⁰ Hvis foreldrene ikke evnet eller ville forsørge barna, hadde samfunnet det ytterste ansvaret for å gripe inn. Dermed fikk fattigvesenet store utgifter knyttet til oppfostring av barn. Det ble en belastning for fattigkassene i kommunene, som videre bidro til økt fattigskatt for befolkningen.⁹¹ For å forstå hvorfor myndighetene forsøkte å løse problemet ved å ansvarliggjøre barnefaren økonomisk og innføre kronarbeid for fedre som ikke betalte for seg, er det også nødvendig å se på det ideologiske bakteppet. Under liberalismen på 1800-tallet skulle alle friske, voksne mennesker stå til ansvar for seg selv og sin families underholdning. Den som fikk barn en ikke klarte å forsørge, fortjente en form for straff, og ikke hjelp.⁹² Bidragsplikten til fedre skulle sikre at den økonomiske byrden for oppfostringen av barn ikke falt på fattigvesenet, men hos den som hadde gjort seg skyldig i å avle et barn han ikke evnet å forsørge.⁹³ Til tross for at det gjennom fattiglovgivningen ble anerkjent et offentlig ansvar for barns liv og oppvekst, så skulle foreldrene ha det primære ansvaret.⁹⁴ Fedre som lurte seg unna bidragsplikten, kunne derfor bli pålagt tvangstiltak som kronarbeid.

Det kan tenkes at myndighetene håpte at kronarbeidordningen skulle ha en praktisk og lønnsom funksjon som opptjeningsmiddel, ved at bidraget eller avdragene til fattigvesenet faktisk ble betalt ned gjennom tvangsarbeidet. Siden kronarbeid først ble pålagt når det ikke var noe å trekke fra mannens lønn, pensjon eller pant i eiendom, så var det en måte å få fedre uten formue til å betale barnebidrag. Hvis ordningen var mer kostnadseffektiv, kunne den kanskje avlastet fattigvesenene i kommunene. Myndighetene må likevel tidlig ha skjønnet at det totale regnestykket ikke ville gå i pluss. Til det var inndrivelsesmåten for dyr.⁹⁵ En kan anta at myndighetene likevel beholdt kronarbeidordningen fordi den også kunne ha en avskrekkende virkning på mannen. Tvangsarbeid hadde nemlig en iboende avskrekkende karakter og bestod stort sett av fysisk tungt og monotont arbeid. Det skulle være såpass hardt at det motiverte folk til å skaffe seg arbeid på egenhånd, og bidra til at folk handlet innenfor samfunnets normer.⁹⁶ Kronarbeid var et rimelig hardt tvangsmiddel og en kan anta at myndighetene ønsket at fedrene skulle strekke seg langt for å unngå å havne i situasjonen. Trusselen om kronarbeid kunne kanskje ha en oppstrammende virkning og få fedre til å skaffe pengene de

⁹⁰ 06.06.1863, Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne. § 1.

⁹¹ *Femtiars-Beretning om Christiania Kommune for Aarene 1837-1886* (Kristiania: J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri, 1892), 348-362.

⁹² Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 52.

⁹³ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 189.

⁹⁴ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 188.

⁹⁵ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 189.

⁹⁶ Midrè, *Bot, bedring eller brød* (Oslo: Universitetsforlaget, 1995), 34.

trengte til å forsørge barna og familiene sine. Når konsekvensene av å få barn en ikke kunne forsørge kunne bli såpass harde, så skulle det bidra til at menn ble mer forsiktige med tanke på utenomekteskapelige forhold, eller i det hele tatt unnlot å skaffe seg en familie de ikke hadde råd til å forsørge.

Det ble påpekt i lovverket at kronarbeiderne ikke skulle sidestilles forbrytere. Likevel må kronarbeid kunne betegnes som et ganske hardt tvangsmiddel. Innsettelse på festning eller i arbeidsanstalt kan kategoriseres som en form for frihetsstraff.⁹⁷ Om arbeidsanstalten i Christiania skriver Caroline Juterud:

Et opphold på arbeidsanstalten kunne være en personlig tragedie for den innsatte og gjøre personen syk og/eller ødelegge muligheten for senere å få arbeid. Anstalten hadde et rykte blant byens befolkning som tyder på at anstalten i stor grad fungerte avskrekkende og den ga mulighet til å gjennomføre tidens ideal om minimal fattighjelp.⁹⁸

Arbeidsanstalten var ikke et sted du ville assosieres med, og det må ha forsterket den avskrekkende virkningen. Det samme gjaldt sannsynligvis også for festningen, som var kjent for å huse alvorlige forbrytere som skulle sone lange straffer.⁹⁹

1.7 Konklusjon

Det var flere drivkrefter som bidro til at fedres forsørgelsesplikt ble innstrammet i løpet av 1800-tallet, men en av hovedårsakene var at myndighetene ønsket å begrense de offentlige utgiftene knyttet til oppfostring av barn. Tvangsmidlene som ble brukt vitner om at myndighetene først og fremst ønsket en avskrekkende virkning. Konsekvensene av å få barn en ikke kunne forsørge skulle være harde. Det hang sammen med nettopp de økonomiske hensynene, skattebetalingsproblemet, og liberalismens vektlegging av individuelt ansvar for sosial nød.

Selv om de økonomiske pliktene ble strammet inn, ble ikke definisjonen av farskap utvidet i lovendringene på midten av 1800-tallet. Forventningene til fedres relasjon til barn født utenfor ekteskap forble de samme, og ingen av innstramningene hadde som uttalt mål å opprette familierettslige eller sosiale bånd.

⁹⁷ Ulvund, doktoravhandling, «*Byens Udsud?*» (2002), 37.

⁹⁸ Juterud, masteroppgave, «*Man kan ikke lade dem døe af Hunger*» (2013), 108.

⁹⁹ Ustvedt, *Slavene på Akershus* (J.W. Cappelens forlag AS, 1999), 70.

Kapittel 2: Administrering av kronarbeid i Christiania

2.1 Innledning

I dette kapittelet skal jeg undersøke hvordan loven om underholdningspenger for barn av 1821 og kronarbeidordningen ble praktisert på det administrative nivået i Christiania i siste halvdel av 1800-tallet. Jeg skal undersøke hvilke myndigheter som iverksatte tvangsbestemmelsene i lovverket, fra stiftsresolusjon om bidrag og kronarbeid, til inndrivelse av bidraget og gjennomføring av kronarbeidet. Her er det flere ulike instanser. For eksempel vedtok stiftamtet resolusjoner om kronarbeid, men selve innsettelsen kunne foregå på arbeidsanstalten, som var underlagt fattigkommisjonen. Når jeg skal undersøke hvordan kronarbeidordningen ble praktisert i Christiania, kommer jeg derfor også til å se på Christiania fattigvesen.

I kapittelet vil jeg forsøke å få frem hvilke forhold som var spesielle for Christiania fattigvesen med hensyn til forsørgelse av barn, bidragssaker og kronarbeidordningen. Videre skal jeg drøfte om forholdene fra Christiania kan være med å forklare hvorfor farsansvaret ble skjerpet utover 1800-tallet. Jeg skal også belyse noen av de praktiske og administrative utfordringene knyttet til kronarbeidordningen. Her vil jeg hovedsakelig drøfte de utfordringene som gjaldt i Christiania, men jeg vil også komme innom noen av utfordringene på nasjonalt nivå og på landsbygda.

2.2 Stiftamtmannens resolusjoner om barnebidrag og kronarbeid

Lov om underholdningspenger for barn av 1821 var en nasjonal lov som kom med bestemmelser rundt økonomisk forsørgelse av barn hvis foreldrene var ugift eller separerte. I første paragraf står det at hvis en mann fikk tillatelse til å skille seg fra sin kone og de hadde barn sammen, skulle overøvrigheten passe på at moren fikk det hun trengte til barnas underholdning gjennom et årlig bidrag fra barnefaren, eller på andre måter.¹⁰⁰ I andre paragraf står det dersom en mann var utlagt som far til et barn født utenfor ekteskap, og ikke hadde frasagt seg farskapet gjennom ed, kunne overøvrigheten fastsette hvor mye han skulle betale i bidrag. Dette skulle skje hvis moren eller den som tok seg av barnet på morens vegne klagde til overøvrigheten over at faren ikke bidro til barnets underholdning.¹⁰¹ Ofte var det

¹⁰⁰ 15.09.1851, Lov indeholdende Tillæg til Lov om Underholdningspenge m. V. af 1ste August 1821, § 1.

¹⁰¹ 15.09.1851, Lov indeholdende Tillæg til Lov om Underholdningspenge m. V. af 1ste August 1821, § 2.

fattigvesenet som sendte klagen på vegne av moren.¹⁰² Når det står at det var «overøvrigheten» som hadde ansvar for å utstede resolusjoner om barnebidrag, så betyr det at ansvaret lå hos amtmannen. Amtmannen kunne pålegge resolusjoner om bidrag på administrativt vedtak. Domstolene kom bare inn dersom faren nektet for farskapet gjennom ed og det ble opprettet farskapssak, eller hvis han nektet å betale bidrag uten søksmål.¹⁰³ Disse bestemmelsene gjaldt frem til nye barnelover kom i 1892. Etter 1892 var det fortsatt amtmannen som skulle fastsette bidraget, men eventuelle farskapssaker skulle nå reises ved verneetinget og bli tatt opp som en privat politisak.¹⁰⁴

For Christiania by lå ansvaret hos stiftamtmanden. I Christiania stiftamt ble de to embetene som amtmann i Akershus og stiftamtmand i Christiania adskilt fra 1842. Stiftamtmanden i Christiania fungerte stort sett som amtmann for Christiania by, med de oppgavene som det innebar.¹⁰⁵ En av oppgavene hos stiftamtmandens kontor var å skrive resolusjoner om barnebidrag som ble sendt til underfogden. I en slik resolusjon sto det hva barnefaren skulle bidra med til barnets underholdning i henhold til lov om underholdningspenger for barn av 1821, slik som i påfølgende eksempel. I en resolusjon fra 21. mars 1864 sto det at Niels Nilsen var utlagt som far til et barn født utenfor ekteskap som han ikke hadde frasagt seg farskapet til. Stiftamtmanden bestemte at Nilsen årlig skulle bidra med 12 spesidaler de første fem årene, 10 spesidaler de fem neste og 8 spesidaler de fem siste årene. I resolusjonen sto det også at hvis ikke Nielsen betalte, kunne det trekkes fra lønn eller foretas utpantinger. Hvis ikke det var noe å hente der, kunne han pålegges kronarbeid, med mindre han også hadde ekte barn å forsørge. Det kommer også frem i resolusjonen at det var fattigforstander Sundeby som hadde forlangt resolusjonen på vegne av barnemoren som mottok støtte av Christiania fattigvesen.¹⁰⁶

I *Arkivkunnskap* skriver Alf Kiil at amtmannen tilsvaret det som er fylkesmann i dag og at: «Som «overøvrighet» var amtmannen mellommann mellom dei sentrale styremaktene og dei underordna embets- og tenestemenn i amtet.»¹⁰⁷ Denne posisjonen som mellomledd kommer tydelig frem i håndteringen av resolusjoner om barnebidrag og kronarbeid. Amtmannen

¹⁰² Se for eksempel: Statsarkivet i Oslo, Brev til Christiania stift fra fattigforstander 25. oktober 1864. Kristiania stiftamt bidragssaker 1860-1869. Referanse: SAO/A-10386/F/Fa/Fab/L0004.

¹⁰³ Kiil, *Arkivkunnskap* (Universitetsforlaget, 1969), 181.

¹⁰⁴ Kiil, *Arkivkunnskap* (Universitetsforlaget, 1969), 181.

¹⁰⁵ Arkivportalen, Statsarkivet i Oslo, «AS-10386 – Kristiania stiftamt,» hentet fra <https://www.arkivportalen.no/contributor/no-a1450-02000000139580> 21.05.21.

¹⁰⁶ Statsarkivet i Oslo, Stiftsresolusjon 21. Mars 1864. Kristiania stiftamt, bidragssaker 1860-1869. SAO/A-10386/F/Fa/Fab/L0004.

¹⁰⁷ Kiil, *Arkivkunnskap* (Universitetsforlaget, 1969), 177.

fastsatte bidragsbeløpet og til hvilke terminer det skulle betales, men det var underfogden som hadde ansvar for selve inndrivingen og å foreta eventuelle utpantinger. Amtmannen uestedte resolusjoner om kronarbeid, og han måtte søkes til Akershus festnings kommandantskap om anledning til å innsette kronarbeidere i festningen, eller til fattigkommisjonen for å innsette kronarbeidere i arbeidsanstalten. Det foregikk dermed omfattende korrespondanse mellom de ulike embets- og tjenestemennene. Gjennom å studere et utvalg brev som ble sendt mellom disse instansene i siste halvdel av 1800-tallet, søker jeg å få et innblikk i ulike administrative og praktiske utfordringer knyttet til kronarbeidordningen. Dette vil jeg komme nærmere inn på særlig når jeg skriver om Akershus festning og arbeidsanstalten i Christiania.

2.3 Underfogden i Christiania inndriver bidragspengene

Etter at stiftamtmannen hadde vedtatt resolusjoner om barnebidrag, var det underfogdens oppgave å inndrive pengene. Underfogden var byfogdens underordnede og ble utnevnt at magistraten. Han hadde flere ansvarsområder, men en av hovedoppgavene ble etter hvert å inndrive barnebidrag.¹⁰⁸ Magistraten i Christiania sørget for utbetaling av lønn til underfogden, men regnet med å få disse utgiftene refundert fra statskassen. Slik ble det ikke, og lønnen måtte derfor dekkes av Christiania kommunes budsjett.¹⁰⁹ Det er verdt å merke seg at fattigkassen bidro med et særskilt beløp til underfogdens lønn fra 1848, og dermed sto skattebetalerne i Christiania for en del av finansieringa.¹¹⁰

Bystyret i Christiania mente at underfogdens lønn burde dekkes av statskassen, og saken gikk til domstolene i 1902 og 1909. Bystyret tapte begge gangene. Underfogdens lønn skulle fortsatt dekkes av kommunen.¹¹¹ I dommen fra høyesterett i 1902 ble det argumentert for at bidragssakene som underfogden håndterte, måtte være av interesse for fattigvesenet i kommunen. I 1896 hadde regjeringsadvokaten formulert det samme synet: «det vil lettelig sees, at dette er et arbeide som i første linje interesserer Kristiania kommune og dens fattigvesen hvem vedkommende – ialfall som regel – i tilfelle ville falle til byrde».¹¹² I 1897

¹⁰⁸ Lokalhistoriewiki.no, «Bidragsfogden i Oslo», hentet fra https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Bidragsfogden_i_Oslo 02.11.2019.

¹⁰⁹ Thingsrud, *Bidragsfogden i Oslo* (Oslo: Oslo kommune, 1993), 9.

¹¹⁰ Thingsrud, *Bidragsfogden i Oslo* (Oslo: Oslo kommune, 1993), 10.

¹¹¹ Thingsrud, *Bidragsfogden i Oslo* (Oslo: Oslo kommune, 1993), 12.

¹¹² Lokalhistoriewiki.no, «Bidragsfogden i Oslo», hentet fra https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Bidragsfogden_i_Oslo 02.11.2019.

kunne underfogden på sin side avlegge dokumentasjon som sa at mindre enn femten prosent av sakene som kom til hans kontor var fra Christiania fattigvesen.¹¹³

En av oppgavene til underfogden var inndriving av barnebidrag. Hvis barnefaren ikke hadde betalt bidraget, skulle underfogden finne ut om det var mulig å trekke fra lønn eller formue. Hvis det ikke var mulig skrev underfogden «Uformuenhedsattester» som han meddelte til stiftamtmanden. I en slik attest sto det hva barnefaren skyldte i bidrag, hvem bidraget var til og hvor gammel han var. I tillegg ble det opplyst om han var arbeidsfør eller om han var i militæret. Underfogden måtte også hente inn opplysninger fra fattigvesenet om moren var hjemstavsberettiget til Christiania. Hvis alle kriteriene var oppfylt, kunne underfogden meddele at barnefaren kunne settes til tvangsarbeid.¹¹⁴ Stiftamtmanden kunne da utstede resolusjon om kronarbeid.

2.4 Fattigvesenet i Christiania ca. 1865-1892

I denne delen skal jeg gjøre rede for Christiania fattigvesens administrative organisering i siste halvdel av 1800-tallet. Dette er for å danne en ramme som er viktig for å kunne drøfte hvordan lov om underholdningspenger, bidragssaker og kronarbeid ble praktisert i Christiania, og hvilken sammenheng dette hadde med fattigvesenets oppgaver og utgifter. Lov om underholdningspenger for barn av 1821 var ikke en fattiglov, og i utgangspunktet omhandlet ikke loven fattigvesenet. I starten kunne fedre som ikke betalte bidrag pålegges kronarbeid i festningene, som var underlagt regjeringen og ikke de kommunale fattigvesenene. Utviklingen i loven om underholdningspenger for barn, tilsier at fattigvesenet etter hvert fikk en mer sentral rolle med hensyn til bidragssakene og tvangsbestemmelsene i lovverket. Med tillegget fra 1851 kunne fedre tjene opp bidraget i nærmeste tvangsarbeidshus. I Christiania var det arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde, som var underlagt fattigkommissjonen. I tillegg kom fattigloven av 1863 med bestemmelser knyttet til lov om underholdningspenger fra 1821, som sa at gifte fedre hvis familie ble en byrde for fattigvesenet, kunne pålegges de samme tvangstiltakene som ugifte fedre.¹¹⁵ Fattigvesenet kunne kreve refusjon av forsørgelsespliktige fedre og andre, hvis familien hadde mottatt fattighjelp.¹¹⁶

¹¹³ Lokalhistoriewiki.no, «Bidragsfogden i Oslo», hentet fra https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Bidragsfogden_i_Oslo 02.11.2019.

¹¹⁴ Statsarkivet i Oslo, for eksempel: Uformuenhedsattest fra Christiania Underfogedcontor 15. juni 1870. Kristiania stiftamt, bidragssaker 1860-1869. SAO/A-10386/F/Fa/Fab/L0005.

¹¹⁵ 06.06.1863, Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne. § 4.

¹¹⁶ 06.06.1863, Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne. § 4-8.

Når jeg nå skal gå nærmere inn på Christianias fattigvesen, er det verdt å merke seg at Christiania på flere måter var en spesiell by. Hovedstaden hadde mange innflyttere som ofte ble en belastning på fattigkassen, og byen hadde forholdsvis mange fattige sammenlignet med andre byer.¹¹⁷ I de følgende avsnittene gjør jeg rede for at store deler av fattigvesenets utgifter var knyttet til forsørgelse av barn, og at skattebetalingene sto for mesteparten av finansieringa. Forhold i Christiania kan derfor bidra til å forklare hvorfor forsørgelsesplikten ble strammet inn, både med innstramningene i lov om underholdningspenger for barn i 1851 og med fattigloven av 1863.

Fattigkommisjonen i Christiania

Fattigvesenet i Christiania hadde vært organisert siden Tukthusforordningen i 1741, da det ble opprettet en fattigkommisjon.¹¹⁸ Fattigvesenet var et særlovsorgan, det vil si en virksomhet som ble regulert av spesielle lover.¹¹⁹ I perioden jeg undersøker, la fattigloven av 1863 føringene for fattigvesenet. I Christiania besto fattigkommisjonen av borgermesteren og en av byens geistlige embetsmenn, i tillegg til syv kommunevalgte medlemmer som ble valgt for fire år.¹²⁰

Saksmengden til fattigkommisjonen økte utover 1800-tallet, og for å lette arbeidet ble flere ansvarsområder overført til fattigforstanderne i de enkelte fattigdistriktene.¹²¹ Fattigvesenet ble delt opp i distrikter og roder, med tilsynsmenn og rodemestre som skulle ta seg av administrative oppgaver og føre tilsyn med de fattige. Christiania kommune utgjorde en fattigkommune som bestod av seks sogn og fem prestegjeld. I 1861 ble Christiania delt i fire fattigdistrikter: Vor frelsers, Trefoldighets, Gamle Akers og Grønlands og Oslos menighet.¹²² Hvert fattigdistrikt hadde en fattigforstander. Antallet fattigdistrikter økte stadig. Etter byutvidelsen i 1878 var det seks fattigdistrikter, og det økte til syv to år senere.¹²³

Fattigvesenets utgifter og inntekter

Fattigvesenet i Christiania hadde mange oppgaver knyttet til offentlig sosial omsorg. I tillegg til å gi understøttelse til fattige, hadde fattigvesenet blant annet ansvar for utgifter til fattigskoler, fattiglege, sykehus for fattige og fødselsstiftelsen. Utgifter til fattigvesenet veide

¹¹⁷ Myhre, *Oslo bys historie. Bind 3* (Cappelen, 1990), 206-212.

¹¹⁸ Oslo byarkiv, «Om fattigvesenet,» hentet fra https://www.oslo.kommune.no/OBA/faktaark/f_fattigvesen.asp 23.11.2020.

¹¹⁹ Myhre, *Oslo bys historie. Bind 3* (Cappelen, 1990), 136.

¹²⁰ *Femtiars-Beretning om Christiania Kommune for Aarene 1837-1886* (Kristiania: J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri, 1892), 349.

¹²¹ Thingsrud, «Fattigvesenets arkiver. Elendighetens registre».

¹²² *Femtiars-Beretning om Christiania Kommune for Aarene 1837-1886* (Kristiania: J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri, 1892), 355.

¹²³ Thingsrud, «Fattigvesenets arkiver. Elendighetens registre».

tungt på budsjettet til Christiania kommune. Disse utgiftene skulle dekkes av fattigkassen, som var en av de tre kassene i kommuneregnskapet for Christiania kommune.¹²⁴

Fra 1835 til 1867 hadde Christiania hatt en kraftig byvekst, noe som førte med seg økte offentlige utgifter. Folketallet hadde økt nesten tre ganger, den samlede by- og fattigskatten hadde økt nesten fem ganger, og utgifter til fattig- og bykassen hadde økt mer enn seks ganger. Utgiftene til fattigvesenet i perioden 1867-76 utgjorde omtrent 30 prosent. Faktisk hadde andelen vært noe høyere i tidligere perioder, men likevel førte de økte utgiftene til mer uro knyttet til fattigvesenet. Et av problemene var at utgiftene steg raskere enn befolkningen. I tillegg var utgiftene uønskede. Mange pekte på at utgiftene til fattigkassen hjalp de svakeste til å overleve, men at fattigkassen ikke utryddet fattigdommen. Det ble sett på som et pengesluk som ikke egentlig løste problemet.¹²⁵ I 1865-66 var omtrent 10 prosent av Christianias befolkning understøttet av fattigvesenet. Fattigvesenets totale utgifter i 1865 var 350 879 kroner, som tilsvarte 6.11 kroner per innbygger. Beløpet per innbygger lå stabilt på 6-7 kroner fra 1865-1886.¹²⁶

Fattigvesenet fikk sine inntekter via bøter, avgifter, skatter og refusjoner. I 1866 var fattigvesenets inntekter til sammen 118 493 spesidaler. Pengeskatten bidro med 87 000 spesidaler, avgifter fra brennevin og øl med 17 820 spesidaler og andre inntekter med 1783 spesidaler. Refusjonene utgjorde 11 890 spesidaler, altså omkring ti prosent av inntektene.¹²⁷

Tallene fra 1866 viser at pengeskatten, altså fattigskatten, utgjorde den mest betydelige inntekten for fattigvesenet. Fattigskatt ble innført i Christiania ved et reskript av 2. november 1742. Skatten skulle betales av innbyggerne i Christiania, og kom i tillegg til byskatten.¹²⁸ I 1833 mistet fattigvesenet en inntekt ved at gavebøkene ble opphevet, og i praksis dekket fattigskatten dette tapet. Avgiftene fra alkoholsalg utgjorde den nest største delen av inntektene. Dette var en avgift som hadde gått til fattigkassen siden 1837.¹²⁹ Alkoholavgiftene førte til at folk fra lavere samfunnslag som drakk, indirekte betalte skatt, selv om flere av dem lå under minimumsinntekten for skatteplikt.¹³⁰

¹²⁴ Myhre, *Oslo bys historie*. Bind 3 (Cappelen, 1990), 141-146.

¹²⁵ Myhre, *Oslo bys historie*. Bind 3 (Cappelen, 1990), 344-348.

¹²⁶ *Femtiars-Beretning om Christiania Kommune for Aarene 1837-1886* (Kristiania: J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri, 1892), 377.

¹²⁷ NOS 1866: A No. 2. *Fattig-statistik*, 22.

¹²⁸ *Femtiars-Beretning om Christiania Kommune for Aarene 1837-1886* (Kristiania: J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri, 1892), 348.

¹²⁹ *Femtiars-Beretning om Christiania Kommune for Aarene 1837-1886* (Kristiania: J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri, 1892), 349.

¹³⁰ Ehrhardt, «Fattigvesenets utvikling på 1800-tallet – med blick på Namdalen».

Refusjoner utgjorde 10 prosent av inntektene til Christiania fattigvesen. Fattigvesenet kunne kreve refusjoner fra forsørgelsespliktige slektninger og fra andre kommuner. Hvis en understøttet person hadde familie med midler, kunne disse bli krevet. Fattigvesenet kunne også kreve erstatning fra den som hadde blitt understøttet selv.¹³¹ Hvis en ugift mor hadde mottatt støtte, kunne barnefaren kreves. Også gifte fedre kunne kreves hvis familien mottok understøttelse. Betalte de ikke refusjonene, var kronarbeid på festningen eller på arbeidsanstalten et mulig tvangsmiddel.¹³²

Hvem hadde rett på hjelp i Christiania?

Med fattigloven av 1863 var det tre grupper av fattige som kunne få fattighjelp i Christiania.¹³³

1. Foreldreløse barn og sinnssyke¹³⁴
2. Gamle, syke og vanføre¹³⁵
3. Friske folk som ble understøttet. Her skulle regelmessig understøttelse bare gis til fire undergrupper:¹³⁶
 - a. Barn som var forlatt av foreldrene eller som måtte skilles fra disse på grunn av deres slette livsførsel
 - b. Enker med barn
 - c. Ugifte kvinner med barn
 - d. Forlatte koner med barn

Det er særlig den tredje gruppen som er relevant for min undersøkelse. I fattiglovens paragraf 3 står det formulert:

Arbeidsføre og friske Folk, og forøvrigt enhver, der endnu besidder Noget til Livsophold, maa i Almindelighed ikke tilstaaes Fattighjelp. Dog skal det være overlagt til Fattigkommissionen i Trangstilfælde ogsaa at understøtte saadanne, navnlig naar den finder, at deres fuldkomne Forarmelse derved kan ventes forebygget.¹³⁷

Det var strenge betingelser for fattighjelp i henhold til denne lovparagrafen. Den skulle kun gis hvis trangen var stor og hvis fattigkommisjonen antok at hjelpen kunne virke forebyggende. Fattigkommisjonen i Christiania hadde definert at fire undergrupper kunne få hjelp. For alle de fire undergruppene handlet det direkte eller indirekte om forsørgelse av barn. Det viser at fattigkommisjonen i Christiania anså forsørgelse av barn som et

¹³¹ 06.06.1863, Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne. § 5 og 8.

¹³² 06.06.1863, Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne. § 4.

¹³³ Oslo byarkiv, «Om fattigvesenet,» hentet fra https://www.oslo.kommune.no/OBA/faktaark/f_fattigvesen.asp 23.11.2020.

¹³⁴ 06.06.1863, Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne. § 1.

¹³⁵ 06.06.1863, Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne. § 2.

¹³⁶ 06.06.1863, Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne. § 3.

¹³⁷ 06.06.1863, Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne. § 3.

ansvarsområde for kommunen, dog under strenge betingelser. Målet var at utgiftene knyttet til forsørgelse av barn i størst mulig grad skulle dekkes gjennom bidrag fra barnefaren.¹³⁸

Hvordan fikk de fattige hjelp?

Fattighjelp ble gitt på ulike måter til de ulike gruppene. I 1865 ble 207 personer i Christiania understøttet i arbeidshus, mens 3723 ble understøttet i egne boliger.¹³⁹ Fattigvesenet i kommunen definerte hvilken forsørgelsesmåte som var hensiktsmessig i for de ulike gruppene og i de enkelte tilfellene. De «rette» fattige som fikk fast understøttelse, skulle helst motta penger i sitt eget hjem, da det var mest økonomisk for kommunen. De som fattigvesenet mente kunne bidra noe til sitt underhold, kunne ende opp i tvangsarbeidshus, men disse kunne også motta understøttelse i form av penger eller naturalia. Enker, ugifte kvinner og forlatte koner med barn kunne motta understøttelse på denne måten. Andre friske folk skulle bare unntaksvis motta understøttelse, og da helst i form av naturalia eller som betaling for arbeid. Hvis trangen var tvilsom kunne de blant annet få hjelp i form av billetter til middagsporsjoner fra arbeidsanstaltens kjøkken.¹⁴⁰ Dette var for å sikre at understøttelse kun ble gitt til dem som virkelig trengte det.

De som fattigvesenet så at ikke var i stand til å ta vare på seg selv, som foreldreløse barn eller sinnssyke, kunne settes bort til forpleining i private hjem. De kunne også settes i offentlige pleie- eller helbredelsesanstalter. Fattigvesenet ga familier en økonomisk godtgjørelse hvis de tok imot foreldreløse barn, eller barn som var skilt fra foreldrene. Etter fattigkommisjonens bestemmelser fra 1878 skulle familiene få 160-180 kroner årlig for barn under 1 ¼ år. Etter hvert som barnet ble eldre minsket beløpet. For barn fra 12-15 år fikk familiene 40-48 kroner årlig. For såkalte «vanartede» barn, det vil si barn som ble satt bort for det man mente var usømmelig og umoralsk oppførsel, fikk familiene et mindre beløp.¹⁴¹ I 1869 utsatte Christiania fattigvesen 570 barn.¹⁴² Og fattigvesenets beretning fra 1886 viser at det var utsatt 974 barn for til sammen 58 916 kroner.¹⁴³ I de tilfellene hvor det var en forsørgelsespliktig far,

¹³⁸ 01.08.1821, Lov, angaaende Underholdningspenge for Børn, som enten ere avlede udenfor Ægteskab, eller hvis Forældre ere separerede, § 1-2. 06.06.1863, Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne. § 4.

¹³⁹ NOS 1866: A No. 2. *Fattig-statistik*, 22.

¹⁴⁰ *Femtiars-Beretning om Christiania Kommune for Aarene 1837-1886* (Kristiania: J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri, 1892), 359-368.

¹⁴¹ *Femtiars-Beretning om Christiania Kommune for Aarene 1837-1886* (Kristiania: J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri, 1892), 360.

¹⁴² Thingsrud, «Fattigvesenets arkiver. Elendighetens registre».

¹⁴³ *Femtiars-Beretning om Christiania Kommune for Aarene 1837-1886* (Kristiania: J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri, 1892), 362.

kunne fattigvesenet kreve refusjon for utgiftene, med kronarbeid som et mulig tvangsmiddel.¹⁴⁴

Hvor mange fikk hjelp av fattigvesenet?

I statistikken etter 1867 ble familieforsørgere regnet som understøttet hovedperson hvis vedkommende hadde ett eller flere barn som var utsatt til forpleining av fattigvesenet. De utsatte barna, og gifte menns koner, ble regnet som bipersoner i statistikken.¹⁴⁵ I 1867 ble det understøttet 4109 hovedpersoner i Christiania, hvor av 1764 personer var enslige og 2345 var familieforsørgere. Blant de enslige var det 196 barn: 104 foreldreløse, ektefødte barn og 92 moderløse, uektefødte barn. Resten var ugifte menn og kvinner, eller enker og enkemenn uten barn i barnealder.

Det er verdt å merke seg at den største gruppen understøttede var familieforsørgere. Blant familieforsørgerne står det oppført 283 gifte menn uten barn i barnealder som hovedpersoner.¹⁴⁶ Innunder dette tallet faller forlatte koner. Gifte menn ble som nevnt oppført som hovedpersoner hvis konen han hadde forlatt mottok fattighjelp. Dette gjaldt selv om de ikke lenger hadde barn i barnealder. Det vanligste var likevel at det var barn i barnealder involvert. Det var disse som utgjorde gruppe 3 og kunne motta støtte fra Christiania fattigvesen i trangstiltfeller.¹⁴⁷

Den største gruppen blant familieforsørgerne var de 991 gifte mennene, og deres koner, med barn i barnealder.¹⁴⁸ Det er interessant at gifte menns familier utgjorde den største gruppa som ble understøttet av fattigvesenet. At denne gruppa var så stor, kan være med å forklare hvorfor myndighetene strammet inn forsørgelsesplikten og godkjente kronarbeid som tvangsmiddel også overfor gifte fedre.¹⁴⁹ Det var ikke bare de såkalt «uekte» barna som belastet fattigkassene, men også fattige familier. Det var faktisk langt flere gifte menn hvis familie mottok understøttelse, enn ugifte piker med barn. I 1867 ble 514 ugifte piker med barn i

¹⁴⁴ 06.06.1863, Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne. § 4.

¹⁴⁵ Tallene er hentet fra tabell s. 376 i *Femtiars-Beretning om Christiania Kommune for Aarene 1837-1886* (Kristiania: J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri, 1892).

¹⁴⁶ *Femtiars-Beretning om Christiania Kommune for Aarene 1837-1886* (Kristiania: J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri, 1892), 376.

¹⁴⁷ Oslo byarkiv, «Om fattigvesenet,» hentet fra https://www.oslo.kommune.no/OBA/faktaark/f_fattigvesen.asp 23.11.2020.

¹⁴⁸ *Femtiars-Beretning om Christiania Kommune for Aarene 1837-1886* (Kristiania: J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri, 1892), 376.

¹⁴⁹ 15.09.1851, Lov indeholdende Tillæg til Lov om Underholdningspenge m. V. af 1ste August 1821, § 2 06.06.1863, Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne. § 4.

barnealder understøttet av fattigvesenet. I tillegg ble 104 enkemenn med barn i barnealder understøttet, samt 453 enker med barn i barnealder.¹⁵⁰

Fattigvesenet og kronarbeid

Fattigloven av 1863 var, som nevnt, i stor grad utformet etter liberalistiske prinsipper om å holde fattigvesenets utgifter så lave som mulig. Når en da tar i betraktning at flere av fattigvesenets oppgaver og utgifter kunne knyttes til forsørgelse av barn, gir det mening at fedres forsørgelsesplikt ble strammet inn. Kronarbeidordningen kan ha hatt en nyttig funksjon som tvangsmiddel for fattigvesenet i Christiania, for å få den forsørgelsespliktige til å betale. I 1867 utgjorde tross alt refusjonene omkring ti prosent av inntektene.¹⁵¹

2.5 By og land

Denne oppgaven er konsentrert rundt kronarbeid i Christiania med Akershus festning og arbeidsanstalten Prinds Christian August Minde som de sentrale institusjonene. Med tillegget i lov om underholdningspenger for barn i 1851 ble det åpnet for kronarbeid på lokale tvangsarbeidshus eller opptjening via lensmannen. Da skulle det også være mulig å gjennomføre kronarbeid på landsbygdene. Dette er ikke en linje jeg kommer til å følge videre i oppgaven. Likevel kan det være interessant å skissere noen sentrale forskjeller mellom by og land med hensyn til fattigomsorg og håndtering av bidragssaker.

Fattigloven av 1845 bestemte at alle norske kommuner skulle ha en fattigkommisjon, som hadde som oppgave å ha tilsyn med de fattige i kommunen, byen eller prestegjeldet. I byene skulle fattigkommisjonen bestå av en magistratperson som ordfører, sogneprest, i tillegg til andre medlemmer som formenn eller representanter bestemte.¹⁵² Fattigkommisjonen på landsbygda skulle etter fattigloven av 1845 bestå av sognepresten eller en kapellan, i tillegg til medlemmer som formannskapet bestemte.¹⁵³ Byene hadde alltid flere fattige enn landdistriktene.¹⁵⁴ I landdistriktene mottok i underkant av 5 prosent av befolkningen fattighjelp i 1866, mens i bydistriktene fikk omtrent 7 prosent av befolkningen fattighjelp. I Christiania var andelen høyere enn i de fleste andre byer, med ca. 10 prosent i 1865-66.¹⁵⁵

¹⁵⁰ *Femtiars-Beretning om Christiania Kommune for Aarene 1837-1886* (Kristiania: J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri, 1892), 376.

¹⁵¹ NOS 1866: A No. 2. *Fattig-statistik*, 22.

¹⁵² 20.09.1845, lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne, § 21.

¹⁵³ Steen, *Det frie Norge. [7]: Lokalt selvstyre i Norges bygder: første fase* (Oslo: Cappelen, 1968), 66.

¹⁵⁴ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 47.

¹⁵⁵ NOS 1866: A No. 2. *Fattig-statistik*, 4.

Fattigomsorgen i de største byene skilte seg naturligvis fra fattigomsorgen i landdistriktene på flere områder. En sentral forskjell mellom by og bygd var forsørgelsesmåten. I byene var det vanligere å plassere de fattige i ulike institusjoner. I byene ble det først opprettet tukthus og fattigstuer, og utover 1800-tallet tvangsarbeidshus. På landsbygda var legd mer utbredt. Legd var et kollektivt system, hvor en gruppe gårder sammen hadde ansvar for å underholde en eller flere fattige. Det å ta imot fattige på legd var et alternativ til å betale fattigskatt.¹⁵⁶

Hvordan fattigvesenet fikk sine inntekter varierte også mellom bygd og by. På bygda var tjenesteskatten og husmannsskatten viktig, i tillegg til at flere av de fattige ble understøttet med legd.¹⁵⁷ I byer kunne bøter og renter utgjøre en god andel av inntektene til fattigvesenet. For Christiania fattigvesen var også refusjoner fra fremmede kommuner en viktig inntektspost. Dette skyldtes at byen forsørget flere fattige som hadde hjemstavn i andre kommuner. I *Femtiars-Beretning om Christiania Kommune for Aarene 1837-1886* kan vi lese at Christiania fattigvesen måtte ta til seg 857 personer mot refusjoner fra andre kommuner i 1886. Dette kom i tillegg til folk som var innlagt på sykehus i byen. Til sammen måtte Christiania fattigvesen legge ut for 115 978 kroner.¹⁵⁸

På bygdene og i byene var det ulike utfordringer knyttet til fattigvesenets organisering og innkreving av refusjoner for fattigstøtte. Anna Ehrhardt, som har skrevet om fattigvesenet på Namdalen på 1800-tallet, skriver at fattigvesenet i bygda kunne kreve refusjoner hvis de hadde gitt understøttelse til noen som hadde forsørgelsespliktige slektninger. I praksis utgjorde slike refusjoner riktignok en veldig liten andel av fattigvesenets inntekter. Fattigvesenet kunne blant annet kreve refusjon fra fedre med forsørgelsesplikt, men i praksis var det vanskelig. I flere tilfeller ble ikke bidraget innkrevd, og hvis det ble det, ble det ofte ikke betalt. Fattigkommisjonen i bygda hadde nemlig få sanksjonsmuligheter. Ehrhardt skriver at «Tusselen om arbeidshus eller fattighus var i realiteten lite gjennomførbart i distriktene».¹⁵⁹ Dette er interessant med tanke på at myndighetene forsøkte å lette disse utfordringene. Fra 1851 kunne fedre sendes til nærmeste tvangsarbeidshus, eller arbeidet kunne skje hos lensmannen og ved utplassering hos private. Dette skulle bidra til at fedre kunne tjene opp det skyldige bidraget i lokalmiljøet, i stedet for å bli sendt inn til byene. Funnene fra Ehrhardts undersøkelse viser at det likevel var vanskelig å gjennomføre trusselen

¹⁵⁶ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 44.

¹⁵⁷ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 44.

¹⁵⁸ *Femtiars-Beretning om Christiania Kommune for Aarene 1837-1886* (Kristiania: J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri, 1892), 373.

¹⁵⁹ Ehrhardt, «Fattigvesenets utvikling på 1800-tallet – med blick på Namdalen».

i praksis på bygdene. Opptjening av bidrag via lensmannen eller hos private var uvanlig, og hadde sannsynligvis lite avskrekkende virkning på landsbygdene. I forbindelse med Justisdepartementets revidering av kronarbeidordningen i 1880-årene, ble det rapportert svært lave tall på menn som tjente opp bidraget på denne måten. I perioden 1878-1889 var det for hele landet i gjennomsnitt kun fem menn per år som tjente inn bidraget via lensmannen eller private.¹⁶⁰

I Christiania og i byene generelt var kronarbeid sannsynligvis et mer effektivt pressmiddel enn på landsbygdene, på grunn av den geografiske nærheten til institusjonene hvor kronarbeidet kunne gjennomføres. I Christiania var hovedregelen var at arbeidsanstalten var forbeholdt menn fra Christiania by, mens festningen kunne ta imot kronarbeidere fra landdistriktene og andre byer fra hele stiftamtet. I de neste kapitlene skal jeg undersøke hvordan dette ble gjennomført i praksis, og hvilke utfordringer som fulgte.

2.6 Konklusjon:

I Christiania ble kronarbeidordningen forvaltet på flere administrative nivåer. Overøvrigheten, altså stiftsamtmannen, fattet resolusjoner om barnebidrag og kronarbeid. Underfogden hadde ansvar for inndrivning av pengene og å foreta eventuelle utpantinger. Det var også underfogdens jobb å rapportere om faren var «uformuende», og dermed kunne pålegges kronarbeid. I tillegg hadde fattigvesenet en sentral rolle i henhold til kronarbeidordningen. De kunne nemlig sende krav til amtmannen om resolusjon på bidrag og kronarbeid for forsørgelsespliktige fedre, hvis fattigvesenet de hadde understøttet barnemoren. I Christiania var den største gruppa som ble understøttet av fattigvesenet familieforsørgere med barn. I mange av tilfellene var det snakk om understøttelse til gifte koner med barn. Forholdene i Christiania kan derfor bidra til å forklare hvorfor fattigvesenet fikk en sentral rolle i henhold til bidragssakene og kronarbeidordningen, og hvorfor tvangsbestemmelsene i lovverket også ble utvidet til å gjelde gifte fedre ved fattigloven av 1863.¹⁶¹

Når kronarbeidsresolusjonene skulle settes ut i praksis, kunne stiftamtmanden i Christiania søke til Akershus festnings kommandantskap eller til fattigkommissjonen. I de neste kapitlene skal jeg se nærmere på hva som kjennetegnet kronarbeidordningen på Akershus festning og arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde.

¹⁶⁰ *Stortingsforhandlinger*. Nr. 3a. Oth. Prp. Nr. 10 (1892), 50.

¹⁶¹ 06.06.1863, Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne. § 4.

Kapittel 3: Kronarbeid på Akershus festning

Ifølge Eilert Sundts beretninger besittet kronarbeiderne «de tusinde Kunster for at undgaa Lendsmandsdrengene, der om Foraaret sendes ut for at fange dem ...». ¹⁶² I *Beretning om Fante- eller landstrygerfolket i Norge fra 1850* skriver han at kronarbeiderne sto «midt imellem Forbrydere og skikkelige Folk». ¹⁶³ En resolusjon om kronarbeid i festningen kunne vekke stor fortvilelse hos den skyldige. Sundts beskrivelser av menn som på kreative vis forsøkte å komme unna kronarbeid, kan stemme overens med brev og avisinnlegg jeg har funnet.

Våren 1867 sendte en tilsynelatende svært fortvilt mann et brev adressert til Christiania stift hvor han innstendig ba om å få slippe unna en resolusjon om kronarbeid for bidrag til sin kone. Han hadde fått resolusjon om bidragsplikt med saksnummer 236, og nå var han redd for at han også skulle få en resolusjon om kronarbeid. Mannen var i varetekt da han skrev brevet, og ventet på dom i en annen straffesak. Han kunne ikke tjene bidrag til konen med mindre han ble benådet, skrev han. Noe av det mest interessante i brevet, er at mannen tydelig satt seg selv i en slags offerrolle, da han argumenterte for å slippe kronarbeid.

Jeg maa herved ærbødigst anmode det ærede Stift om at tage andre Forholdsregler med den til af min Kones Tyrani hun driver mod mig, ved at hun faaer og udstede Resolutuion over mig det Tvangsarbeide for Bidrag der hende som jeg, mens jeg hensidder i Varetægt og muligen kommer i Straf vis jeg ikke blive benaadet, - ikke kan yde hende, da jeg ganske saa som min kone paa forhaand lovede, er bleven ruineret ... ¹⁶⁴

Han argumenterte for at konen drev «tyranni», og videre at hun krevde resolusjon om bidrag og tvangsarbeid for å pine ham. Ifølge han hadde konen sannsynligvis tatt etter sin mor og sin mors søster, som angivelig skulle ha «pinet livet af 2 Mænd og hendes søster af en Mand som hængte sig». Videre skrev han «Skal min Kones Tyrani fremdeles faa Fremgang saaledes, saa piner hun livet af mig om nær tid.» ¹⁶⁵ Hele brevet er preget av en ganske desperat tone, og det er interessant at mannen kom med såpass detaljerte og utleverende beskrivelser rundt sin situasjon. Han skrev at han var ruinert og at han ikke eide noe, da alt hadde gått til bidrag til konen. Til slutt nærmet forlanget han at han skulle slippe å betale bidrag inntil han kom på

¹⁶² Sundt, *Beretning om Fante- eller landstrygerfolket i Norge* (Christiania: Wulfsbergske Bogtrykkerie ved A.W. Brøgger, 1850), 334.

¹⁶³ Sundt, *Beretning om Fante- eller landstrygerfolket i Norge* (Christiania: Wulfsbergske Bogtrykkerie ved A.W. Brøgger, 1850), 334.

¹⁶⁴ Riksarkivet, Brev til Christiania stift 21. mai 1867, saksnummer 236/66. Forsvaret, Akershus festning kommandantskapet, Saker vedrørende kronarbeider 1855-1892. RA/RAFA-1859/1/D/Da/L0120/0004.

¹⁶⁵ Riksarkivet, Brev til Christiania stift 21. mai 1867, saksnummer 236/66. Forsvaret, Akershus festning kommandantskapet, Saker vedrørende kronarbeider 1855-1892. RA/RAFA-1859/1/D/Da/L0120/0004.

frifot, og kunne tjene opp bidraget på en passende måte. Han mente selv at han ikke dugde til kronarbeid, og ba derfor om anledning til å skaffe bidraget på andre måter, uten å presisere hvordan.

Det er vanskelig å si om mannens forklaring og beskrivelse av konen var sannferdig. Det er rimelig å anta at mannen kan ha lagt på litt ekstra for å hente sympati for situasjon sin. Om forklaringa var sann eller ikke, er uansett ikke det mest interessante her. Det interessante er at han i det hele tatt sendte et brev av slik karakter til øvrige myndigheter, direkte til stiftet. Brevet er over to sider langt og inneholder flere detaljerte og utleverende beskrivelser. Det er vanskelig å si hvor representativ denne mannens situasjon var. Jeg har funnet en lignende klage fra 1867, og en klage fra 1869.¹⁶⁶ Også i disse brevene kom det frem lange forklaringer på hvorfor de burde få slippe resolusjoner om bidrag og kronarbeid. Det sier mye om hvilken innsats de var villig til å legge ned for å unngå å havne på kronarbeid. Fra et mannsperspektiv kan brevene illustrere den fortvilelsen eller desperasjonen som en kronarbeidsresolusjon kunne føre med seg.

Hvor vanlig det var å få medhold i slike klager, er uvisst, men det er sannsynlig at flere slapp unna kronarbeid i festningen ved å søke om utsettelse og i mellomtiden finne andre måter å få nedbetalt bidraget. I starten av 1850-årene skyldte forfatter Henrik Ibsen bidrag for et barn født utenfor ekteskap, og to ganger ble det utstedt resolusjon om kronarbeid i festningen. På det meste skyldte han 4 spesidaler, noe som tilsvarte 68 dager med tvangsarbeid. Det er usikkert nøyaktig hvordan det skjedde, men Ibsen endte aldri opp på festningen. Han fikk godkjent utsettelse, og fikk i mellomtiden et jobbtilbud ved Det norske Theater i Bergen. Sannsynligvis fikk han et forskudd på lønn av Ole Bull, som gjorde at han fikk betalt ned bidraget tidsnok til å slippe unna kronarbeid.¹⁶⁷ Med noen års forsinkelse, ble bidraget endelig betalt i 1853.¹⁶⁸ Som tidligere nevnt, ønsket sannsynligvis myndighetene at trusselen om kronarbeid skulle virke oppstrammende og bidra til at fedre betalte barnebidrag til rett tid. Eksempelet med Ibsen viser at resolusjonen om kronarbeid nok var skremmende, men at den ikke kan ha blitt oppfattet som en umiddelbar trussel, da det tok lang tid før bidragspengene faktisk ble betalt.

Ifølge Eilert Sundts beretninger, var det ikke uvanlig at allmuen mente det ble feil å sette bidragspliktige fedre på tvangsarbeid i festningen. Det var bedre at de fikk arbeide fritt som

¹⁶⁶ Riksarkivet, Klager til stiftamtet med saksnummer 461/67 og 5/69. Forsvaret, Akershus festning kommandantskapet, Saker vedrørende kronarbeid 1855-1892. RA/RAFA-1859/1/D/Da/L0120/0004.

¹⁶⁷ de Figueiredo, *Henrik Ibsen. Mennesket* (Aschehoug: 2006), 116-117.

¹⁶⁸ *Grimstad Adressetidende* 2. April 1996, «Da Ibsen ble truet med tvangsarbeid».

dagarbeidere om sommeren, og dessuten mente flere at ikke «[...] nogle Dalers Gjæld til en Fattigkasse er sag nok til at berøve en Mand hans Frihed».¹⁶⁹ Noen sympatiserte med mennene som ble dømt til kronarbeid, og kunne til og med hjelpe dem å rømme eller slippe unna. I Dagbladet 13. august 1886 ble det skrevet om en sak i Kristiansand hvor en artillerist ble «reddet» fra å komme på kronarbeid:

Som Tegn paa god Kameratsaand inden Batteriet fortjener at nævnes, at under Aflevering blev der af Befal og Mandskab skillinget sammen kr. 37 for at redde en af Artilleristerne fra at komme paa Kronarbejde, nu, da de øvrige kunde rejse hjem.¹⁷⁰

Både befalet og mannskapet gikk sammen for å spleise på bidragsgjelden til kollegaen. De var villig til å dele av sine penger for å redde han fra myndighetenes tvangstiltak. Sannsynligvis synes de ikke mannen fortjente en så tøff skjebne, og ville hjelpe han ut av situasjonen. Avisen rapporterte om dette som en slags gladsak med bruk av ordet «Kameratsaand», og det kan tyde på en viss sympati for dem som ble dømt til kronarbeid.

Myndighetene ønsket sannsynligvis at kronarbeid skulle ha en avskrekkende virkning.¹⁷¹ Trolig opplevde også mange kronarbeidet som avskrekkende, med tanke på den innsatsen flere la ned for å slippe unna. Det er også interessant at flere følte sympati med kronarbeiderne, og mente at tvangsarbeid på festningen var i strengeste laget. Men til tross for at kronarbeidet var avskrekkende, så bidro det ikke alltid til å effektivisere det som var myndighetenes mål, nemlig å få fedrene til å betale bidragspengene i tide. Eksempelene jeg har vist ovenfor viser at det hele heller kunne ende opp i en kamp om å slippe unna.

I dette kapittelet skal jeg undersøke kronarbeidordningen på Akershus festning. Allerede fra 1799 kunne fedre som ikke hadde betalt barnebidrag ende opp som kronarbeidere på festningen, og ordningen vedvarte til kronarbeid på festningen ble avskaffet i 1892.¹⁷² Hva kjennetegnet kronarbeidet på Akershus festning? Hvor mange kronarbeidere var det årlig på festningen? Hvordan skilte kronarbeiderne seg fra de øvrige fangene? Etter 1851 kunne kronarbeid også gjennomføres i tvangsarbeidshus. Likevel viser kildematerialet at Akershus festning kronarbeid hver sommer i siste halvdel av 1800-tallet, tok imot en relativt stor gruppe fedre. Hvem kunne få resolusjon om kronarbeid på festningen?

¹⁶⁹ Sundt, *Beretning om Fante- eller landstrygerfolket i Norge* (Christiania: Wulfsbergske Bogtrykkerie ved A.W. Brøgger, 1850), 334.

¹⁷⁰ *Dagbladet*, fredag 13. august 1886, «Et Tegn paa Kameratsaand».

¹⁷¹ Jfr. Kapittel 1 s. 22-23.

¹⁷² *Stortingsforhandlinger*. Nr. 3a. Oth. Prp. Nr. 10 (1892), 62-63.

3.1 Akershus festning

Akershus festning på Akerneset i Oslo sentrum er en festning og et kongelig slott fra middelalderen, som gjennom historien har blitt brukt blant annet som militær festning, fengsel arbeidsanstalt. I 1739 ble «slaveriet» opprettet, og anstalten gikk under navnet Akershus festnings slaveri frem til 1854, før det skiftet navn til Akershus straffeanstalt. Slaveriet innebar at straffanger ble brukt som arbeidskraft på festningen, og sannsynligvis hadde dette også foregått i middelalderen.¹⁷³ I 1820 ble slaveriet utvidet og omfattet en større del av festningen, og etter hvert ble det opprettet arbeidsanstalt etter kongelig resolusjon av 15. juni 1822.¹⁷⁴

I *Slavene på Akershus* skriver Yngvar Ustvedt at det ble mer system og orden i «Slaveriet» etter 1814. Antall fanger steg også betraktelig, fra omtrent 200 fanger i 1820-årene til 500 fanger i 1840. Han skriver at veksten hadde sammenheng med økende sosiale utfordringer i hovedstaden, som bolignød, fattigdom og kriminalitet. Dette førte til at overklassen presset frem et ønske om at løsgjengere og kriminelle skulle bort fra gatene og inn bak lukkede murer.¹⁷⁵ Slaveriet på Akershus festning var organisert slik at fangene ble delt inn i ulike klasser basert på hvilke lovbrudd de var dømt for. Fangene sov i store sovesaler og levde derfor tett sammen. Mange mente at dette systemet hindret fangene i å forbedre seg, og ønsket flere eneceller inspirert av «Philadelphia»-systemet fra amerikanske fengsler. Dette ble til en viss grad forsøkt på Akershus festning, men med begrenset hell. Ombyggingen var både tid- og ressurskrevende, og bygningene på festningen egnet seg dårlig.¹⁷⁶

De fleste av slavene eller straffearbeidene skulle sone lange straffer for grove forbrytelser, og mange av dem satt inne på livstid. Fangene hadde få rettigheter, og de ble blant annet fratatt stemmeretten og retten til å motsette seg skilsmisse.¹⁷⁷ Men det fantes også ordninger for tvangsarbeid på festningen som skilte seg fra det øvrige slaveriet. I 1799 ble det åpnet for «kronarbeid» i festningen. Kronarbeid innebar at menn kunne pålegges tvangsarbeid for å tjene opp et skyldig beløp til bøter eller bidrag, i form av et kortere opphold i festningen. Forordningen av 12. juli 1799 sa at disse ikke skulle sidestilles de andre innsatte, og at de skulle kalles «kronarbeidere» og ikke «slaver». De skulle få en mildere behandling og ha mer

¹⁷³ Lokalhistoriewiki.no, «Akershus slott og festning.» hentet fra https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Akershus_slott_og_festning 21.04.2020.

¹⁷⁴ Stavheim, «Akershus festnings slaveri og staffarbeidsanstalt».

¹⁷⁵ Ustvedt, *Slavene på Akershus* (J.W. Cappelens forlag AS, 1999), 85.

¹⁷⁶ Ustvedt, *Slavene på Akershus* (J.W. Cappelens forlag AS, 1999), 128.

¹⁷⁷ Ustvedt, *Slavene på Akershus* (J.W. Cappelens forlag AS, 1999), 70.

frihet utenom arbeidet. I 1799 skulle kronarbeiderne få betalt 15 skilling daglig, hvor halvparten gikk til å betale ned bota eller bidraget.¹⁷⁸

Fedre som ikke hadde betalt skyldig barnebidrag falt inn under denne ordningen.¹⁷⁹ I 1821 kom lov om underholdningspenger for barn, og det ble igjen bestemt at fedre som ikke betalte bidrag kunne pålegges kronarbeid i festningene eller andre steder som regjeringen bestemte, uten at de ble sidestilt med forbrytere. Kronarbeid på festningen foregikk kun om sommeren, fra starten av mai til slutten av september.¹⁸⁰ Satsene for kronarbeidet skulle tilsvare den alminnelige daglønnen for arbeidet han utførte. Kronarbeiderne på Akershus festning fikk tildelt arbeid etter evne hos ingeniør-detachementet, hvor de var underordnet arbeidsformannen og de øvrige ansatte. Det er rimelig å anta at kronarbeiderne fikk mange av de tyngste oppgavene. Kronarbeideren fikk beholde en tredjedel av det han tjente, mens resten gikk til myndighetene. Han måtte arbeide til beløpet han skyldte i bidrag var nedbetalt.¹⁸¹ På festningen bodde kronarbeiderne i en egen brakke kalt «kronarbeiderbarakken», og både her og på arbeidet skulle de være under ganske strengt oppsyn.¹⁸²

I en instruks til oppsynsmannen for kronarbeiderne på Akershus festning fra 1. mai 1889, står det oppført en rekke regler og betingelser som skulle gjelde for kronarbeiderne.¹⁸³ Der står det at kommandantskapet på festningen, ifølge Justis- og Politidepartementet, hadde myndighet til å påføre kronarbeiderne «skjønnsmessig» straff hvis de brøt reglene. Kronarbeiderne var underlagt «almindelig hustugt», som innebar «kropslig revselse», det vil si at de kunne få fysisk avstraffelse. Reglene sa blant annet at kronarbeideren måtte utføre det arbeidet han ble pålagt uten å komme med innsigelser, og han måtte «lystre» sine overordnede. I tillegg måtte kronarbeideren til enhver tid oppføre seg «sømmelig» og «fredelig». Det var kun lov å røyke tobakk på kronarbeiderbrakken, og man kunne bli straffet for å skjære eller male på møbler og festningens eiendom. Det var også regler som regulerte kronarbeidernes kontakt med folk utenfor festningen. Kronarbeiderne trengte tillatelse fra oppsynsmannen hvis han ønsket å gi noe til uvedkommende, det være seg penger eller gjenstander. Kronarbeiderne hadde normalt

¹⁷⁸ Forordning 12.7.1799, i Schmidt, 1851

¹⁷⁹ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 189.

¹⁸⁰ Sundt, *Beretning om Fante- eller landstrygerfolket i Norge* (Christiania: Wulfsbergske Bogtrykkerie ved A.W. Brøgger, 1850), 334.

¹⁸¹ 01. August 1821, Lov, angaaende Underholdningspenge for Børn, som enten ere avlede udenfor Ægteskab, eller hvis Forældre ere separerede, § 8-9.

¹⁸² Riksarkivet, Instruksbrev fra Forsvarsdepartementet 1889. Forsvaret, Akershus festning kommandantskapet, Saker vedrørende kronarbeider 1855-1892. RA/RAFA-1859/1/D/Da/L0120/0004.

¹⁸³ Riksarkivet, Instruksbrev fra Forsvarsdepartementet 1889. Forsvaret, Akershus festning kommandantskapet, Saker vedrørende kronarbeider 1855-1892. RA/RAFA-1859/1/D/Da/L0120/0004.

ikke lov til å gi matporsjoner til folk utenfor kronarbeiderbrakken.¹⁸⁴ Hvis kronarbeiderne kom beruset inn på festningen, kunne de settes i arrest på loftet over vaktstua og isoleres fra de andre til neste morgen eller ettermiddag. De skulle da spise de aktuelle måltidene alene i arresten, i stedet for i spisesalen. Det var oppsynsmannens oppgave å føre kronarbeiderne til underoffiseren hver gang de ankom festningen, slik at underoffiseren kunne telle dem opp og sjekke om noen var beruset.¹⁸⁵

I et spisereglement fra 1889 står det at kronarbeiderne skulle få fem måltider om dagen; morgen, formiddag, middag, ettermiddag og kveld. De fikk stort sett 100-200 gram brød med smør til alle måltider, og som oftest kokte poteter med flekk eller fisk til middag og grøt til kvelds.¹⁸⁶ Det er interessant at kronarbeiderne fikk ganske god og variert mat. På den ene siden var de underlagt streng disiplin og var fratatt friheten sin, men på den andre siden skulle de ikke pines unødvendig. De fikk mat og lønn for arbeid tilsvarende andre dagarbeidere, og i dette henseende stemmer det nok at de fikk en mildere behandling enn andre kriminelle.

3.2 Utfordringer med kronarbeidordningen

«Akershus Fæstnings Commandantskab» hadde ansvar for å drifte kronarbeidet på Akershus festning. Kommandantskapet var underlagt Den kongelige norske regjeringens Armédepartement, og det var dermed en administrativ enhet som sto løsrevet fra Christiania stift og Christiania fattigkommune. Brevveksling mellom kommandantskapet og andre offentlige instanser tyder på at det var noen uklarheter angående finansieringen av utgifter til kronarbeidordningen på festningen. Kommandantskapet må ha hatt en del utgifter, da de i 1876 søkte til Justis- og Politidepartementet om økonomiske midler. Det å huse kronarbeiderne og skaffe utstyr, klær og mat til dem, må ha tynget på straffeanstaltens budsjett. I et brev fra Justis- og Politidepartementet sendt 7. mars 1876, fikk kommandantskapet svar på henvendelsen. Utgifter knyttet til kronarbeidernes opphold skulle i fremtiden ikke lenger dekkes av straffeanstaltens budsjett, men av statskassen, kronarbeidernes daglønn eller ved refusjoner fra kronarbeidernes hjemkommune. Justis- og Politidepartementet skulle sørge for at festningen mottok følgende:

¹⁸⁴ Riksarkivet, Instruksbrev fra Forsvarsdepartementet 1889. Forsvaret, Akershus festning kommandantskapet, Saker vedrørende kronarbeider 1855-1892. RA/RAFA-1859/1/D/Da/L0120/0004.

¹⁸⁵ Riksarkivet, Instruksbrev fra Forsvarsdepartementet 1889. Forsvaret, Akershus festning kommandantskapet, Saker vedrørende kronarbeider 1855-1892. RA/RAFA-1859/1/D/Da/L0120/0004.

¹⁸⁶ Riksarkivet, Spisereglement for kronarbeiderne paa Akershus fæstning. Forsvaret, Akershus festning kommandantskapet, Saker vedrørende kronarbeider 1855-1892. RA/RAFA-1859/1/D/Da/L0120/0004.

1 balje
12 krakke
20 madspand af blik
22 sengesteder
60 skindhuer
25 straadyner
25 straapuder
25 tepper
12 trøier¹⁸⁷

Videre skulle plassmajoren på Akershus festning sørge for vedlikehold og anskaffelse av nye nødvendige gjenstander, på billigst mulig måte. Plassmajoren måtte så, ved utgangen av hver kronarbeidssesong, sende inn en beregning over utgiftene for å få dette refundert. Hvis en kronarbeider trengte legehjelp eller medisiner, skulle det trekkes fra kronarbeiderens daglønn, eller kreves dekket av vedkommende sin kommune.¹⁸⁸ Det var gjennomgående at man forsøkte å gjøre ordningen så billig som mulig, men at det fortsatt var en del uunngåelige utgifter knyttet til kronarbeiderne. Disse utgiftene kunne både bli en belastning på det offentlige i form av statskassen, for kommunene og for kronarbeideren selv.

I *“Byens Udskud”?* Ein studie av karrierar som innsett i tvangsarbeids- og straffanstaltar i Bergen ca 1850-75 skriver Frode Ulvund at flere av festningene opplevde kronarbeiderne som et problem.¹⁸⁹ Det var plassmangel og dessuten vanskelig å sysselsette dem. I 1869 sendte Justisdepartementet ut et skriv om at arbeid for innkreving av barnebidrag i større grad måtte skje andre steder enn i festningene, enten via lensmannen, hos private eller på tvangsarbeidsanstalter.¹⁹⁰

Plassmangel var en gjentagende utfordring på Akershus festning. Armédepartementet sendte et brev til stiftamtmanden i Christiania 29. april 1869, som ble videresendt til underfogden. Brevet kom som et svar på en forespørsel om å ta imot 15 personer fra Christiania by til kronarbeid i festningen. I brevet sto det at på grunn av plassbegrensning i kronarbeidet på Akershus festning var det ikke anledning til å ta imot personer fra byen til kronarbeid i festningen sommeren 1869. Det hadde nemlig vært innskrenkninger av kronarbeidet på Akershus festning. Det var kun anledning til å ha 40 mann i kronarbeid om gangen, og disse

¹⁸⁷ Riksarkivet, Brev fra justis og politidepartementet 7. mars 1876. Forsvaret, Akershus festning kommandantskapet, Saker vedrørende kronarbeider 1855-1892. RA/RAFA-1859/1/D/Da/L0120/0004.

¹⁸⁸ Riksarkivet, Brev fra justis og politidepartementet 7. mars 1876. Forsvaret, Akershus festning kommandantskapet, Saker vedrørende kronarbeider 1855-1892. RA/RAFA-1859/1/D/Da/L0120/0004.

¹⁸⁹ Ulvund, doktoravhandling, *«Byens Udskud?»* (2002), 46.

¹⁹⁰ Riksarkivet, Circulær-Skrivelse fra justis og politidepartementet 1869. Forsvaret, Akershus festning kommandantskapet, Saker vedrørende kronarbeider 1855-1892. RA/RAFA-1859/1/D/Da/L0120/0004.

plassene var allerede forbeholdt personer fra andre amt.¹⁹¹ Dette kan ha bydd på nye utfordringer. Festningen hadde nemlig tidligere tatt imot kronarbeidere fra arbeidsanstalten i Christiania i sommermånedene. For eksempel i 1864 da Akershus festnings kommandant godkjente at det ble overført 16 kronarbeidere fra arbeidsanstalten for å tjene opp resten av bidraget på festningen.¹⁹²

I 1873 ba stiftamtmanden i Christiania om det var anledning for 7 menn å opptjene skyldig oppfostrings- eller underholdningsbidrag i kronarbeidet på Akershus festning, hvorpå armédepartementet 22. april 1873 svarte: «[...] vil der heller ikke i indeværende Aar være Anledning til at erholde Personer fra Christiania By anbragt til Kronarbeide på Agershus Festning.»¹⁹³ Stiftamtmanden fikk avslag på forespørselen, og det virker som at Akershus festnings kronarbeid fra 1869 bare unntaksvis kunne ta imot personer fra byen Christiania. Stiftamtet i Christiania måtte altså finne andre alternativer til tvangsarbeid for fedrene som bodde i byen, enten i arbeidsanstalten eller via lensmann og private aktører.

3.3 Kronarbeidere på Akershus festning 1878-1889

Hvert år ble det utstedt resolusjoner om kronarbeid på festningen for menn ikke hadde betalt barnebidrag i henhold til lov om underholdningspenger for barn av 1821, eller ikke hadde sørget for familiens underhold i henhold til paragraf 4 i fattigloven av 1863. Sannsynligvis slapp noen av disse mennene unna kronarbeid ved at de fikk søkt om utsettelse og at de fikk betalt bidraget på andre måter. Slik som artilleristen fra Kristiansand batteri som fikk hjelp av kameratene sine. For andre måtte kronarbeidet gjennomføres.

I denne delen skal jeg undersøke hvor mange kronarbeidere som var på Akershus festning i løpet av en kronarbeidssesong. Flere av tallene jeg viser til er hentet fra en rapport til stortingsforhandlinger om barnelovene av 1892. I forbindelse med en evaluering av kronarbeidordningen i 1880-årene, skulle kommandantskapene på festningene i landet rapportere inn en rekke opplysninger til Justisdepartementet.¹⁹⁴ Akershus festning rapporterte hvor mange kronarbeidere som var på festningen hvert år i perioden 1878-1882 og 1885-1889, i tillegg til hvor mye som ble tjent inn.¹⁹⁵

¹⁹¹ Statsarkivet i Oslo, Brev fra armédepartementet til stiftamtmanden i Christiania 1869. Kristiania stiftamt, bidragssaker, diverse brev 1869-1880. SAO/A-10386/F/fa/Fab/L005c.

¹⁹² Statsarkivet i Oslo, Brev til Christiania stiftamt 1864. Kristiania stiftamt, bidragssaker 1860-1869. SAO/A-10386/F/Fa/Fab/L0005.

¹⁹³ Statsarkivet i Oslo, Brev fra armédepartementet til stiftamtmanden i Christiania 22. april 1873. Kristiania stiftamt, bidragssaker, diverse brev 1869-1880. SAO/A-10386/F/fa/Fab/L005c.

¹⁹⁴ *Stortingsforhandlinger*. Nr. 3a. Oth. Prp. Nr. 10 (1892), 2.

¹⁹⁵ *Stortingsforhandlinger*. Nr. 3a. Oth. Prp. Nr. 10. Bilag 3 (1892), 29-34.

Jeg har også gjennomgått de originale oversiktene over antall inneholdte penger for kronarbeiderne i årene 1878 til 1882, fra arkivet etter Akershus festning kommandantskap på Riksarkivet.¹⁹⁶ Listene hadde den funksjonen at de skulle dokumentere hvor lenge kronarbeiderne jobbet og hva de tjente inn i løpet av en kronarbeidssesong. Oversiktene var trolig viktige for å sørge for at rett beløp ble overført til underfogden som skulle inndrive bidraget eller til fattigvesenet som hadde stått for utlegg. Oversikten viser at det for kronarbeiderne ble det inneholdt 2 skilling daglig som gikk til nedbetaling av bidraget. En mann som arbeidet i 60 dager ville altså ha tjent inn 120 skilling, tilsvarende 1 spesidaler eller 4 kroner.¹⁹⁷ I tabellen under har jeg talt opp antall kronarbeidere som var nedtegnet i oversiktslistene fra 1878 til 1882. Tallene er overensstemmende med de tallene som ble rapportert fra Akershus festning til Justisdepartementet i 1892.¹⁹⁸

Tabell 1: Antall kronarbeidere på Akershus festning årene 1878-1882¹⁹⁹

Fra 1. mai- 30. september året	1878	1879	1880	1881	1882	Til sammen
Antall	47	83	62	61	54	307

Det var gjennomsnittlig 61 kronarbeidere på festningen i løpet av en kronarbeidersesong i årene 1878 til 1882. Flest var det i 1879, med 83 kronarbeidere. Det var mye med tanke på at festningen tidligere ikke hadde så stor kapasitet etter innstramningene i 1869.²⁰⁰ I oversikten kommer det frem at flere av kronarbeiderne som var på festningen i 1879 hadde relativt lange opphold. 14 av mennene var arbeidet mellom 70 og 127 dager.²⁰¹ Festningen kan ha utvidet avdelingen for kronarbeid denne sesongen, men det kommer ikke frem hvorfor. En mulig forklaring kan være at ingeniør-detachmentet hadde bruk for ekstra arbeidskraft denne sesongen. Ved en nærmere titt på listen kommer det riktignok frem av 20 av mennene ble dimittert på grunn av sykdom, eller fordi de betalte bidraget uten å arbeide. Det reelle tallet på antall menn som var i kronarbeid på festningen sommeren 1879 blir dermed nærmere 60, og da skiller ikke dette året seg nevneverdig ut.

¹⁹⁶ Riksarkivet, Fortegnelse over kronarbeidere 1878-1882. Forsvaret, Akershus festning kommandantskapet, Saker vedrørende kronarbeider 1855-1892. RA/RAFA-1859/1/D/Da/L0120/0004.

¹⁹⁷ Store norske leksikon, «Spesidaler» av Risvaag, hentet fra <https://snl.no/spesidaler> 17.03.2021.

¹⁹⁸ *Stortingsforhandlinger*. Nr. 3a. Oth. Prp. Nr. 10. Bilag 3 (1892), 29-34.

¹⁹⁹ Riksarkivet, Fortegnelse over kronarbeidere 1878-1882. Forsvaret, Akershus festning kommandantskapet, Saker vedrørende kronarbeider 1855-1892. RA/RAFA-1859/1/D/Da/L0120/0004. Tallene er også overensstemmende med tabellen i *Stortingsforhandlinger*. Nr. 3a. Oth. Prp. Nr. 10. Bilag 3 (1892), 29.

²⁰⁰ Statsarkivet i Oslo, Brev fra Armédepartementet til stiftamtmanden i Christiania 22. april 1873. Kristiania stiftamt, bidragssaker, diverse brev 1869-1880. SAO/A-10386/F/fa/Fab/L005c.

²⁰¹ Riksarkivet, Fortegnelse over kronarbeidere 1878-1882. Forsvaret, Akershus festning kommandantskapet, Saker vedrørende kronarbeider 1855-1892. RA/RAFA-1859/1/D/Da/L0120/0004.

I listene kommer det frem at flere ble dimittert hvis de var syke eller arbeidsudyktige. I 1878 ble to menn dimittert med legeerklæring etter bare få dagers arbeid. I 1879 ble tre menn dimittert som følge av sykdom og legeerklæring, mens to menn ble dimittert da de ble vurdert som arbeidsudyktige. På det meste, i 1882, ble ni menn dimittert som følge av sykdom i løpet av en sesong.²⁰² Kronarbeid var forbeholdt menn som var i stand til å arbeide, og de fulgte tydeligvis denne praksisen på Akershus festning. Dette indikerer at hensikten med kronarbeid ikke var soningen i seg selv, men opptjening av bidraget gjennom arbeid. Kunne ikke mannen arbeide, var det ingen grunn til å huse han på festningen.

Hvert år var det noen som betalte for seg og dimitterte uten å ha arbeidet. I 1879 var det 15 menn som betalte bidraget den første dagen eller etter kun ett par dagers arbeid, og én mann som ble dimittert uten at det ble oppgitt grunn. I 1880 var det 13 og i 1882 var det 11.²⁰³ Det kan tyde på at da kronarbeid faktisk ble en reell trussel, fikk flere skrapet sammen nok til å betale bidraget. Det viser at kronarbeid kunne fungere som pressmiddel for å få fedre til å betale hvis det faktisk var penger å hente.

Det var også noen som rømte før de hadde betalt ned bidraget. Fra 1880 til 1882 var det 17 menn som rømte fra festningen, og noen av dem rømte opptil flere ganger.²⁰⁴ Lensmennene i byen kan altså ha fått en jobb å gjøre med å hente dem inn igjen. Det at mennene rømte kan ha vært et uttrykk for at de ikke følte et ansvar for å betale barnebidrag, og mente tvangsmiddelet var urimelig. Det kan også være en indikasjon på at kronarbeidet var hardt og kunne vekke fortvilelse og desperasjon. Hvis fedrene rømte ble det uansett ikke tjent inn noen penger til nedbetaling av bidraget, og sannsynligvis satt det en mor med barn og ventet på pengene. Kronarbeid fungerte kanskje avskrekkende, men ordningen hjalp ikke nødvendigvis dem som trengte pengene.

Akershus festning rapporterte også til justisdepartementet for årene 1885 til 1889. I disse årene var det til sammen 255 kronarbeidere på festningen, eller 51 gjennomsnittlig i året, så det var altså en svak nedgang sammenlignet med 1878-1882. I rapporten sto det at kronarbeiderne kom fra hele Christiania stift og Hamar amt. Akershus festning kunne altså ta

²⁰² Riksarkivet, Fortegnelse over kronarbeidere 1878-1882. Forsvaret, Akershus festning kommandantskapet, Saker vedrørende kronarbeider 1855-1892. RA/RAFA-1859/1/D/Da/L0120/0004.

²⁰³ Riksarkivet, Fortegnelse over kronarbeidere 1878-1882. Forsvaret, Akershus festning kommandantskapet, Saker vedrørende kronarbeider 1855-1892. RA/RAFA-1859/1/D/Da/L0120/0004.

²⁰⁴ Riksarkivet, Fortegnelse over kronarbeidere 1878-1882. Forsvaret, Akershus festning kommandantskapet, Saker vedrørende kronarbeider 1855-1892. RA/RAFA-1859/1/D/Da/L0120/0004.

imot kronarbeidere fra hele Østlandet. Unntaket var Smålenene amt, der kronarbeiderne hørte til Fredrikstad festning eller Fredriksten festning.²⁰⁵

Det ble også rapportert hvor mye kronarbeiderne skulle ha tjent opp perioden 1885-1889, som var 19 349 kroner. Det som faktisk ble tjent opp var 5791 kroner, altså omtrent 30 prosent av summen. I 1878-1882 tjente kronarbeiderne på Akershus festning til sammen inn 5560 kroner, men der står det ikke hvor mye som skulle blitt tjent opp.²⁰⁶ Når en da tar utgiftene knyttet til kronarbeidordningen i betraktning, så forstår en at ordningen ikke kan ha vært særlig lønnsom. Fra 1885-1889 hadde Akershus festning utgifter for 1592 kroner for kronarbeiderne.²⁰⁷ Dette kom i tillegg til de utgiftene som skulle dekkes av statskassen og kommunene.²⁰⁸ I regnskapet fra 1888-1889 hadde statskassen bevilget 5000 kroner til «Skyld- og Diætgodtgjørelse i Anledning af Kronarbeideres Paagribelse» for hele landet, men de egentlige utgiftene kom på 7223,59 kroner.²⁰⁹ Bare for transporten til Akershus festning kunne det gå en stor sum penger i løpet av en sesong, som i 1882 da kommandantskapet kunne rapportere at transportsummen kom på til sammen 945,5 kroner.²¹⁰

Kronarbeidordningen ble altså hovedsakelig finansiert av staten, og ikke av kronarbeidernes lønninger, som ikke en gang dekket inn bidragsbeløpet. Sundts kategorisering av kronarbeid i festningen som «et temmeligt kostbart Straffemiddel», virker dermed treffende.²¹¹

3.4 Konklusjon

Kronarbeidet på Akershus festning hadde en ganske hard karakter. Det var preget av streng disiplin og betydelig innskrenking av frihet. Samtidig fikk fangene nok mat og de fikk slippe ut når bidraget var opptjent, og det vitner om at målet ikke var å straffe fedrene unødige eller å behandle dem som kriminelle. Prinsippet i lovparagrafen om kronarbeid som sa at kronarbeiderne ikke skulle «settes ved Siden af Forbrydere»²¹², ble altså fulgt til en viss grad. Etter å ha undersøkt kronarbeidordningen på Akershus festning, vil jeg hevde at kronarbeid likevel kan ha hatt en avskrekkende virkning. Men det var ikke nødvendigvis alltid et effektivt tvangsmiddel. Det var tydelig at ingen ønsket å ende opp på kronarbeid, og flere strakk seg

²⁰⁵ *Stortingsforhandlinger*. Nr. 3a. Oth. Prp. Nr. 10. Bilag 3 (1892), 29-34.

²⁰⁶ *Stortingsforhandlinger*. Nr. 3a. Oth. Prp. Nr. 10. Bilag 3 (1892), 29-34.

²⁰⁷ *Stortingsforhandlinger*. Nr. 3a. Oth. Prp. Nr. 10. Bilag 3 (1892), 32.

²⁰⁸ Riksarkivet, Brev fra justis og politidepartementet 7. mars 1876. Forsvaret, Akershus festning kommandantskapet, Saker vedrørende kronarbeider 1855-1892. RA/RAFA-1859/1/D/Da/L0120/0004.

²⁰⁹ *Stortingsforhandlinger*. Nr. 4. St. Rev. A No. 7 (1893), 19.

²¹⁰ Riksarkivet, Fortegnelse over kronarbeidere 1878-1882. Forsvaret, Akershus festning kommandantskapet, Saker vedrørende kronarbeider 1855-1892. RA/RAFA-1859/1/D/Da/L0120/0004.

²¹¹ Sundt, *Beretning om Fante- eller landstrygerfolket i Norge* (Christiania: Wulfsbergske Bogtrykkerie ved A.W. Brøgger, 1850), 335.

²¹² 01.08.1821, Lov, angaaende Underholdningspenge for Børn, som enten ere avlede udenfor Ægteskab, eller hvis Forældre ere separerede, § 8.

langt for å slippe unna. Noen rømte da kronarbeidssesongen var i gang, andre søkte om utsettelse. I disse tilfellene var trusselen om kronarbeid et lite effektivt virkemiddel til å faktisk få inn bidragspengene.

I fortegnelsene over kronarbeidere på festningene, kom det frem at flere riktignok betalte bidragspengene i løpet av de første dagene. Da var det snakk om menn som faktisk hadde eller klarte å skaffe penger, og som betalte ned bidraget for å slippe kronarbeid. I disse tilfellene hadde kronarbeid en vellykket virkning som pressmiddel. Her ble det som må ha vært målet oppnådd, nemlig at mennene betalte det de var skyldig, uten at de måtte sysselsettes på festningen.

Hvis målet med kronarbeidordningen først og fremst var en avskrekkende virkning som skulle få fedre til å betale uten å havne på kronarbeid, er det jo interessant at tvangsmidlet faktisk ble høyst reelt for en betydelig gruppe. I årene jeg har undersøkt var omtrent 50 menn i kronarbeid i løpet av en sesong. De slapp ikke unna med bare skrekken, men måtte tilbringe sommermånedene som tvangsarbeidere på festningen. En kan anta at disse var uten lønn og formue, hvis ikke hadde nok de også betalt seg ut. Selv om ikke kronarbeiderne ble straffet for straffens skyld, men for å tjene opp bidraget, så var det mange som var i kronarbeid i godt over tre måneder. Med tanke på at kronarbeidet på festningen bestod av streng disiplin og begrenset frihet, så er det rimelig å anta at kronarbeidet ble opplevd som en relativt hard sanksjon for de som måtte gjennomføre. Når en i tillegg tar høyde for at kronarbeidordningen førte med seg mange utfordringer for kommandantskapet og at den var lite kostnadseffektiv, fremstår ordningen i beste fall som ganske unyttig. I verste fall så var det en ordning som bidro til lidelse, og som på langt nær oppfylte hensikten bak ordningen, som var å begrense offentlige utgifter knyttet til forsørgelse av barn. En konsekvens av myndighetenes behov for tvangsmidler overfor fedre som ikke betalte bidrag, var at en ganske liten, men fortsatt betydelig gruppe, ble møtt med relativt harde sanksjoner. Flere av kronarbeiderne hadde nok ganske riktig forsømt sine plikter som fedre og ektemenn. Men en kan også anta at nøden var reell for noen av dem, og at disse i praksis ble straffet for fattigdommen.

Kapittel 4: Kronarbeid på arbeidsanstalten i Christiania

4.1 Innledning:

Etter tillegget i lov om underholdningspenger for barn i 1851 kunne tvangsarbeid for opptjening av barnebidrag foregå på nærmeste tvangsarbeidshus. I Christiania var det arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde i Storgata 36. Her skal jeg undersøke hva som kjennetegnet arbeidsanstalten og hvilken funksjon den hadde i henhold til loven om underholdningspenger for barn og kronarbeidordningen.

Myndighetenes ønske om å ansvarliggjøre fedre økonomisk fikk konsekvenser for mennesker som levde i Christiania i siste halvdel av 1800-tallet. I dette kapittelet skal jeg undersøke hvem som var innsatt på arbeidsanstalten i Christiania for opptjening av barnebidrag. Hva kjennetegnet dem som gruppe og som individer? Disse spørsmålene skal jeg undersøke gjennom en case-studie for året 1865.

4.2 Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde

Prinds Christian August Minde i Storgata 36 fungerte som tvangsarbeidsanstalt i Christiania gjennom store deler av 1800-tallet. Arbeidsanstalten ble opprettet på initiativ fra noen av byens velstående borgere under stiftelsen Prinds Christian Augusts Minde. Stiftelsen ble opprettet i 1809, og i 1812 ble Mangelsgården i Storgata 36 kjøpt opp til formålet, og arbeidsanstalten åpnet i 1819.²¹³ Da stiftelsen ble opprettet var hensikten å sysselsette fattige og arbeidsløse som frivillig ønsket å jobbe. Likevel ble arbeidsanstalten innredet med sovesaler og folk ble raskt internert mot sin vilje.²¹⁴ Det var altså to grupper på arbeidsanstalten helt fra starten: De frivillige arbeiderne som jobbet på dagtid og tvangsarbeiderne.

Arbeidsanstalten ble etter hvert underlagt fattigkommisjonen i Christiania kommune. Det ble mulig å innsette folk på administrativt vedtak og i fattigloven av 1845 ble det presisert hvem som kunne settes til tvangsarbeid på politiet eller fattigkommisjonens ordre. I paragraf 44 sto det at betleri, altså tigging, kunne straffes med opphold i tvangsarbeidshus²¹⁵. Ifølge paragraf 45 kunne også de «som der ere hengivne til Ørkesløshed eller Drukkenskap», settes til

²¹³ Omsted, *Prinds Christian Augusts Minde: En historisk fremstilling* (Kristiania, 1911).

²¹⁴ Blomberg, «Å trække rundt på Prindsen», 38.

²¹⁵ 20.09.1845, Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne, § 44.

tvangsarbeid.²¹⁶ Ørkesløshet var en betegnelse som ble brukt om lediggang, altså det å vanke rundt i gatene uten å arbeide. Det var snakk om mennesker som myndighetene antok ikke kunne livnære seg på lovlig vis. Disse innsettelsene skjedde på politiets ordre, og ble benyttet som en straff mot personer med normbrytende atferd. I tillegg kunne fattigkommisjonen benytte arbeidsanstalten som et alternativ for arbeidsføre fattige som ikke hadde krav på understøttelse på andre måter. I tråd med paragraf 37 var det mulig å motta fattigunderstøttelse som betaling for arbeid på arbeidsanstalten, etter fattigkommisjonens foranstaltning.²¹⁷

I 1863 fikk Norge en ny fattiglov, og det ble lagt til nye grupper som kunne pålegges tvangsarbeid. «Arbeidsføre og trengende Landstrykere av Fantefolket» kunne innsettes på arbeidsanstalten etter fattigkommisjonens bestemmelse.²¹⁸ Fattigkommisjonen kunne også innsette «kvinder, som have forladt eller modvillig unddrage sig fra at forsørge sine uægte Børn» ifølge paragraf 62.²¹⁹ I tillegg kunne fedre som var skyldig barnebidrag pålegges tvangsarbeid på arbeidsanstalten i tråd med 1851-utvidelsen i loven om underholdningspenger for barn fra 1821, hvis arbeidsanstalten godtok å motta dem.²²⁰ Etter fattigloven av 1863 skulle de samme bestemmelsene også gjelde for gifte fedre som ikke forsørget familien.²²¹

Mye av den kunnskapen som er tilgjengelig om arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde i dag, er basert på Arne Omsteds beretninger. Omsted var forstander ved arbeidsanstalten i 17 år fra 1898, og han utga *Dokument nr. 15, en historisk beretning om Prinds Christian Augusts Minde* i 1911. I beretninger skriver Omsted om stiftelsens rettslige karakter og forhold til Christiania kommune. Omsted skriver at arbeidsanstalten endret karakter «fra at være et arbeidshus for fattige til at bli et tvangsarbeidshus av rent fengselsmessig art».²²² Han legger vekt på innføringen av fattiglovene i 1845 og 1863 og press fra fattigkommisjonen, for å begrunne denne utviklingen. Omsted var skeptisk til innblanding fra kommunen, som han mente at sto i veien for det som var stiftelsens opprinnelige formål, nemlig å sysselsette fattige som frivillige ønsket å jobbe.

Nyere forskning har nyansert deler av Omsteds fremstilling av arbeidsanstalten. Caroline Juteruds undersøkelse i *Fra frivillig til tvang – Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts*

²¹⁶ 20.09.1845, Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne, § 45.

²¹⁷ 20.09.1845, Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne, § 37.

²¹⁸ 06.06.1863, Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne, § 60.

²¹⁹ 06.06.1863, Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne, § 60-62.

²²⁰ 15.09.1851, Lov indeholdende Tillæg til Lov om Underholdningspenge m. V. af 1ste August 1821, § 1.

²²¹ 06.06.1863, Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne, § 4.

²²² Omsted, *Prinds Christian Augusts Minde: En historisk fremstilling* (Kristiania, 1911), 18.

Minde vist at tvangsinnsattelser var vanlig også før fattigloven i 1845. Det er flere forklaringer på dette, blant annet liberalismens sosialpolitiske påvirkning og lokale forhold i Christiania. Arbeidsanstaltens karakter var avskrekkende og neppe et alternativ du ville benytte om du hadde andre muligheter. Dermed fungerte arbeidsanstalten som en «avgrensingsinstitusjon», som ifølge Georges Midré betyr «Sosiale ordninger som kategoriserer anmodninger om offentlig hjelp som legitime vs. illegitime».²²³ Hvis du ikke godtok oppholdet på arbeidsanstalten, skulle du heller ikke motta offentlig understøttelse på andre måter. Juteruds undersøkelse viser at fattigloven av 1845 ikke alene kan forklare hvorfor arbeidsanstalten fikk den tvangsmessige karakteren den fikk.²²⁴

I masteroppgaven «*Man kan ikke lade dem døe af Hunger*». *Fattigkommissjonen, politiet og arbeidsanstalten i Christiania året 1850* undersøker Juterud hvilken funksjon arbeidsanstalten hadde i fattigvesenet i Christiania i 1850, og bekrefter på mange måter Midrés teori om arbeidsanstalten som «avgrensingsinstitusjon». Arbeidsanstalten var et minimumstiltak som kunne huse fattige som kommunen ikke ønsket å gi fattighjelp. Juteruds undersøkelse viser at den største gruppen på arbeidsanstalten året 1850 var menn og kvinner i arbeidsfør alder som var innsatt etter paragraf 45. De var såkalt «uverdige fattige», det vil si fattige som ikke hadde krav på fattighjelp ifølge fattigloven. Juterud skriver at «Arbeidsanstalten fungerte både som en avskrekkende straff og som et minimumstiltak myndighetene tok i bruk ovenfor de som var uverdige understøttelse, men som de ikke kunne la dø av sult.»²²⁵

I fordypningsoppgaven *Uverdige fattige og fattigloven av 1863. En undersøkelse av innsettelse på Prinds Christian Augusts Minde etter fattigloven av 1863* undersøkte jeg hvem som var innsatt på arbeidsanstalten i 1864. Undersøkelsen viser at kjernegruppen på arbeidsanstalten var den samme som Juterud fant, altså menn og kvinner som var innsatt for ørkesløshet og drukkenskap. I tillegg hadde det dukket opp en ny gruppe på arbeidsanstalten, nemlig menn som var innsatt for opptjening av barnebidrag. I individlistene for siste halvdel av 1864 fant jeg seksten menn som hadde opptjening av barnebidrag som innsettelsesgrunn.²²⁶ I 1865 var det 38 innsettelse av menn som skulle opptjene bidrag på arbeidsanstalten.²²⁷ Funn fra individlistene bekrefter at tillegget fra 1851 i lov om underholdningspenger ble brukt i praksis på arbeidsanstalten.

²²³ Midré, *Bot, bedring eller brød* (Oslo: Universitetsforlaget, 1995), 19.

²²⁴ Juterud, bacheloroppgave, *Fra frivillig til tvang* (2011).

²²⁵ Juterud, masteroppgave, «*Man kan ikke lade dem døe af Hunger*» (2013). Sammendrag hentet fra: <https://www.duo.uio.no/handle/10852/36704>.

²²⁶ Råmundsen, bacheloroppgave, *Uverdige fattige og fattigloven av 1863* (2019), 9.

²²⁷ Oslo byarkiv, Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Individliste. Året 1865.

I boka *Fra Mangelsgården til Sing Sing: iakttagelser og erfaringer hjemme og ute* uttrykker Omsted seg kritisk mot de nye lovbestemmelsene etter barneloven av 6. juli 1892 som videreførte ordningen med tvangsarbeid for innkreving av barnebidrag. Han skriver at det alltid var leit å motta og beholde fedre som var der fordi de ikke hadde betalt skyldig underholdningsbidrag for «uekte» barn eller til hustru og «ekte» barn. Han skriver at disse ofte var unge menn som ikke tidligere hadde vært lovbrøyttere, og han mente at de ikke hørte hjemme blant arbeidsanstaltens øvrige belegg, som han kaller for «det verste utskudd».²²⁸ Han skriver at et opphold på arbeidsanstalten kunne være svært skadelig for disse unge mennene: «... kom de først én gang inn der, blev det i mange tilfelle løsgjengere og forbryttere av dem»²²⁹. Videre skriver han at det førte med seg stor skam å bli satt inn på arbeidsanstalten, og at det derfor var vanskelig for mange å reise hjem igjen. Dermed ble de «... gående og slenge i byen sammen med sine nye kamerater fra anstalten».²³⁰ Omsteds kritikk retter seg mot et lovverk som han mente produserte nye forbryttere, og det er interessant beretning fra en som så konsekvensene av lovverket på nært hold.

4.3 Statistikk – Kronarbeidere på arbeidsanstalten

For å få et bilde av arbeidsanstaltens størrelse i forhold til antall kronarbeidere, har jeg laget en tabell over antall innsettelse. Tallet på antall innsettelse i tabellen må ikke forveksles med antall individer. Samme person kunne nemlig innsettes flere ganger, men tabellen viser altså en oversikt over antall innsettelse totalt. Hvor vanlig var innsettelse for opptjening av bidrag? Selv om det mangler individlister for flere av årene og noen av listene er mangelfulle, kan listene si noe om utviklingen fra år til år?

²²⁸ Omsted, *Fra Mangelsgården til Sing Sing* (Oslo: Aschehoug, 1949), 38.

²²⁹ Omsted, *Fra Mangelsgården til Sing Sing* (Oslo: Aschehoug, 1949), 38.

²³⁰ Omsted, *Fra Mangelsgården til Sing Sing* (Oslo: Aschehoug, 1949), 38.

Tabell 2: Antall innsettelse totalt og av kronarbeidere på arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde utvalgte år fra 1843-1867²³¹

År	Antall innsettelse totalt	Antall innsettelse av kronarbeidere
1843	345	0
1847	580	0
1850	530	0
1864	868	16 menn i perioden 24.08-31.12 (deler av listen mangler)
1865	983	38 menn
1866	956	55 menn
1867	523 i perioden 1.januar - 3. juli 1867 (deler av listen mangler)	27 menn i perioden 1.januar - 3. juli 1867 (deler av listen mangler)

En av svakhetene med oversikten er at det mangler opplysninger fra årene 1850 til 1864. Individlistene alene kan derfor ikke gi informasjon om når 1851-tillegget i lov om underholdningspenger for barn trådte i kraft på arbeidsanstalten. Men det var mulig å finne svar i arbeidsanstaltens brevjournals. I en skrivelse fra fattigkommissjonen fra 7. april 1852 kom det frem at kommissjonen hadde samtykket til å ta imot kronarbeidere på arbeidsanstalten. Kriteriet var at den eller de som bidraget skulle gå til, var hjemstavnsberettiget i Christiania by. I tillegg skulle det kun tas imot kronarbeidere til arbeidsanstalten utenom kronarbeidssesongen i festningen. Arbeidsanstaltens kasse skulle utbetale 7 skilling per dag, men ingen betaling på søndager, helligdager og sykedager. Etter bidraget var tjent opp, skulle arbeidsanstaltens regnskapsfører sørge for å oversende beløpet til de autoriteter som hadde krevet resolusjonen.²³² Fattigkommissjonen godkjente altså kronarbeid på arbeidsanstalten allerede fra 1852, men da individlister mangler for perioden, så er det uvisst hvor mange det var. Et viktig poeng var at arbeidsanstalten kun skulle benyttes til opptjening av bidrag til hjemstavnsberettigede personer. Hvis arbeidsanstalten skulle benyttes til opptjening av barnebidrag, skulle det gå til innbyggere i byen. Fattigkommissjonen

²³¹ Oslo byarkiv, Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Individliste. 1843-1850 og 1864-1867.

²³² Oslo byarkiv, Brev fra fattigkommissjonen 7. april 1852. Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Journal 26.01.1842 - 30.12.1866. M3 3A 025 07/2. L0002.

samtykket sannsynligvis til kronarbeid fordi det potensielt kunne avlaste de kommunale utgiftene knyttet til forsørgelse av barn i Christiania.

Det mangler lister for flere måneder i både 1864 og 1867, så det er vanskelig å si noe om utviklingen fra år til år eller å regne ut et gjennomsnitt for antall kronarbeidere. Tallene kan gi en liten indikasjon på at antall kronarbeidere var økende. Hvis vi tar utgangspunkt i tallene fra 1865 og 1866, hvor listene er bevart for hele året, så var det henholdsvis 38 og 55 kronarbeidere på arbeidsanstalten i løpet av ett år. Sammenlignet med arbeidsanstaltens innsettelse totalt, så utgjorde kronarbeiderne en ganske liten gruppe. Paragraf 61, altså innsettelse for ørkesløshet og drukkenskap, var den dominerende innsettelsesårsaken i denne perioden. Hovedgruppen på arbeidsanstalten var altså fattige som ikke hadde rett på fattighjelp og personer med normbrytende atferd.²³³ Selv om kronarbeiderne i tråd med lov om underholdningspenger for barn av 1821 ikke skulle sidestilles «kriminelle», har jeg ikke funnet noe i kildene som tilsier at kronarbeiderne på arbeidsanstalten ble skilt fra de andre innsatte. En vesentlig forskjell var at kronarbeiderne fikk lønn som ble trukket til opptjening av bidrag, og at de fikk dra da bidraget var nedbetalt. Majoriteten av de innsatte var i straffarbeid uten lønn, og fikk tilmålt straff etter andre vilkår.

For å ta det tilbake til antall kronarbeidere, så kan en spørre om 38 eller 55 innsettelse var mye sett i sammenheng med antall familieforsørgere som fikk understøttelse av fattigvesenet. I 1867, for eksempel, ble det understøttet 991 gifte menn med kone og barn i barnealder. Det vil si at familien fikk fattighjelp, men i statistikken er det mannen som står oppført som hovedperson.²³⁴ Samme år ble 514 ugifte kvinner med barn understøttet, og 104 enkemenn med barn.²³⁵ Både gifte menn og enkemenn hadde et forsørgelsesansvar for sine barn i tråd med underholdningsloven av 1821²³⁶ og fattigloven av 1863. Hvis fattigvesenet måtte understøtte familien eller barna, kunne fattigkommisjonen be amtet om bidrags- eller kronarbeidsresolusjon for mannen.²³⁷ Ugifte fedre hadde også bidragsplikt. Hvis han var kjent, kunne moren, eller fattigvesenet på vegne av henne, be om bidrags- eller

²³³ Juterud, «Man kan ikke lade dem døe af Hunger» (2013), 86. Råmundsen, *Uverdige fattige og fattigloven av 1863* (2019), 9.

²³⁴ *Femtiars-Beretning om Christiania Kommune for Aarene 1837-1886* (Kristiania: J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri, 1892), 376.

²³⁵ *Femtiars-Beretning om Christiania Kommune for Aarene 1837-1886* (Kristiania: J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri, 1892), 376.

²³⁶ 01.08.1821, Lov, angaaende Underholdningspenge for Børn, som enten ere avlede udenfor Ægteskab, eller hvis Forældre ere separerede, §1.

²³⁷ 06.06.1863, Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne. § 4.

kronarbeidsresolusjon hvis han ikke betalte.²³⁸ Med tanke på hvor mange menn som potensielt kunne blitt stilt til ansvar i 1867 i tråd med fattigloven eller underholdningsloven, så virker antall innsettelse for kronarbeid på arbeidsanstalten relativt lavt. Mye tyder på at mange menn ikke ble stilt til ansvar for forsørgelses- eller bidragsplikten, selv om familie eller barn ble understøttet av fattigvesenet. Men så kan det så klart også hende at flere av de forsørgelsespliktige fedrene hadde betalingsevne og betalte barnebidraget eller refusjonene til fattigvesenet uten å havne på kronarbeid. Det er også en mulighet at noen av de bidragspliktige fedrene fra Christiania var på kronarbeid på festningen.

Det er viktig å nevne at bidragspliktige menn fra Christiania også kunne havne i kronarbeid på festningen, i alle fall frem til 1869. Etter Justisdepartementets skrivelse av 1869, som oppfordret til å benytte i tvangsarbeidshus til kronarbeid der det var mulig, og som resulterte i at Akershus festnings kronarbeid stengte for menn fra Christiania by, kan en regne med at antall kronarbeidere på arbeidsanstalten økte.²³⁹ Fattigkommisjonen i Christiania rapporterte inn tall til Justisdepartementet i forbindelse med lovarbeidet i 1892, og der kommer det frem at det fra 1878-1882 var 377 resolusjoner om kronarbeid på arbeidsanstalten i Christiania, altså gjennomsnittlig 75 i året. Hvis alle ble gjennomført ville det bety en ganske betydelig økning sammenlignet med perioden 1864-1867.²⁴⁰ Disse skulle til sammen opptjene 22 093 kroner, hvor av 8272 kroner var for bidrag til «uekte» barn. Det de faktisk tjente opp var 6395 kroner, hvor av 2698 kroner til «uekte» barn.²⁴¹

I perioden 1887-1889 var det i alt 1326 resolusjoner om kronarbeid på arbeidsanstalten i Christiania.²⁴² I den samme treårsperioden var det i alt 423 resolusjoner om kronarbeid på Akershus festning for Christiania, hvor av i alt 93 av dem ble gjennomført.²⁴³ Alle resolusjonene ble heller ikke gjennomført på arbeidsanstalten. Totalt ble kun 416 av de 1326 resolusjonene på arbeidsanstalten gjennomført mellom 1887-1889. Disse 416 mennene skulle opptjene 29 633 kroner, hvor av 7 422 kroner var for bidrag til «uekte» barn. Til sammen jobbet de 416 kronarbeiderne på arbeidsanstalten i 24 859 dager, og det de faktisk tjente var 5966 kroner.²⁴⁴ Hvis alle kronarbeidsresolusjonene ble gjennomført i treårsperioden, skulle

²³⁸ 01.08.1821, Lov, angaaende Underholdningspenge for Børn, som enten ere avlede udenfor Ægteskab, eller hvis Forældre ere separerede, §2.

²³⁹ Riksarkivet, Circular-Skrivelse fra justis og politidepartementet 1869. Forsvaret, Akershus festning kommandantskapet, Saker vedrørende kronarbeider 1855-1892. RA/RAFA-1859/1/D/Da/L0120/0004.

²⁴⁰ Jfr. Kapittel 4 tabell 2 s. 57.

²⁴¹ *Stortingsforhandlinger*. Nr. 3a. Oth. Prp. Nr. 10. Bilag 3 (1892), 35.

²⁴² *Stortingsforhandlinger*. Nr. 3a. Oth. Prp. Nr. 10. Bilag 3 (1892), 36.

²⁴³ *Stortingsforhandlinger*. Nr. 3a. Oth. Prp. Nr. 10. Bilag 3 (1892), 34.

²⁴⁴ *Stortingsforhandlinger*. Nr. 3a. Oth. Prp. Nr. 10. Bilag 3 (1892), 38.

det totale beløpet vært 47 851 kroner.²⁴⁵ Det beløpet som faktisk ble tjent opp i perioden 1887-1889, utgjorde altså under 12.5 prosent av det myndighetene hadde utstedt resolusjoner for. Som et opptjeningsmiddel var kronarbeid lite effektivt.

Ganske riktig økte antall kronarbeidere på arbeidsanstalten etter 1869, særlig i perioden 1887-1889. Hvis alle resolusjonene faktisk hadde blitt gjennomført, ville økningen vært enda kraftigere. Men på arbeidsanstalten, som på festningen, så tjente kronarbeiderne ikke på langt nær inn det beløpet som kronarbeidsresolusjonene lå på. I enkelttilfellene kan kanskje beløpene som ble tjent inn ha bidratt til å avlaste fattigvesenet i Christiania, ved at noen av mødrene fikk bidragspengene de hadde krav på og at fattigvesenet fikk tilbakebetalt noen av sine utlegg. Hvis vi ser på totalen av ordningen derimot, så kan kronarbeid på arbeidsanstalten neppe ha bidratt til en betydelig avlastning for fattigvesenet. Kronarbeidordningen kan likevel indirekte ha hjulpet fattigvesenet ved at den kunne ha en avskrekkende virkning som fikk menn til å betale barnebidrag, og forhindret at enda flere mødre med barn havnet hos fattigvesenet. Akkurat hvor sterk denne virkningen var, og hvor stor avlastning den utgjorde for fattigvesenet i Christiania, er riktignok vanskelig å si.

4.4 Case-studie: Bidragspliktige fedre på arbeidsanstalten i 1865

I denne delen skal jeg undersøke hvem som var innsatt på arbeidsanstalten i Christiania for opptjening av barnebidrag. Det skal jeg gjøre gjennom en case-undersøkelse for året 1865, og hovedkilden jeg bruker er individlistene fra arbeidsanstalten for dette året. Det finnes også folketelling fra 1865, der «lemmene» fra arbeidsanstalten ble registrert. Det er interessant å merke seg at samtlige menn som var innsatt på arbeidsanstalten sto med betegnelsen «tvangslem» i folketellingen.²⁴⁶ Det var ingen finere inndeling som kronarbeider, og det viser at skillet mellom kronarbeiderne og de øvrige innsatte på arbeidsanstalten ikke ble registrert. Kronarbeiderne skulle ifølge lovverket ikke settes ved siden av forbrytere²⁴⁷, men i praksis var kanskje ikke skillet ansett som like viktig.

Folketellingen gir et øyeblikksbilde av hvem som var innsatt på arbeidsanstalten, mens individlistene viser til- og fragang gjennom hele året. Individlistene inneholder opplysninger om den innsattes navn, alder, sivilstatus, fødested og forsørgelseshjem, datering for

²⁴⁵ *Stortingsforhandlinger*. Nr. 3a. Oth. Prp. Nr. 10. Bilag 3 (1892), 35.

²⁴⁶ Digitalarkivet, Folketelling 1865 for 0301 Kristiania kjøpstad. Arkivreferanse: RA/S-2231.

²⁴⁷ 01.08.1821, Lov, angaaende Underholdningspenge for Børn, som enten ere avlede udenfor Ægteskab, eller hvis Forældre ere separerede, § 8.

oppholdet, på hvilke ordre vedkommende ble innsatt, størrelsen på bidraget som skulle tjenes opp og eventuelle tilleggsopplysninger. Kilden gir verdifull informasjon, som både sier noe om det administrative, men også om hvem de innsatte var. Målet med case-studiet er å vise lovverkets og kronarbeidordningens konsekvenser på gruppenivå, men også individnivå. Det var 38 innsettelse av kronarbeidere i 1865, men noen av mennene var innsatt flere ganger. Siden fire av mennene var innsatt to ganger, var det 34 unike individer som var innsatt for kronarbeid i 1865.

Jeg skal nå drøfte noen sentrale opplysninger som kan si noe om kronarbeiderne som gruppe. Hvordan var aldersfordelingen? Hvor mange gifte menn var det sammenlignet med ugifte? Hvor store beløp skulle de tjene opp og hvor lenge var de i kronarbeid? Senere vil jeg også drøfte noen av de administrative omstendighetene rundt innsettelse av kronarbeidere.

4.4.1 De ulike gruppene av kronarbeidere

Tabellen under viser en oversikt over de 34 kronarbeiderne (unike individer) som var innsatt på arbeidsanstalten i 1865, sortert etter alder og sivilstatus.

Tabell 3: Alder og sivilstatus på kronarbeiderne på arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde året 1865²⁴⁸

Alder		20-29 år	30-39 år	40-49 år	50-59 år	Total sivilstatus
Sivilstatus	Ugift	8	4	1		13
	Gift	0	11	4	1	16
	Enkemann	0	1	3	0	4
	Ukjent				1	1
	Total	8	16	8	2	34

Ugifte fedre

De to gruppene som stikker seg ut, er de unge ugifte fedrene og de litt eldre gifte fedrene. Førstnevnte gruppe er ikke så overraskende å finne på arbeidsanstalten. Loven om underholdningspenger for barn av 1821 rettet seg først mot de ugifte fedrene. Utgifter knyttet til barn født utenfor ekteskap fikk ofte statistisk oppmerksomhet, blant annet fra Eilert Sundt, som mente at det var en klar sammenheng mellom usedelighet og fattigdom. Sundt mente at utenomekteskapelige fødsler var en ulempe for foreldrene selv, men også for samfunnet med tanke på fattigvesenets utgifter.²⁴⁹ Og riktig nok var det ganske mange ugifte mødre som fikk

²⁴⁸ Oslo byarkiv, Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Individliste. 1865.

²⁴⁹ Lie og Roll-Hansen, *Faktisk talt* (Oslo: Universitetsforlaget, 2001), 197.

understøttelse av fattigvesenet i Christiania. I statistikk fra 1867, for eksempel, var 514 ugifte kvinner med barn registrert som understøttet av fattigvesenet.²⁵⁰ Her kunne det være snakk om understøttelse i form av penger eller naturalia, eller at barnet var satt bort til forpleining av fattigvesenet. Hvis barnefaren var kjent, kunne moren selv eller fattigvesenet på vegne av henne kreve resolusjon om barnebidrag for han. Fattigvesenet kunne også kreve refusjon hvis de hadde lagt ut for han, eller hvis de hadde satt bort barnet til forpleining på landsbygda. Hvis han da ikke betalte det bidraget som stiftamtmanden hadde fastsatt og han var uten formue, kunne han settes til kronarbeid. Og det er det som må ha skjedd for de 13 ugifte fedrene som var på arbeidsanstalten i 1865.

Hvis det ble utstedt resolusjon om bidrag for et barn født utenfor ekteskap, så skulle bidraget dekke omtrent halvparten av utgiftene for barnets oppfostring til barnet var 15 år. Det var stiftamtmanden som fastsatte hvor stort beløpet skulle være, og det skulle normalt sett betales i fire terminer.²⁵¹ For eksempel så fikk Niels Nilsen, far til et barn født utenfor ekteskap, bidragsresolusjon på 12 spesidaler årlig de første fem årene etter barnets fødsel, deretter 10 spesidaler de fem neste og 8 spesidaler de fem siste årene.²⁵² Tolle Thorsen Heramb, som var separert fra konen, hadde bidragsresolusjon på 8 spesidaler i året. Underfogden kunne rapportere om at han tjente 2 spesidaler i uka som tømmermannsarbeider, så ett års bidrag ville for han tilsvare omtrent en månedslønn.²⁵³ Likevel endte Heramb opp på kronarbeid, og det vitner om at han brukte lønna si på andre ting. Heramb ble innsatt på arbeidsanstalten oktober 1864 etter å ha vært i kronarbeid på festning, for å tjene opp et restbeløp på 2 spesidaler.²⁵⁴ I 1865 var han igjen på arbeidsanstalten i fire måneder, denne gangen for å tjene opp 6 spesidaler.

De ugifte fedrene på arbeidsanstalten skulle normalt tjene opp bidragspenger til ett barn og beløpene varierte. De fleste skulle tjene opp 1-3 spesidaler, mens noen skyldte så mye som 16 spesidaler. De som skyldte mest, lå trolig langt over ett år på etterskudd med innbetalingene. De ugifte fedrene hadde relativt korte opphold på arbeidsanstalten sammenlignet med gifte fedre og enkemenn. Det vanligste var alt fra et par uker til 3 måneder, og det samsvarte stort

²⁵⁰ Tallet er hentet fra tabell s. 376 i *Femtiars-Beretning om Christiania Kommune for Aarene 1837-1886* (Kristiania: J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri, 1892).

²⁵¹ 01.08.1821, Lov, angaaende Underholdningspenge for Børn, som enten ere avlede udenfor Ægteskab, eller hvis Forældre ere separerede, § 2.

²⁵² Statsarkivet i Oslo, Stiftsresolusjon 21. Mars 1864. Kristiania stiftamt, Bidragssaker 1860-1869. SAO/A-10386/F/Fa/Fab/L0004.

²⁵³ Oslo byarkiv, Brev til Christiania fogd 24. oktober 1864. Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde, Kopibok 05.01.1863-11.05.1869. M3 3A 025 07/1/L0006.

²⁵⁴ Oslo byarkiv, Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Individliste. 1865.

sett med beløpene som skulle tjenes inn. Noen av de ugifte mennene hadde tydeligvis penger i bakhånd, og kunne betale seg ut av arbeidsanstalten etter bare ett par dager, slik som også skjedde på festningen.

En av de ugifte mennene var hele 8 måneder på arbeidsanstalten året 1865. Tobias Johannesen Lindberg, en 34 år gammel ugift mann fra Christiania, var innsatt på arbeidsanstalten to ganger året 1865 for å tjene opp bidrag til ett barn født utenfor ekteskap. I merknaden står det at barnet ble forsørget av fattigvesenet, som mest sannsynlig betyr at barnet var satt bort i pleie, men det kan også hende at fattigvesenet understøttet barnet gjennom moren. Lindberg ble innsatt første gang 4. februar etter stiftsresolusjon av 20.12.64. Da skylte han 3 spesidaler, og det tok han 3 måneder å betale, før han ble utsendt 3. mai 1865. Han klarte tydeligvis ikke å betale bidragspenger da han kom ut fra arbeidsanstalten igjen, fordi noen måneder senere, 14. september, ble han innsatt på nytt etter stiftsresolusjon 17.08.65. Denne gangen var han skyldig 7 spesidaler, og måtte være på arbeidsanstalten i hele 5 måneder. Han ble utsendt 14. februar 1866 da bidraget var opptjent. På ett år hadde Lindberg tilbragt 8 av 12 måneder på arbeidsanstalten, og det var ikke første gang han hadde vært skyldig barnebidrag. I et brev fra Armédepartement til stiftamtmanden i Christiania stift fra 1864, kommer det frem at Lindberg også skulle på kronarbeid i festningen. I brevet sto det at Stiftamtmanden i Christiania hadde vedtatt resolusjon om kronarbeid for Tobias Johannesen Lindberg i skrivelse av 21. januar 1864, og på det grunnlaget hadde Armédepartementet foranstaltet at Lindberg skulle til Akershus festning.²⁵⁵ Lindberg var altså en mann som gjentatte ganger hadde vært på etterskudd med bidragspengene, og som ble innhentet av myndighetene.

Det viste seg at Lindberg hadde en trøblete fortid. Ti år før han ble pålagt kronarbeid, var han innsatt i botsfengselet i Christiania for diverse lovbrudd knyttet til tyveri og drukkenskap.²⁵⁶ Linberg var trolig en «bråkmaker» i myndighetenes øyne, og det kan se ut til at han havnet i et negativt mønster med gjentakende normbrytende atferd. Innsettelsesmønsteret hans i årene 1864 til 1865 viser at han ikke var lenge på frifot av gangen før han igjen ble satt til kronarbeid. Mye tyder på at Lindberg var en som rømte fra ansvaret og forsøkte å lure seg unna bidragsplikten, på mor og barns bekostning. En kan også anta at det var vanskelig å komme seg ut av et slikt mønster og skaffe seg stabilt arbeid når en først var havnet i

²⁵⁵ Statsarkivet i Oslo, Brev fra Den Kongelige Norske Regjerings Armeé Departement. Kristiania stiftamt, bidragssaker 1860-1879. SAO/A-10386/F/Fa/Fab/L0005.

²⁵⁶ Riksarkivet, Nr. 766 Tobias Johannesen Linberg i Fangeprotokoll nr. 3 1853-1855. Botsfengselet. RA/S-1539/D/Db/Dbb/L0003.

situasjonen. Som tidligere nevnt så kunne en innsettelse på arbeidsanstalten få varige negative konsekvenser.²⁵⁷

Giftede fedre

Den største gruppen av kronarbeidere var de gifte fedrene som var innsatt for å tjene opp bidrag til sine barn og familier. Etter 1851-tillegget i lov om underholdningspenger for barn kunne gifte fedre som i realiteten levde adskilt fra familien, bli pålagt å betale barnebidrag på lik linje med separerte menn. Ved innføring av fattigloven av 1863 ble det strammet ytterligere inn. Gifte fedre kunne pålegges tvangsarbeid selv om de ikke hadde forlatt kone og barn eller med vilje unnlatt å forsørge dem.²⁵⁸ Som nevnt i kapittel 2, så var faktisk gifte menn med familier den gruppa hvor flest fikk understøttelse av fattigvesenet i 1867, med 991 understøttede.²⁵⁹ Innstramningene i forsørgelsesplikten for fedre i fattigloven av 1863 var sannsynligvis rettet mot å løse nettopp denne utfordringen. Myndighetene hadde et behov for tvangsmidler overfor gifte fedre som ikke ville eller klarte å forsørge familiene sine. Og tvangsmidlene ble tydeligvis brukt i praksis, for i 1865 var det 16 gifte menn på arbeidsanstalten.

De gifte fedrene var oftest skyldige i høyere beløp enn de ugifte fedrene, gjennomsnittlig cirka 12 spesidaler per person.²⁶⁰ De hadde nemlig flere de skulle forsørge, som regel kone og mer enn ett barn. På de fleste sto det en anmerkning om at fattigvesenet understøttet familien eller barna, og her må fattigvesenet ha benyttet seg av muligheten til å kreve refusjon for fattigstøtte fra den forsørgelsespliktige faren.²⁶¹

Noen av de gifte fedrene kunne få lange opphold som kronarbeidere. Det lengste oppholdet var på hele 10 måneder for Johan Olsen, noe som er overraskende med tanke på at straffene på arbeidsanstalten normalt ikke skulle være over 6 måneder. De som var innsatt for betleri eller drukkenskap, for eksempel, kunne maksimalt få en straff på 6 måneder.²⁶² Johan Olsen på 37 år hadde en stor familie med kone og 6 barn som ble understøttet av fattigvesenet.²⁶³ Det er uvisst om han hadde forlatt familien og rømt fra ansvaret, eller om han rett og slett var

²⁵⁷ Juterud, «*Man kan ikke lade dem døe af Hunger*» (2013), 108.

²⁵⁸ 01.08.1821, Lov, angaaende Underholdningspenge for Børn, som enten ere avlede udenfor Ægteskab, eller hvis Forældre ere separerede, § 4.

²⁵⁹ Tallene under er hentet fra tabell s. 376 i *Femtiars-Beretning om Christiania Kommune for Aarene 1837-1886* (Kristiania: J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri, 1892).

²⁶⁰ Oslo byarkiv, Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Individliste. 1865. Basert på utregning for de gifte fedrene hvor totalbeløpet er oppgitt.

²⁶¹ 01.08.1821, Lov, angaaende Underholdningspenge for Børn, som enten ere avlede udenfor Ægteskab, eller hvis Forældre ere separerede, § 4.

²⁶² 01.08.1821, Lov, angaaende Underholdningspenge for Børn, som enten ere avlede udenfor Ægteskab, eller hvis Forældre ere separerede, § 59-62.

²⁶³ Oslo byarkiv, Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Individliste. 1865.

fattig og ikke hadde pengene han trengte for å forsørge dem. Uansett ble han stilt til ansvar, og måtte opptjene hele 24 spesidaler på arbeidsanstalten.

I 1865 måtte også Niels Andersen tjene opp bidrag til familien, etter fattigvesenets forlangende. Mars 1864 hadde fattigvesenet sendt et brev til stiftamtmanden hvor de ba om bidragsresolusjon for Niels Andersen, da hans kone og fire barn hadde blitt understøttet av fattigvesenet. Videre hadde underfogden forsøkt å inndrive pengene, og kunne rapportere at Andersen jobbet som rørlegger og tjente 2 spesidaler i uka.²⁶⁴ Det var tydeligvis ikke tilstrekkelig, da Andersen ble pålagt en resolusjon om kronarbeid 7. januar 1865 for å opptjene 9 spesidaler. Andersen ble bare i arbeidsanstalten i en uke før han rømte. Utfra hva individlisten viser, så ble han ikke hentet inn igjen, og det er uvisst om fattigvesenet faktisk fikk pengene han skulle betale.

Enkemenn med barn

I 1865 var 4 enkemenn innsatt på arbeidsanstalten for å tjene opp bidrag til barna sine. Ifølge loven om underholdningspenger for barn skulle «ekte» barn forsørges og oppfores av faren dersom moren var død.²⁶⁵ Likevel lå nok ikke alltid forholdene til rette for det, og fattigvesenet kunne vurdere at det var bedre å sette bort barna til pleie. Det var sannsynligvis tilfelle med barna til de fire enkemennene på arbeidsanstalten, fordi det ble påpekt at fattigvesenet forsørget barna. I 1866 var 1012 barn fra Christiania satt bort i pleie, og utsetting av barn førte, som kjent, med seg en god del utgifter.²⁶⁶ Fattigvesenet kunne kreve refusjon for utgiftene fra forsørgelsespliktige fedre. De fire enkemennene på arbeidsanstalten skulle tjene opp høye beløp, henholdsvis 30, 22, 8 og 12 spesidaler.

En av enkemennene var Johan Halvorsen på 42 år som skulle opptjene 22 spesidaler til oppfostringsbidrag til sine «ekte» barn. Han var først på arbeidsanstalten i 2 måneder fra 13. mars. Senere samme år 2. oktober ble han innsatt på ny, denne gangen i 6 måneder. Da han ble utsendt fra arbeidsanstalten 16. april 1866 sto det at han var løslatt, men det sto ikke at bidraget var betalt. Hvis vi tar utgangspunkt i at lønna på arbeidsanstalten var 7 skilling per arbeidsdag, slik det ble bestemt i 1852, så måtte Halvorsen ha jobba i over 377 dager på arbeidsanstalten for å opptjene hele beløpet. I tillegg ville også søndager, helligdager og

²⁶⁴ Statsarkivet i Oslo, Brev til Christiania Stift fra Fattigvesenet 28. november 1864. Kristiania stiftamt, bidragsaker 1860-1879. SAO/A-10386/F/Fa/Fab/L0005.

²⁶⁵ 01.08.1821, Lov, angaaende Underholdningspenge for Børn, som enten ere avlede udenfor Ægteskab, eller hvis Forældre ere separerede § 1.

²⁶⁶ NOS 1866: A No. 2. *Fattig-statistik*, 51.

eventuelle sykedager forlenget oppholdet.²⁶⁷ Fattigkommisjonen må ha skjønt at det ikke kunne la seg gjennomføre, da ingen skulle ha så lange, sammenhengende opphold på arbeidsanstalten. Hvis Halvorsen noen gang hadde klart å nedbetale hele gjelda, så ville det i mellomtiden sannsynligvis ha påløpt nye utgifter for fattigvesenet. I prinsippet kunne han ende opp med en gjeld til fattigvesenet som nærmest var umulig å betale ned gjennom kronarbeid. Interessant nok, så var Johan Halvorsen også innsatt på arbeidsanstalten ti år senere. I folketellingen fra 1875 var han registrert under Storgata 36, altså arbeidsanstaltens adresse, som «sjauer».²⁶⁸

4.4.2 Innsettelsesordre og hjemstavn i Christiania

Alle kronarbeiderne på arbeidsanstalten var innsatt etter stiftsresolusjoner fra Christiania stiftamt. Det bekrefter at det var overøvrigheten, altså stiftamtmannens kontor som vedtok resolusjonene om kronarbeid, og at arbeidsanstalten ble benyttet til å gjennomføre tvangstiltaket. De fleste utsendelsesordrene kom fra fogden eller fra en fattigforstander, og kom som regelen med en merknad om at bidraget var opptjent.²⁶⁹

I individlistene fra 1865 kommer det frem at de fleste mennene som var innsatt på arbeidsanstalten for opptjening av bidrag, var innflyttere til Christiania. 12 av mennene hadde Christiania som sitt fødested, mens de øvrige 22 opprinnelig kom fra landdistrikter og andre byer på Østlandet, som Nordre Aurdal, Næs, Aker og Fredrikstad. Det er ikke så overraskende, da Christiania var en by av innflyttere. I *Oslo bys historie* skriver Myhre: «I aldersklassen 20-44 år, den som normalt lager barn, var 71 prosent født utenfor byen.»²⁷⁰ Og kronarbeiderne på arbeidsanstalten var naturlig nok menn i denne aldersgruppen.

Selv om mange av kronarbeiderne var innflyttere, så var samtlige oppført med Christiania som forsørgelseshjem. Det vil si at de hadde hjemstavn i Christiania og dermed tilhørte fattigvesenet i kommunen. Det var trolig en forutsetning for at fattigkommisjonen skulle godta å ta dem inn på arbeidsanstalten. Da fattigkommisjonen samtykket til kronarbeid på arbeidsanstalten i 1852, var det en forutsetning at pengene skulle tjenes opp til personer med hjemstavn i byen.²⁷¹ Det virker som at fattigkommisjonen holdt fast ved det prinsippet. Hjemstavsrett ble gitt hvis vedkommende hadde bodd sammenhengende i byen i to år, etter

²⁶⁷ Oslo byarkiv, Brev fra fattigkommisjonen 7. april 1852. Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Journal 26.01.1842 - 30.12.1866. M3 3A 025 07/2. L0002.

²⁶⁸ Digitalarkivet, Johan Halvorsen Vika i folketelling 1875 for 0301 Kristiania kjøpstad.

²⁶⁹ Oslo byarkiv, Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Individliste. 1865.

²⁷⁰ Myhre, *Oslo bys historie. Bind 3* (Cappelen, 1990), 206.

²⁷¹ Oslo byarkiv, Brev fra fattigkommisjonen 7. april 1852. Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde, Journal 26.01.1842-30.12.1866. M3 3A 025 07/2. L0002.

bestemmelsene i fattigloven av 1863.²⁷² Hjemstavnsprinsippet var viktig for en by som Christiania med mange innflyttere, da kommunen kunne kreve refusjon for fattigstøtte fra fremmede kommuner.

Arbeidsanstalten var underlagt fattigkommisjonen i Christiania og etter lovtillegget i 1851 kunne tvangsarbeidshus benyttes til opptjening av barnebidrag, «forsaavidt Vedkommende samtrykker at modtage dem paa saadanne Vilkaar, at efter Overøvrighedens Skjøn fyldestgjørende Afdrag paa Underholdningsbidraget kan erholdes».²⁷³ Fattigkommisjonen i Christiania måtte altså samtykke for å ta imot tvangsarbeidere til opptjening av bidrag, og trekke avdrag til bidraget etter stiftamtmannens bestemmelser. Fattigkommisjonen i Christiania hadde fra 1852 etablert retningslinjer for hvem de ville ta inn på arbeidsanstalten, nemlig kun de som skulle tjene opp bidrag til personer med hjemstavn i Christiania. Og fattigkommisjonen holdt fast ved hjemstavnsprinsippet. Det kommer frem i brevkorrespondanse mellom fattigkommisjonen og stiftamtmannen i Christiania fra 1872.

I Anledning af Hr Stiftamtmandens Skrivelse af 8. Mai skal Fattigkommunen meddele, at den af Hensyn til Arbeidsanstaltens Økonomi og overenstemmende med § 2 i Anstaltens Plan ikke kan give noget Tilsagn om i Anstalten at intage Tvangsarbeidere til Opptjening af Opfostrings- eller Underholdningsbidrag til her i Byen ikke hjemmehørende Personer.²⁷⁴

Brevet kom som et svar på en forespørsel fra stiftamtmannen. I 1873 ble det sendt et nytt brev fra fattigkommisjonen til stiftamtmannen med samme beskjed: Arbeidsanstalten i Christiania kunne bare ta imot tvangsarbeidere for opptjening av underholdningsbidrag til personer med hjemstavn i byen.²⁷⁵ Når fattigkommisjonen måtte påpeke dette overfor stiftamtmannen ved flere anledninger, tyder det på at overøvrigheten la et visst press på fattigkommisjonen om å ta imot flere kronarbeidere til arbeidsanstalten. Det kan tenkes at det var utfordrende for stiftamtet å finne plass til kronarbeiderne i Christiania, etter at festningen strammet inn i 1869.

Før festningens innstramninger i 1869, kunne arbeidsanstalten nekte å ta imot nye kronarbeidere i sommermånedene, under kronarbeidssesongen. Av arbeidsanstaltens individlistene fra 1865 kommer det frem at det ikke var nye innsettelse av kronarbeidere mellom 25. mai og 19. august. I juni og juli ble også tre menn overført fra arbeidsanstalten til kronarbeid i festningen.²⁷⁶ Det kan tyde på at fattigkommisjonen så på det som en slags byrde

²⁷² 20.09.1845, Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne.

²⁷³ 15.09.1851, Lov indeholdende Tillæg til Lov om Underholdningspenge m. V. af 1ste August 1821, § 1.

²⁷⁴ Statsarkivet i Oslo, Brev fra fattigkommisjonen til stiftamtmannen 8. mai 1872. Kristiania stiftamt, bidragssaker, diverse brev 1869-1880. SAO/A-10386/F/fa/Fab/L005c.

²⁷⁵ Statsarkivet i Oslo, Brev fra fattigkommisjonen til stiftamtmannen 20. mai 1873. Kristiania stiftamt, bidragssaker, diverse brev 1869-1880. SAO/A-10386/F/fa/Fab/L005c.

²⁷⁶ Oslo byarkiv, Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Individliste. 1865.

å ha kronarbeidere på arbeidsanstalten, med tanke på at de prøvde å begrense det og heller benytte festningen når det var mulig.

Etter festningens innstramninger i 1869, var stiftamtmanden i Christiania i realiteten avhengig av velvilje fra fattigkommisjonen for å håndheve kronarbeidsresolusjonene. Festningen hadde ikke plass til kronarbeidere fra Christiania by, og kronarbeid via lensmannens kontor eller hos private aktører var trolig ikke et gjennomførbart alternativ. Mellom 1878 og 1889 ble det ikke rapportert noen tilfeller av denne typen kronarbeid i Christiania.²⁷⁷ Arbeidsanstalten sto da igjen som det eneste alternativet. Fattigkommisjonen samtykket til at arbeidsanstalten kunne ta inn kronarbeidere, men de kjørte en hard linje med hjemstavnsprinsippet, og de fikk tydeligvis medhold. Den 28. mai 1872 hadde Arme departementet sendt et brev til Akershus amt hvor det sto at menn fra Christiania by som skulle tjene opp bidrag til kone eller barn som hørte til i landdistriktene i Akershus amt, ikke kunne gjennomføre kronarbeid på arbeidsanstalten. Arme departementet hadde godkjent disse betingelsene, og skulle derfor sørge for å gjøre plass til disse i kronarbeidet på Akershus festning.²⁷⁸

4.4.3 Straff for ugifte mødre

Jeg vil også trekke frem at ugifte mødre som ikke forsørget barna sine, kunne ende opp på arbeidsanstalten i tråd med paragraf 62 i fattigloven av 1863:

§ 62: Ligeledes kunne i Tvangsarbeidshuse efter Fattigkommissionens Forlangende foranstaltes indsatte Kvinder, som have forladt eller modvillig unddrage sig fra at forsørge sine uægte Børn, saa at Fattigvæsenet maa antage sig disse. Det staaer til Fattigkommissionen at bestemme Varigheden at saadanne Personers Ophold i Tvangsarbeidshuser, kun at det ikke maa overstige 6 maaneder.²⁷⁹

Mødre som ikke forsørget barn født utenfor ekteskap, slik at fattigvesenet måtte ta seg av disse, kunne altså straffes med opphold i tvangsarbeidshus på inntil seks måneder. Denne paragrafen kan tolkes som en straff for usedelig oppførsel som påførte fattigvesenet en økonomisk byrde. De ugifte mødre ble ikke satt til kronarbeid. Det var ikke en sum som skulle tjenes opp, men det var opp til fattigkommisjonen å bestemme varigheten på oppholdet. Lovparagrafen var sjelden i bruk på arbeidsanstalten i Christiania, men den kan likevel ha hatt en signaleffekt. Det at myndighetene hadde mulighet til å ta i bruk et slikt straffemiddel overfor mødre til uektefødte barn, kunne kanskje i seg selv virke avskrekkende.

²⁷⁷ *Stortingsforhandlinger*. Nr. 3a. Oth. Prp. Nr. 10. Bilag 3 (1892), 35.

²⁷⁸ Statsarkivet i Oslo, Arme departementets skrivelse til Amtmanden i Akershus Amt 28. mai 1872. Kristiania stiftamt, bidragssaker, diverse brev 1869-1880. SAO/A-10386/F/fa/Fab/L005c.

²⁷⁹ 06.06.1863, Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne. § 62.

I 1865 var det kun tre innsettelse av ugifte mødre etter paragraf 62. Alle tre ble innsatt på byfogdens ordre på ubestemt tid, og kvinnene ble utsendt etter 3, 6 og 4 måneder. En av dem var Sørine Pedersdatter Libæk på 50 år, og hun hadde med seg ett barn ved innsettelsen 23. august. Arbeidsanstalten var ikke noe sted for barn, og barnet ble satt bort til en pleiefamilie 28. august 1865. Selv var hun i arbeidsanstalten til 23. mars året etter.²⁸⁰ Libæk hadde trolig gjort seg skyldig i å havne i nød, slik at fattigvesenet vurderte at hun ikke kunne forsørge barnet sitt. For det ble hun møtt med harde sanksjoner.

Det er vanskelig å vite hvorfor akkurat disse tre kvinnene ble straffet. Det var tross alt mange ugifte mødre som var avhengig av hjelp fra fattigvesenet som ikke endte på arbeidsanstalten. Grunnen til at det var så få, var trolig fordi det kunne være dyrt og lite hensiktsmessig å sette mødre i arbeidsanstalten og barna bort til fosterfamilier.²⁸¹ Et annet alternativ var at mødre selv satte bort barna og tjente penger til bidrag med arbeid i industri eller som tjenestejenter.²⁸² I 1868 ønsket gjerne fattigvesenet en slik ordning: «Med Hensyn til Piger med uægte Børn, da er det i Fattigvæsenets Bestræbelse at faa Pigerne, til at udsætte Barnet ... Erfaringen viser at det er den Maade hvorpaa man lettest unngaa Gjentakelser».²⁸³ Fattigkommisjonen må ha ment at de ugifte mødre som endte på arbeidsanstalten i 1865 ikke var i stand til å forsørge barna selv, og heller ikke til å betale tilstrekkelig bidrag. Dermed kunne mødre straffes med opphold på arbeidsanstalten, sammen med andre «uverdige» fattige.

4.5 Konklusjon

Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde hadde en viktig funksjon i henhold til kronarbeidordningen i siste halvdel av 1800-tallet, og særlig etter 1869 da Akershus festning strammet inn på innsettelseskapasiteten. Stiftamtmanden i Christiania var avhengig av at fattigkommisjonen samtykket til å ta imot kronarbeidere på arbeidsanstalten for å kunne gjennomføre kronarbeidsresolusjonene, noe fattigkommisjonen kun gjorde når innsettelsen fulgte hjemstavnsprinsippet. Kronarbeiderne på arbeidsanstalten var en sammensatt gruppe menn fra byen Christiania, ofte tilflyttere til byen. De var unge ugifte fedre, godt voksne gifte familieforsørgere og enkemenn med barn. Undersøkelsen fra 1865 viser at kronarbeiderne

²⁸⁰ Oslo byarkiv, Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Individliste. 1865.

²⁸¹ *Femtiars-Beretning om Christiania Kommune for Aarene 1837-1886* (Kristiania: J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri, 1892), 359-368.

²⁸² Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 205.

²⁸³ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 205.

ofte skulle tjene opp høye beløp og fikk lange opphold. Omstendighetene rundt innsettelsene varierte, men ved å se nærmere på de individuelle historiene kommer det frem at det var flere harde skjebner. Etter fattigloven av 1863 kunne fedre pålegges kronarbeid selv om de ikke hadde forlatt familien eller med vilje unngått å forsørge dem.²⁸⁴ Fedre som familieforsørgere for fattige familier kunne ende i lange opphold på arbeidsanstalten. Slik som for eksempel Johan Olsen som var innsatt i 10 måneder.²⁸⁵ I slike tilfeller var det et tydelig element av straff i fattigforsørgelsen. Kronarbeiderne ble kategorisert som «tvangslemmer» på lik linje med de øvrige innsatte på arbeidsanstalten.²⁸⁶ De fikk på mange måter den samme behandlingen som andre «uverdige» fattige, som myndighetene ikke ønsket å gi fattighjelp.²⁸⁷

Kronarbeidet på arbeidsanstalten hadde noen av de samme utfordringene som på festningen, særlig med tanke på lønnsomhet. Lønningene var for lave og utgiftene for store til at ordningen ble lønnsom. Totalt sett tjente ikke kronarbeiderne opp de beløpene det var utstedt resolusjoner for. Likevel håpte man vel at kronarbeid på arbeidsanstalten skulle bidra til å skjerpe den avskrekkende virkningen med kronarbeidordningen. Siden innsettelse kunne skje hele året var tvangstiltaket mer gjennomførbart, så lenge fattigkommisjonen samtykket til å ta imot kronarbeiderne. Antall kronarbeidsresolusjoner steg betydelig i 1870- og 80-årene, men under halvparten ble faktisk gjennomført.²⁸⁸ Dermed er det ikke sikkert at den avskrekkende virkningen ble sterkere etter 1851.

En ulempe med kronarbeidordningen var press og plassmangel både på arbeidsanstalten og på festningen. Tillegget i 1851 bidro ikke til vesentlige forbedringer. Det skulle gjøre det lettere for fattigvesenet å kreve inn bidraget. Ifølge Anne-Lise Seip var det fortsatt store svakheter med ordningen.²⁸⁹ Denne undersøkelsen bekrefter det samme. Ordningen forble lite kostnadseffektiv, og fattigkommisjonene satt igjen med lite. Brevvekslingen mellom Akershus festnings kommandantskap, fattigkommisjonen og stiftamtet i Christiania tyder på at det har vært vanskelig å administrere kronarbeidordningen. Det forble vanskelig å gjennomføre tvangstiltakene mot fedre som ikke betalte bidrag, selv i hovedstaden Christiania som hadde egen arbeidsanstalt og nærhet til festning.

²⁸⁴ 06.06.1863, Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne. § 4.

²⁸⁵ Oslo byarkiv, Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Individliste. 1865.

²⁸⁶ Digitalarkivet, Folketelling 1865 for 0301 Kristiania kjøpstad. Arkivreferanse: RA/S-2231

²⁸⁷ Juterud, «Man kan ikke lade dem døe af Hunger» (2013), 108.

²⁸⁸ *Stortingsforhandlinger*. Nr. 3a. Oth. Prp. Nr. 10. Bilag 3 (1892), 34.

²⁸⁹ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 189.

Kapittel 5: Reformarbeid 1883-1892

5.1 Innledning

I dette kapitlet skal jeg forsøke å svare på hvordan kronarbeidordningen virket i siste halvdel av 1800-tallet, og hvorfor det kom krav om reform mot slutten av århundret. Virket kronarbeidordningen som en løsning på de problemene myndigheten ønsket å få bukt med? I kapittel 1 skrev jeg at bakgrunnen for kronarbeidordningen handlet om å begrense de offentlige utgiftene knyttet til forsørgelse av barn. I så måte var kronarbeid på mange måter en mislykket ordning. Kronarbeid var lite kostnadseffektivt, og i realiteten måtte staten finansiere ordningen, blant annet med utgifter til transport.²⁹⁰ Den totale avskrekkende virkningen av lovverket må også ha vært begrenset. I *Liv og nød: fattiglov og fattigvesen 1863-1900* skriver Leiv Nordstrand:

Loven var ikke effektiv på tross av trusselen om kronarbeid på festningene for dem som unnlot å betale. Ugifte mødre måtte ofte få fattighjelp. I absolutte tall steg antall barn født utenfor ekteskap hvert år forholdvis jevnt til 1879, da det nådde en topp med 5151. Seinere var det en liten tilbakegang til 4872 i 1900.²⁹¹

Antall utenomekteskapelige fødsler gikk ikke ned, og det var fortsatt flere strukturelle utfordringer knyttet til fattigdom og forsørgelse av barn.

Mot slutten av århundret oppsto en debatt rundt loven om underholdningspenger for barn av 1821 og kronarbeidordningen. Reformkrav vokste frem, og i 1883 startet Justisdepartement arbeidet med å samle inn informasjon fra amtmenn, fattigkommisjoner og festningskommandanter i hele landet angående temaet.²⁹² Arbeidet resulterte i lovforslag til nye barnelover i 1892. Når jeg skal se nærmere på debatten forut for 1892, skal jeg undersøke om det hadde skjedd en utvikling med tanke på synet på farskap og farsansvar sammenlignet med tidligere.

Flere stemmer bidro i debatten. I en redaksjonell avisartikkel i Dagbladet fra 18. mars 1887 ble barnebidragsordninger diskutert under tittelen «Barnefædre og Barnemødre». Dagbladet skrev at de eksisterende lovene om underholdningspenger for barn født utenfor ekteskap først og fremst virket avskrekkende og søkte å motarbeide usedeligheten i samfunnet. Den avskrekkende virkningen virket mer tungtveiende enn hensynet til barn og mødres beste. Dagbladet mente at loven hadde flere grufulle følger, og var tydelig på at samfunnet hadde

²⁹⁰ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 190.

²⁹¹ Nordstrand, *Liv og nød: fattiglov og fattigvesen 1863-1900* (Bedoni forlag, 2014), 68.

²⁹² Nordstrand, *Liv og nød: fattiglov og fattigvesen 1863-1900* (Bedoni forlag, 2014), 68.

sviktet mødrene og barna. Dagbladets harde budskap hadde hold i statistikken.

Spedbarnsdødeligheten var dobbelt så høy blant uektefødte barn som blant ektefødte barn.²⁹³

Dagbladet skrev:

Det er statistisk paavist, at et uforholdsmæssig stort Antal af de udenfor Ægteskab fødte Børn dør i den første Livstid paa Grund af Vandskjøtsel. En Lov, der bedre forsvarede dem, vilde have frelst mange Menneskeliv, der nu tynger Samfundets Samvittighed og pletter vore Hænder med Blod.²⁹⁴

Videre fulgte en diskusjon angående skjerpet farsansvar. Dagbladet skrev at det skulle blant annet være rimelig at barnefaren bidro med et større beløp til barnets underholdning, med tanke på at menns lønninger generelt var høyere enn kvinnes. På den andre siden var det dem som mente at loven allerede var streng nok med tanke på fedres plikter. Dagbladet viste til Hr. T. Fosse, medlem av Stortingets Justiskomiteé i 1883, som hadde uttalt at loven allerede åpnet for å beslaglegge eiendom og sette menn på kronarbeid, og «alt dette kan Fruentimmeret faa sat i gang ved blot at henvende sig til Øvrigheden».²⁹⁵ Fosse var dessuten bekymret for at hvis kvinnene fikk mer til forsørgelse av barn født utenfor ekteskap, ville de misbruke denne ordningen til å tjene penger på å «faa Bastarder».²⁹⁶ Fosse hadde tydeligvis liten tiltro til kvinnes moral, og mente at bidragsordningene måtte forbli avskrekkende overfor kvinnene. Justisdepartementet hadde også bemerket seg at det å stramme inn fedrenes økonomiske ansvar kunne få uheldige konsekvenser. Til det kommenterte Dagbladet: «*Saa megen Koldblodighed overfor Barnemødrene, saa megen Ømhed overfor Barnefædrene -; det var nok fremdeles «Mandfolk, som skrev Lovene» i dette Land.»*²⁹⁷ Dagbladet mente at reformer var nødvendig, og at myndighetene måtte ta et større ansvar for mødrene og de sårbare barna i samfunnet, og at ytterligere skjerping av fedres plikter derfor var nødvendig.

Kronarbeid ble også omtalt i skjønnlitteraturen, ikke nødvendigvis som bidrag til den politiske reformdebatten, men det er likevel interessant å trekke frem et eksempel. I *Fortida er ikkje kva den en gang var* skriver Knut Kjeldstadli at skjønnlitteratur kan brukes som historiske kilder under visse vilkår, så lenge man ikke leser dem som en direkte avspeiling av virkeligheten. Han viser til Bull d.y. som sa at «skjønnlitteraturen gir opplysninger om menneskers opplevelse av sin tids virkelighet, holdninger, meninger og moralbegreper».²⁹⁸ Arne Garborg ga ut den naturalistiske romanen *Hjå ho mor* i 1890. Romanen handler om

²⁹³ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 192.

²⁹⁴ *Dagbladet* 18. mars 1887, «Barnefædre og Barnemødre».

²⁹⁵ *Dagbladet* 18. mars 1887, «Barnefædre og Barnemødre».

²⁹⁶ *Dagbladet* 18. mars 1887, «Barnefædre og Barnemødre».

²⁹⁷ *Dagbladet* 18. mars 1887, «Barnefædre og Barnemødre».

²⁹⁸ Kjeldstadli, *Fortida er ikke hva den en gang var. En innføring i historiefaget* (Oslo: Universitetsforlaget, 1999), 165.

Fanny som bor hos moren Fru Holmsen. Fru Holmsen er skilt fra sin mann advokat Holmsen som ikke vil betale barnebidrag. Når han blir konfrontert med at barna lider og er sultne, svarer han at han har gjort det han kan, og at barna får det de trenger hos jomfru Henriksen, og der burde Fanny også være. Det var bedre at de var satt bort til jomfru Henriksen enn at de ble hos moren, mente han. Videre følger er sitat hvor mannens syn på bidragsplikten og kronarbeid kommer tydelig frem.

-Du tarv visst du ikkje bry amtmannen der uppe for den skuld! Grylte han. Ja du trur kanskje ikkje eg veit det? ... at du vil have resolusjon på meg som ein annan slusk! ... Endå rart, at du ikkje vil hava meg på kronarbeid!²⁹⁹

Utdraget fra romanen kan kanskje gjenspeile noen av samfunnets holdninger knyttet til forlatte mødre og fedre som ikke forsørget barna sine. Uten at Garborg formulerer seg moraliserende, er sympatien i dette utdraget lagt til fru Holmsen som går gråtende hjem, skuffet over mannen. Samtidig får Garborg frem den fraskilte mannens perspektiv. Garborg skildrer hvor urettferdig og urimelig bidragsplikten kunne oppleves fra mannens side. Garborgs skildringer kan også tyde på at det lå en viss skam i få bidragsresolusjon fra amtmannen, særlig hvis det endte med kronarbeid. Det kommer frem i formuleringa «som ein annan slusk!».

Når jeg videre skal studere reformarbeid og debatten rundt utarbeidelsen av nye barnelover, er det interessant å undersøke om noen av holdningene rundt farskap, enslige mødre og sårbare barn hadde endret seg sammenlignet med tidligere, og om dette førte til faktiske endringer i lovverket.

5.2 Reformarbeid og bakgrunn for barnelovene av 1892

I 1892 ble det vedtatt nye lover om bidragspenger for barn og arverettigheter: 1) Lov om Underholdningsbidrag for uægte Børn, 2) Lov om Underholdningsbidrag til ægte Børn og Hustru og 3) Forandringer i Arveloven av 1854. I forkant hadde det foregått en omfattende reformdebatt. Reformkravene ble reist av venstremenn tidlig i 1880-årene, blant annet av Hagbart Berner. Det var både arbeiderekvinner og kvinnesak å sikre midler til oppfostring av barn; mellom 75 og 80 prosent av de ugifte barnemødrene var arbeidere.³⁰⁰ Venstremennene Lars Oftedal og Jacob Sverdrup sendte inn lovforslag til Stortinget i 1883. Forslaget gikk gjennom, men regjeringen nektet sanksjon. I stedet gikk regjeringen med på en utredning.³⁰¹ Justisdepartementet skulle kartlegge utfordringene, og de innhentet informasjon fra amtmenn,

²⁹⁹ Garborg, *Hjå ho mor* (Oslo: Aschehoug, 1990), 354-355.

³⁰⁰ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 191.

³⁰¹ Nordstrand, *Liv og nød: fattiglov og fattigvesen 1863-1900* (Bedoni forlag, 2014), 69.

fattigkommisjoner og festningskommandantskap over hele landet. I dette arbeidet ble det tatt opp flere svakheter med det eksisterende lovverket og kronarbeidordningen. Jeg vil trekke frem noen hovedpoeng og drøfte om det kan spores en utvikling i synet på farskap og farsansvar.

Et av spørsmålene som ble tatt opp var om fedre skulle bidra med et større beløp til forsørgelsen av barn født utenfor ekteskap. Loven av 1821 hadde bestemt at fedre til barn født utenfor ekteskap skulle bidra med halvparten av utgiftene til oppfostringen til barnet fylte 15 år.³⁰² Siden menn oftest tjente mer enn kvinner, så hadde barnefar i mange tilfeller mulighet til å bidra mer. Venstremannen Hagbart Berner, som hadde vært engasjert i saken fra tidlig i 1880-årene, kom med et lovforslag i 1887. Der foreslo han at fedres bidrag til barn født utenfor ekteskap ikke burde utgjøre under halvparten eller over to tredjedeler av utgiftene. Menn ble lønnet høyere og burde derfor bidra mer, mente han. Samtidig påpekte han at bidraget ikke måtte bli for høyt, slik «at det indeholdt Fristelse for løsagtige Kvinder til at spekulere i at skaffe sig flere Børn».³⁰³ Flere fryktet at hvis barnebidraget ble satt for høyt, så ville det få uheldige konsekvenser for usedeligheten i samfunnet. Debatten handlet i stor grad om å finne en balanse, slik at bidraget var høyt nok til at mødrene og barna ikke fikk lide og falt i fattigvesenets byrde, men samtidig lavt nok til at den fortsatt skulle virke avskrekkende mot å få barn utenfor ekteskap.

Det er tydelig at debatten i stor grad fortsatt handlet om å begrense de offentlige utgiftene, og departementet trakk frem fattigkommisjonenes tall på hvor mye ett barn som ble forsørget av fattigvesenet kostet. Utgiftene var generelt høyere i byene enn på landsbygdene. I Christiania var utgiftene på 120 kroner i året for barn i de første fem leveårene, 80 kroner de dem neste og 50 kroner de fem siste årene før barnet fylte 15.³⁰⁴ Av fattigkommisjonene i hele landet så var det 260 som mente at bidraget for barnefedre burde øke, for å møte disse utfordringene. På den andre siden var det 300 fattigkommisjoner som frarådet å øke bidraget, og 100 fattigkommisjoner som kun ville øke bidraget for «formuende» barnefedre, altså for de fedrene som hadde penger til å betale og ikke måtte tjene opp bidraget gjennom tvangsarbeid.³⁰⁵

³⁰² 01.08.1821, Lov, angaaende Underholdningspenge for Børn, som enten ere avlede udenfor Ægteskab, eller hvis Forældre ere separerede § 2.

³⁰³ *Stortingsforhandlinger*. Nr. 3a. Oth. Prp. Nr. 10 (1892), 8.

³⁰⁴ *Stortingsforhandlinger*. Nr. 3a. Oth. Prp. Nr. 10 (1892), 9.

³⁰⁵ *Stortingsforhandlinger*. Nr. 3a. Oth. Prp. Nr. 10 (1892), 10-11.

Stiftamtmanden i Christiania mente det ikke var en god idé å øke bidragsbeløpet for ugifte fedre. Han påpekte at fedrene ikke alltid hadde økonomisk betalingsevne, siden «... den ulige største Del af uægte Børns Fædre er aldeles uformuende, til Arbeidsklassen henhørende og ofte ganske unge Personer».³⁰⁶ Det var ofte slik at bidraget var så lavt at fattigvesenet uansett måtte bidra med penger til barnemoren. Likevel ville det være uheldig å øke bidraget for disse uformuende fedrene, da det i realiteten ville være vanskelig å pålegge tvangsarbeid for alle, og dessuten fryktet man at flere fedre da ville komme seg unna ved å reise farskapssak eller utvandre til andre land, ifølge amtmannen.³⁰⁷

I Christiania ble det utstedt i gjennomsnitt 167 bidragsresolusjoner årlig mellom 1885 og 1889. Til sammenligning ble det hvert år gjennomsnittlig født 705 barn utenfor ekteskap i samme perioden.³⁰⁸ Departementet påpekte at det kun ble utstedt bidragsresolusjon for omtrent en tredjedel av barna født utenfor ekteskap, og at det i hovedsak skjedde i de tilfellene hvor barnefaren var uformuende. Siden menn uten formue ville slite med å betale høyere bidragsbeløp, måtte dette tas hensyn til, ifølge departementet. De konkluderte med en mellomløsning som innebar at foreldrene skulle bidra etter økonomisk evne. Målet var at oppfostringsbyrde skulle fordeles så likt som mulig for begge parter.³⁰⁹ Det ble vedtatt med paragraf 1 i lov om underholdningsbidrag for uekte barn av 1892, og i praksis burde det som oftest bety at barnefaren måtte betale mer.³¹⁰ I tillegg skulle han betale et særskilt bidrag til barsel.³¹¹

Som forsørger skulle faren til et barn født utenfor ekteskap nå ta en like stor del av den økonomiske byrden som moren og bidra etter økonomisk evne. Sånn sett var dette enda en innstramning med tanke på fedres økonomiske plikter sammenlignet med tidligere. I debatten ble det videre diskutert om barn født utenfor ekteskap skulle få arverett hos far, noe som ville ført til at det også ble skapt et familierettslig bånd. Allerede fantes muligheten for fedre til å lyse barnet i kull og kjønn, slik at barnet fikk et familierettslig bånd til han. Kullysningene var riktignok svært sjeldne, så det var få av barna født utenfor ekteskap som fikk disse rettighetene.³¹² De som argumenterte for arverett for barn født utenfor ekteskap mente at barnet selv ikke hadde noe skyld i omstendighetene rundt sin fødsel, og at det derfor ikke

³⁰⁶ *Stortingsforhandlinger*. Nr. 3a. Oth. Prp. Nr. 10 (1892), 13.

³⁰⁷ *Stortingsforhandlinger*. Nr. 3a. Oth. Prp. Nr. 10 (1892), 13.

³⁰⁸ *Stortingsforhandlinger*. Nr. 3a. Oth. Prp. Nr. 10 (1892), 21.

³⁰⁹ *Stortingsforhandlinger*. Nr. 3a. Oth. Prp. Nr. 10 (1892), 22.

³¹⁰ 06.07.1892, Lov om Underholdningsbidrag til Børn, hvis Forældre ikke har ingaaet Ægteskab med hinanden, § 1. Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 193.

³¹¹ 06.07.1892, Lov om Underholdningsbidrag til Børn, hvis Forældre ikke har ingaaet Ægteskab med hinanden, § 2.

³¹² *Stortingsforhandlinger*. Nr. 3a. Oth. Prp. Nr. 10 (1892), 34.

burde få urettferdige konsekvenser for barnet. Departementet anerkjente at rettferdighetsargumentet var viktig, men samtidig ikke tungtveiende nok til å endre arverettighetene for barn født utenfor ekteskap. Departementet skrev:

En fuldstændig Lighed er efter de menneskelige Vilkaar ikke opnaelig, og det er efter Departementets Mening ikke uden en vis Berettigelse, naar i en ovenfor gjengiven Erklæring uægte Fødsel er ligestillet med Fødsel af fattige eller depraverede Forældre som en af de flere Omstændigheder der kan lede til Uligheder og haardere Vilkaar, uden at Vedkommende derfor med Føje kan klage over Uretfærdighed.³¹³

Argumentet for ikke å utvide arveretten var altså at barn født utenfor ekteskap ikke var noe dårligere stilt enn barn som var født under andre uheldige omstendigheter, og at det ene ikke var noe mer urettferdig enn det andre. I dette sitatet kan det ikke spores noen vilje til å hjelpe verken de «uekte» barna eller andre sårbare grupper. Det kommer frem at departementet ikke så på det som et realistisk mål å oppnå likhet mellom barnegruppene. Hvis barn født utenfor ekteskap skulle få like arverettigheter som barn født i ekteskap, ville det få for store konsekvenser for ekteskapet som eneste rettmessige institusjon, mente departementet.³¹⁴

Kampen mot usedelighet veide også i arverettsspørsmålet tyngre enn hensynet til barnets beste og sosiale og familierettslig bånd mellom far og barn. Departementets forslag om å ikke gi barn født utenfor ekteskap arverett til far, ble vedtatt. Familierettslig bånd skulle fortsatt kun være i relasjon mellom far og barn født i ekteskap, og strukturene som allerede eksisterte ble videreført.³¹⁵

Et annet spørsmål som ble tatt opp, var om faren til et uekte barn skulle få utvidet rett til forsørgelse og oppdragelse av barnet. De som uttalte seg mot å utvide farens rett, påpekte at «Moderen i Almindelighed maa antaget at nære større Kjærlighed til Barnet end Faderen», og at det derfor vil være til barnets beste at retten og plikten til oppdragelsen lå hos moren.³¹⁶ På den andre siden var noen positive til å utvide farens rett til oppdragelse av barnet: Når faren ble pålagt utvidete økonomiske forpliktelser overfor barnet, var det også rettferdig å gi han utvidet rett til innflytelse over barnets oppdragelse.³¹⁷ Her kan det spores en utvidet definisjon av hva et farskap til et barn født utenfor ekteskap kunne være. Disse argumentene falt likevel gjennom, og departementet videreførte bestemmelsene fra loven av 1821 om at faren kun under helt bestemte omstendigheter kunne få oppdragelsesrett for barnet.³¹⁸

³¹³ *Stortingsforhandlinger*. Nr. 3a. Oth. Prp. Nr. 10 (1892), 34.

³¹⁴ *Stortingsforhandlinger*. Nr. 3a. Oth. Prp. Nr. 10 (1892), 33-35.

³¹⁵ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 193.

³¹⁶ *Stortingsforhandlinger*. Nr. 3a. Oth. Prp. Nr. 10 (1892), 41.

³¹⁷ *Stortingsforhandlinger*. Nr. 3a. Oth. Prp. Nr. 10 (1892), 41-42.

³¹⁸ 06.07.1892, Lov om Underholdningsbidrag til Børn, hvis Forældre ikke har ingaaet Ægteskab med hinanden, § 1.

I debatten om fedres økonomiske plikter for barn født utenfor ekteskap, var det bred enighet om at fedrene fortsatt skulle bidra økonomisk. De økonomiske pliktene ble også utvidet for fedrene som hadde bedre betalingsevne. Man var riktignok skeptisk til å utvide de økonomiske pliktene til uformuende fedre, og det hang sammen med at inndrivelsen av bidraget kunne være vanskelig. En sentral del av debatten handlet derfor om hvilke tvangsmidler myndighetene skulle ta i bruk overfor fedre som ikke hadde betalingsevne. De eksisterende ordningene, særlig kronarbeidet, måtte evalueres.

Som nevnt var det flere utfordringer knyttet til kronarbeidordningen. Kommandantskapene på festningene var i all hovedsak negative. Akershus festnings kommandantskap påpekte flere ulemper ved kronarbeid i en skrivelse 29. februar 1884. Det var stor frustrasjon rundt kronarbeidordningen, og kommandantskapet var tydelig i sin rapport: kronarbeidordningen var foreldet og forkastelig. Kronarbeiderne som kom til festningen var ofte arbeidsuføre, og gjorde generelt sett en dårligere jobb enn andre arbeidere. De var dyre for festningen og ingeniør-detachementet. Kommandantskapet skrev at det kun hersket én mening om kronarbeid blant militærautoritetene:

[...] det mislige og i høi grad ubillige i, at Militærvæsenet skal byrdes med Arbeidere, hvis Dovenskab og Uduelighed allerede tilstrækkelig fremgaar af deres Undladelse af frivilligt at opfylde sin Underholdningspligt, og hvis Forhold iøvrigt er Militærtjenesten ganske uvedkommende.³¹⁹

Kronarbeiderne ble altså ansett som udugelige menn som hadde forsømt sine plikter, og de var en liten velkommen gruppe på festningen.

Fra overøvrighetens perspektiv, altså amtmennene, ble det påpekt at kronarbeidordningen var nyttig, og i flere tilfeller nødvendig som pressmiddel og inndrivelsesmåte. For eksempel påpekte amtmannen i Buskerud at «Kronarbeiderinstitutionen, trods dens Mangler, er et særdeles virksomt Middel til Inndrivelse af Opfostringsbidrag ligeoverfor uformuende Barnefædre uden ægte Børn ...».³²⁰ De som skulle fastsette og inndrive bidraget holdt fast på at det var nødvendig med tvangsmidler overfor fedre som ikke ville eller kunne betale.

I debatten ble det presentert flere alternativer som kunne erstatte kronarbeidordningen. Venstremann Berner fremsatte et forslag i Stortinget i 1887 om å erstatte kronarbeid med straff og bøter. Han påpekte blant annet at kronarbeid hadde vært til lite hjelp for barnemoren, mens det for barnefaren hadde vært «jevngodt med Strafarbeid».³²¹ Han mente også at

³¹⁹ *Stortingsforhandlinger*. Nr. 3a. Oth. Prp. Nr. 10 (1892), 52.

³²⁰ *Stortingsforhandlinger*. Nr. 3a. Oth. Prp. Nr. 10 (1892), 54.

³²¹ *Stortingsforhandlinger*. Nr. 3a. Oth. Prp. Nr. 10 (1892), 57.

kronarbeid hadde hatt en uheldig moralsk innflytelse på flere barnefedre, på grunn av kronarbeidets karakter. Attpåtil var kronarbeidordningen muligens et grunnlovsbrudd i henhold til paragraf 97 om at ingen skulle straffes uten lov og dom. Selv om kronarbeid ble bestemt med administrativt vedtak og ikke skulle være en straff, ble det i realiteten oppfattet som en straff av mange. Derfor var det mer riktig at fedrenes ble pålagt straff og bøter etter rettsvesenets bestemmelser.³²² I et lovforslag fra 1889 trakk Sogneprest Olafsen frem at kronarbeid bar preg av å være en vanærende straff og at dette var uheldig. Olafsen foreslo ikke å avskaffe kronarbeid, men han foreslo å innføre en endret praksis som skulle gjøre det enklere å holde igjen bidragspenger fra barnefarens lønning. Dette skulle bidra til at flere tjente opp bidraget gjennom arbeid i det private, altså som en utvidelse av tillegget i 1851.³²³

Man så også til andre land for å innhente kunnskap om temaet. Kronarbeidordningen i Norge slik den var utformet med statlig arbeid på festningene, var temmelig unik sammenlignet med andre lands inndrivelsesmetoder. I Danmark ble fedre som ikke betalte barnebidrag i hovedsak straffet med fengsel, og bare unntaksvis med arbeidsplikt. I England kunne fedrene straffes med fengsel eller tukthusstraff inntil bidraget ble betalt, men maksimalt i tre måneder. I Sverige kunne de som ikke betalte anvises arbeid av fattigvesenet, og hvis de nektet, kunne de pålegges tvangsarbeid på en arbeidsanstalt, eller innsettes i fengsel.³²⁴ Denne inndrivelsesmåten lignet på den norske, med kronarbeid i arbeidsanstaltene. I andre europeiske land, som for eksempel Tyskland, fantes det ikke bestemte tvangsmidler overfor fedre som ikke betalte bidrag. Riktignok ville flere av disse fedrene falle i samme kategori som de som ble dømt for ørkesløshet og drukkenskap, og kunne dermed bli straffet etter fattiglovgivningens bestemmelser.³²⁵ Norge lot seg særlig inspirere av den engelske modellen da de utformet lovene av 1892.

Etter evalueringen av kronarbeidordningen konkluderte departementet med at endring var nødvendig. Kronarbeid i festningen hadde for mange ulemper. For det første var det en ulempe for militæret i festningene at kronarbeiderne var uønsket. I tillegg var det en ulempe at i det var sesongbasert og medførte mange rømningsforsøk, som videre økte statens utgifter til transport. Dette var de samme problemene som hadde blitt tatt opp i 1850, og som tillegget i 1851 visstnok skulle løse.³²⁶ Et annet problem med kronarbeidordningen var at lønningene

³²² *Stortingsforhandlinger*. Nr. 3a. Oth. Prp. Nr. 10 (1892), 57.

³²³ *Stortingsforhandlinger*. Nr. 3a. Oth. Prp. Nr. 10 (1892), 57.

³²⁴ *Stortingsforhandlinger*. Nr. 3a. Oth. Prp. Nr. 10 (1892), 58.

³²⁵ *Stortingsforhandlinger*. Nr. 3a. Oth. Prp. Nr. 10 (1892), 58.

³²⁶ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 189-190.

som kunne opptjenes med kronarbeid var så lave at beløpet var ubetydelig. Kronarbeiderne måtte jobbe mye for lite, og summene som ble opptjent var til liten avlastning for fattigkassene. En kunne regne med at kronarbeid derfor var demoraliserende for mennene som måtte gjennomføre.³²⁷

Utover kronarbeid i festningen hadde ikke kronarbeid for stat eller kommune latt seg gjennomføre. Heller ikke alternativene som ble mulig etter tillegget i 1851 hadde blitt anvendt i den utstrekning at de kunne erstatte kronarbeid i festningene. Ikke alle kommuner hadde arbeidsanstalt. Og de kommunene som hadde det, hadde liten interesse av å ta imot kronarbeidere, da arbeidet var så ulønnsomt at anstaltene gikk i minus. Christiania fattigkommisjon hadde godtatt å ta imot kronarbeidere som skulle tjene opp bidrag til hjemstavnsberettigede personer, og denne linjen la også de andre arbeidsanstaltene i landet seg på. Kronarbeid på arbeidsanstaltene hadde også flere ulemper, blant annet at lønningene ofte var enda dårligere enn på festningene. Ofte måtte fedrene løslates før bidraget var nedbetalt, fordi det ikke var lov til å holde dem der lenger.³²⁸ Dette skjedde sannsynligvis med noen av kronarbeiderne på arbeidsanstalten i Christiania, blant annet Johan Halvorsen som ble løslatt etter 6 måneder selv om ikke bidragsbeløpet var betalt.³²⁹

Etter evalueringen foreslo departementet å avskaffe kronarbeidordningen, og vant frem. Samtidig avsto de lovforslaget fra 1887 om å erstatte kronarbeid med straff og bøter. I stedet foreslo de en løsning som lignet den de hadde i England. Fedre som ikke betalte barnebidrag skulle settes i tvangsarbeidsanstalt i opptil tre måneder, og oppholdet skulle bortfalle når betaling skjedde eller sikkerhet kunne stilles. Fortsatt skulle innsettelse skje etter overøvrighetens bestemmelser, altså på administrativt vedtak. Det ville naturligvis medføre at arbeidsanstaltene måtte ta imot fedre fra andre distrikter, da ikke alle distrikter hadde tvangsarbeidshus, men dette skulle visstnok dekkes av bidrag fra statskassen.³³⁰ Kronarbeidordningen ble avskaffet, men den skulle erstattes med en ordning som også innebar tvangsarbeid, og som i praksis ville medføre at staten fortsatt måtte dekke store deler av regninga.³³¹

I lovdebatten til de nye barnelovene av 1892 var fortsatt de økonomiske hensynene dominerende. Det viktigste målet så fortsatt ut til å være å begrense offentlige utgifter, og

³²⁷ *Stortingsforhandlinger*. Nr. 3a. Oth. Prp. Nr. 10 (1892), 62.

³²⁸ *Stortingsforhandlinger*. Nr. 3a. Oth. Prp. Nr. 10 (1892), 62.

³²⁹ Oslo byarkiv, Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Individliste. 1865.

³³⁰ *Stortingsforhandlinger*. Nr. 3a. Oth. Prp. Nr. 10 (1892), 63.

³³¹ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 190.

samtidig opprettholde den avskrekkende virkningen slik at antall utenomekteskapelige fødsler ikke skulle stige. Fra flere hold ble det påpekt at bidragsbeløpet ikke måtte settes for høyt. Det skulle tross alt ikke «lønne seg» for kvinner å få barn utenfor ekteskap. Skillet mellom de to barnegruppene, barn født i ekteskap og barn født utenfor ekteskap, ble opprettholdt.

Tvangsbestemmelsene overfor fedre skulle forhindre at mødre og barn måtte understøttes av fattigvesenet, men målet var ikke å løfte barn født utenfor ekteskap eller barn av fattige familier ut av fattigdom. Barn født utenfor ekteskap skulle ikke få arverett til far. I all hovedsak skulle ikke fedres plikter overfor barn født utenfor ekteskap utvides utover det økonomiske, og definisjonen av farskap forble i stor grad den samme som i 1821.

5.3 Konsekvenser av barnelovene av 1892 på kort sikt

Nytt med barneloven av 1892 var at fedre skulle bidra etter økonomisk evne. I tillegg ble det blant annet innført forbud mot utvandring for bidragspliktige fedre. Det hadde tidligere vært et problem at fedre rømte fra bidragsplikten sin. Sørjoten har skrevet masteroppgave om utsatte barn i Christiania fra 1845 til 1915, og hun skriver at det ikke var uvanlig at barna som var satt bort hadde fedre som hadde emigrert til Amerika.³³² Den nye loven skulle gjøre det vanskeligere for faren å rømme. Hvis barnefar ville utvandre måtte han først stille sikkerhet for allerede forfalt barnebidrag og fremtidig barnebidrag. Hvis det ble oppdaget at han skulle reise uten å betale det han var pliktig, kunne politiet nekte han det, og myndighetene kunne ta pant i eiendommen hans.³³³ På dette området var det en innskjerping av tvangen overfor fedre, som skulle gjøre det vanskeligere å komme seg unna bidragsplikten. Men flere har påpekt at loven ikke var effektiv og hadde begrenset betydning i praksis.³³⁴

Anne-Lise Seip har uttalt at historien om lovarbeidet fra barneloven av 1892 frem mot «De Castbergske barnelovene» av 1915 er historien om «gode intensjoner og fattige virkemidler».³³⁵ Med det mente hun at loven av 1892, til tross for at den oppfylte flere av reformkravene som var blitt reist blant annet med at barnefar skulle bidra etter økonomisk evne, ikke fikk stor betydning i praksis. Hun trekker frem at loven overlot til den svakeste part å kreve sin rett til bidrag, og at kun 18 prosent av mødrene gjorde det.³³⁶ Dystland, som har studert ugifte mødre som søkte om bidrag i Trondheim i 1867 og 1905, skriver at

³³² Sørjoten, masteroppgave, «Disse børn lider stor Nød» (2018), 36.

³³³ 06.07.1892, Lov om Underholdningsbidrag til Børn, hvis Forældre ikke har ingaaet Ægteskab med hinanden, § 15-16.

³³⁴ Se blant annet Haavet, «Filantropi og seksualpolitikk: Katti Anker Møllers moderskapsfeminisme», 175. Og Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 193.

³³⁵ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 190.

³³⁶ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 193.

underholdningsloven av 1892 fremstår som et skille i rettighetene til de ugifte mødrene. Et viktig resultat var at bidragssakene ble privat politisak, og at fattigvesenet fikk en mer aktiv rolle i arbeidet for kvinnesaken, slik at flere kvinner kunne beholde barna hos seg.³³⁷ Men også Dystland påpeker at lovgivningen fungerte dårlig i praksis, fordi den svakeste part måtte kreve sin rett.³³⁸ Seip skriver at i en senere undersøkelse kom det frem at bidraget som faren måtte betale, ikke hadde vært fastsatt etter økonomisk evne. I stedet hadde han stort sett betalt en halvpart slik som tidligere, og satsene var fortsatt lave.³³⁹ Dystland skriver at bidragsbeløpet for sakene hun har undersøkt i både 1867 og 1905 var satt til halvparten av en tjenestepikes gjennomsnittlige årslønn. Det var ikke nok til å forsørge et barn, med mindre moren også hadde andre inntekter, gjennom lønnet arbeid eller understøttelse av fattigvesenet, hvor sistnevnte var mest avgjørende for om moren klarte å beholde barnet.³⁴⁰

Loven av 1892 ble på mange måter mindre avskrekkende overfor barnefedrene. Kronarbeid ble avskaffet og erstattet med tvangsarbeid på arbeidsanstalt. Etter de nye lovbestemmelsene skulle ikke innsettelsen vare lenger enn 3 måneder, og det ville innebære kortere innsettelser enn det loven av 1821 åpnet for.³⁴¹ Som undersøkelsen min har vist var det ikke uvanlig med opphold på kronarbeid på over 3 måneder før 1892. Den lengste innsettelsen jeg fant var på hele 10 måneder, og det ville ikke vært lov i henhold til den nye loven.³⁴² I tillegg bestemte loven av 1892 at innsettelse på tvangsarbeidsanstalten ikke burde anvendes «[...] hvor Grunden til, at Bidraget ikke er erlagt, er at søge i Omstændigheder, som ikke billigvis kan lægges Barnefaderen til Last.»³⁴³ Det ble også bestemt at hvis barnefaren var under 21 år eller arbeidsudyktig på grunn av sykdom eller andre grunner, så skulle han under ingen omstendighet innsettes i tvangsarbeidsanstalt.³⁴⁴ Hensynet til barnefedrenes omstendigheter ble altså i større grad vektlagt i den nye loven. Ordlyden i loven av 1892 var mindre avskrekkende overfor barnefedrene enn loven av 1821, og en kan anta at det ble vanskeligere å pålegge dem tvangsarbeid. Seip skriver at fattigstyrene klagde på at det var vanskeligere å inndrive bidraget etter innføringen av løsgjengerloven i 1900.³⁴⁵

³³⁷ Dystland, masteroppgave, «Jeg, som er blottet for alt» (2015), 84.

³³⁸ Dystland, masteroppgave, «Jeg, som er blottet for alt» (2015), 85.

³³⁹ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 197.

³⁴⁰ Dystland, masteroppgave, «Jeg, som er blottet for alt» (2015), 83.

³⁴¹ 06.07.1892, Lov om Underholdningsbidrag til Børn, hvis Forældre ikke har ingaaet Ægteskab med hinanden, § 10.

³⁴² Oslo byarkiv, Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Individliste. 1865.

³⁴³ 06.07.1892, Lov om Underholdningsbidrag til Børn, hvis Forældre ikke har ingaaet Ægteskab med hinanden, § 10.

³⁴⁴ 06.07.1892, Lov om Underholdningsbidrag til Børn, hvis Forældre ikke har ingaaet Ægteskab med hinanden, § 10.

³⁴⁵ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 189.

Hvor mange bidragspliktige fedre ble så satt til tvangsarbeid etter innføringen av barnelovene av 1892? I *Fængselsstyrelsens Aarbog 1901-1902*, publisert av Norges offisielle Statistikk, kommer det frem at det fortsatt var flere i Christiania enn i resten av landet. I 1901 var det i hele landet innsatt 189 fedre i «Hjælpefængslerne» fordi de ikke hadde betalt bidrag, hvorav 129 av disse var i Christiania.³⁴⁶ Hjælpefængslene var tilleggsfængsler som i hovedsak ble brukt til varetekt for personer som skulle sone korte straffer, og tydeligvis ble de også benyttet til å huse tvangsarbeidere. I tillegg var 26 bidragspliktige fedre fra hele landet innsatt i tvangsarbeidshus i 1901, og 19 av dem var i Christiania tvangsarbeidsanstalt.³⁴⁷ I 1902 var det for hele landet innsatt 196 barnefedre i hjælpefængslene, og 146 av disse var innsatt i Christiania. Samme år var det innsatt 25 bidragspliktige fedre i tvangsarbeidshus, hvorav 15 i Christiania.³⁴⁸

Ifølge Seip utgjorde «Kronarbeiderne omkring 1900 bare en ussel restkategori på under 200 personer årlig av de fedre som hadde et ansvar de løp fra.»³⁴⁹ For hele landet stemmer det at antall bidragspliktige fedre i tvangsarbeid var lavere i starten i 1901 og 1902, enn det hadde vært før 1892.³⁵⁰ Majoriteten av fedrene som ikke betalte bidrag slapp unna tvangsbestemmelsene i lovverket. Hovedstaden skilte seg likevel ut i forhold til resten av landet. I Christiania lå antall fedre i tvangsarbeid på et ganske likt nivå i 1901 og 1902 som det gjorde før innføringen av barneloven av 1892, hvis vi sammenligner med antall innsatte på festningen og arbeidsanstalten årlig i perioden 1878-1889.³⁵¹ Det er interessant fordi det viser at tvangsbestemmelsene i lovverket fra 1892 lettere lot seg gjennomføre i Christiania enn i andre deler av landet. Likevel er det rimelig å anta at den nye inndrivelsesmåten førte med seg mange av de samme utfordringene som kronarbeidordningen. Seip skriver at det i 1915 igjen ble påpekt at inndrivelsesmåten var dyr og at tvangsarbeidsanstaltene gikk i underskudd.³⁵² Lovbestemmelsene i 1799, 1821, 1851 og 1892 hadde alle som mål å begrense offentlige utgifter knyttet til forsørgelse av barn gjennom å pålegge far bidragsplikt med tvangsbestemmelser som virkemiddel. Men problemet forble uløst gjennom perioden. I 1915 var det fortsatt staten som finansierte inndrivelsesmåten.

³⁴⁶ NOS 1906: V. 7. *Fængselsstyrelsens Aarbog 1901-1902*, 88.

³⁴⁷ NOS 1906: V. 7. *Fængselsstyrelsens Aarbog 1901-1902*, 89.

³⁴⁸ NOS 1904: Fjærde rekke Nr. 97. *Fængselsstyrelsens Aarbog 1902-1903*, 71-72.

³⁴⁹ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 191.

³⁵⁰ Sammenlignet med tabelloversikter i *Stortingsforhandlinger*. Nr. 3a. Oth. Prp. Nr. 10. Bilag 3 (1892), 29-38.

³⁵¹ Sammenlignet med tabelloversikter i *Stortingsforhandlinger*. Nr. 3a. Oth. Prp. Nr. 10. Bilag 3 (1892), 29-38.

³⁵² Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 189.

5.4 Noen lange linjer i barns rettigheter og farskapets historie

Gjennom 1800-tallet erkjente samfunnet et ansvar for barn i nød gjennom fattiglovene og underholdningslovene. Det ble bestemt at barns forsørgelse skulle sikres gjennom bidrag fra far og gjennom understøttelse fra fattigvesenet i trangstiltfeller. Selv om fedres økonomiske plikter ble innstrammet i løpet av århundret, var det få av endringene som bidro til en kvalitativ forbedring av vilkårene for de uektefødte og fattige barna og mødrene deres. Barn født utenfor ekteskap hadde svake rettigheter gjennom hele perioden, og et familierettslig bånd med far ble ikke en realitet før det neste århundret. En viktig grunn til det var at økonomiske hensyn var dominerende, og at underholdningslovene hadde en avskrekkende utforming. Tanken om at utenomekteskapelige fødsler måtte begrenses var sentral gjennom hele perioden. Men tvangsbestemmelsene siktet seg også mot gifte fedre som ikke forsørget familien sin. Bidragsplikten og tvangsmidler som kronarbeid skulle virke avskrekkende for mennene. Det skulle i det minste føre med seg økonomiske forpliktelser ved å skaffe seg barn utenfor ekteskap eller familie. Samtidig var lovverket avskrekkende mot kvinnene. Bidragsbeløpet skulle være lavt nok til at ingen lot seg friste til å tjene penger på å få flere barn. Disse økonomiske hensynene var mer tungtveiende enn å sikre verdig forsørgelse og likestilling mellom barnegruppene, også i utformingen av barnelovene av 1892. Men barn og enslige mødres rettigheter var en sak i tiden, og reformarbeidet var ikke avsluttet i 1892.

Johan Castberg og Katti Anker Møller var viktige pådrivere for barns rettigheter fra starten av 1900-tallet. De kjempet for å etablere et lovverk som skulle virkeliggjøre intensjonene bak reformkravene som hadde vokst frem fra 1880-årene.³⁵³ Et viktig mål var å utjevne forskjellene mellom barn født i og utenfor ekteskap. Loven av 1892 hadde ikke gitt arverett til farssekt for barn født utenfor ekteskap. Loven hadde også vært lite effektiv med tanke på å innkreve barnebidrag, siden den overlot til mødrene selv å kreve sin rett.³⁵⁴ Castberg og Møller kjempet for et lovverk som skulle møte disse kravene, og etter mange års kamp vant de frem. Fra 1915 ble det vedtatt en rekke lover som har fått navnet «De Castbergske barnelover». Lovene blir sett på som et vendepunkt i utviklingen for barns rettigheter. Hvordan lovene fungerte i praksis, kommer jeg ikke til å gå i dybden på her.³⁵⁵ Men jeg skal forsøke å få frem hvilken betydning lovene har hatt for definisjonen av farskap og utvidet farsansvar.

³⁵³ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 193.

³⁵⁴ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 193.

³⁵⁵ For å lese mer, se for eksempel: Andersland (red.), *De Castbergske barnelover 1915-2015* (Cappelen Damm, 2015). Og Haavet, «Sosialdepartementet og Johan Castbergs tredje vei» (2013). I *Arbeidsdepartementet 100 år 1913-2013*. DSS.

Jeg vil trekke frem noen viktige forandringer som kom med De Castbergske barnelovene. For første gang fikk barn født utenfor ekteskap arverett til farsslekt. I tillegg fikk de navnerett. Her skjedde en betydningsfull og varig utvidelse av definisjonen av farskap og farsansvar i lovverket. Det ble etablert et familierettslig bånd mellom far og barn født utenfor ekteskap, som nesten var på lik linje med rettighetene til barn født i ekteskap.³⁵⁶ Lovene ga eksplisitte rettigheter for barn født utenfor ekteskap, og dette var et vendepunkt sammenlignet med 1800-tallets lovgivning. Men ikke alle i samtiden var like entusiastiske. I artikkelen «Fortellinger om mødre, fedre og barn» om Sigrid Undsets reaksjon på «De Castbergske barnelover» skriver Christine Hamm at Undset tvilte på at lovendringene i seg selv kunne tvinge frem holdningsendringer i befolkningen overfor barn født utenfor ekteskap.³⁵⁷ Undset var blant annet skeptisk til forslaget om arverett til far for barn født utenfor ekteskap, da det brøt med hvordan befolkningen i realiteten forholdt seg til navnevalg.

En annen viktig forandring ved innføring av De Castbergske barnelovene var at bidragsresolusjonene ble automatisk og et offentlig anliggende. Moren fikk nå plikt til å oppgi farens navn, slik at farskapet kunne komme på det rene. Bidragsbeløpet hadde tidligere vært satt meget lavt, men nå ble det bestemt et minstebidrag.³⁵⁸ Det ble igjen bestemt at fedre som ikke betalte barnebidrag kunne settes til tvangsarbeid. Nytt var riktignok bedret rettssikkerhet for mennene. Nå krevdes dom for å sette fedrene på tvangsarbeid.³⁵⁹ Siden det fulgte et større ansvar med farskapet så ble også betingelsene for å fastslå farskap skjerpet. Det medførte faktisk at færre menn ble dømt til farskap, og de slapp dermed unna bidragsplikt.³⁶⁰

Hamm skriver at Sigrid Undset problematiserer lovverkets nedvurdering av barnefaren i novellen «Simonsen» fra samlingen *Fattige Skjæbner* fra 1912.³⁶¹ Undset skildrer hvordan nedvurderingen av faren kunne få negative konsekvenser for barns oppvekst, og det skildres i stor grad fra et mannsperspektiv som skal fremme sympati med barnefaren. Hamm skriver at «I Undsets fortelling er det jo ikke slik at Simonsen ikke *ønsker* å underholde barnet, men tvert om slik at han ikke *kan* det; han lider selv under at han ikke klarer å skjøtte sitt arbeid, og blir derfor arbeidsledig».³⁶² Fremstillingen til Undset viser at Simonsen og datteren

³⁵⁶ Rødsten, «Farskapssaker - rettshistorisk gjennomgang» i *Arkivposten* nr. 3, 1997.

³⁵⁷ Hamm, «Fortellinger om mødre, fedre og barn. Sigrid Undsets reaksjon på debatten om De Castbergske barnelovene», i *Edda* 03/2017 (Volum 104).

³⁵⁸ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 197.

³⁵⁹ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 189.

³⁶⁰ Rødsten, «Farskapssaker - rettshistorisk gjennomgang» i *Arkivposten* nr. 3, 1997.

³⁶¹ Hamm, «Fortellinger om mødre, fedre og barn. Sigrid Undsets reaksjon på debatten om De Castbergske barnelovene», i *Edda* 03/2017 (Volum 104).

³⁶² Hamm, «Fortellinger om mødre, fedre og barn. Sigrid Undsets reaksjon på debatten om De Castbergske barnelovene», i *Edda* 03/2017 (Volum 104).

Svanhild har et nært forhold i novellen, og selv om Simonsen har åpenbare svakheter, har han en viktig rolle som far i Svanhilds liv. De Castbergske barnelovene åpnet igjen for at fedre som ikke betalte bidrag kunne dømmes til tvangsarbeid, og novellen «Simonsen» kan leses som en kritikk av dette. Hvis barnefaren ble satt i anstalt kunne han forsørge barnet økonomisk, men barnet ville vokse opp uten en far til stede. Undset mente at pådriverne bak De Castbergske barnelovene hadde en overdreven tro på lovendringenes moralsk forbedrende kraft på befolkningen: Selv om lovverket kunne sikre juridiske og økonomiske rettigheter for barn født utenfor ekteskap, kunne ikke lovverket sikre dem en *far*, med alt det innebærer av sosiale omsorgsbehov.³⁶³ Kritikken til Undset gir et interessant perspektiv på forholdet mellom lovverk og praksis. Selv om definisjonen av farskap ble endret i lovverket, løste det ikke nødvendigvis alle de komplekse utfordringene knyttet til relasjoner mellom mødre, fedre og barn.

Innenfor fagfeltet er det likevel vanlig å tolke De Castbergske barnelover som et vendepunkt med tanke på sårbare barn og enslige mødres rettigheter. Juridiske og økonomiske rettigheter for disse gruppene kan sees i lys av den utviklingen som Anne-Lise Seip beskriver som et utvidet samfunnsansvar for barn, som igjen er et ledd i utviklingen av «sosialhjelpstaten».³⁶⁴ Sosialhjelpstaten var en forløper til velferdsstaten, men i motsetning til velferdsstaten som kjennetegnes av universelle hjelpetiltak og et bredt offentlig ansvar, var de sosiale tiltakene i sosialhjelpstaten ofte behovsprøvde og begrenset til den fattigste delen av befolkningen.³⁶⁵ Et eksempel på et tiltak som var typisk for sosialhjelpstaten, er den behovsprøvde morspensjonen som ble innført i Christiania i 1919, som var et viktig tiltak for å forhindre at mødrene måtte sette bort barna.³⁶⁶ Morspensjonen skulle sikre at alle enslige mødre under et visst inntektsnivå skulle få pensjon fra kommunekassen. Kravet ble først reist i 1913 av Arbeiderpartiets kvinneforening på Uranienborg og senere på Sagene.³⁶⁷ En komite fra bystyret hadde avdekket at over halvparten av alle enslige mødre fikk fattighjelp. Kommunekassene hadde allerede utgifter til denne gruppa gjennom fattigforsørgelsen, og Sagene-kvinnene argumenterte derfor for at det ville være bedre og verdigere med trygd. Det gikk riktignok et skille mellom dem som mente at morstrygden kun skulle gis til enker, som ble sett på som verdige trengende, og dem som mente at den måtte gis til alle enslige

³⁶³ Hamm, «Fortellinger om mødre, fedre og barn. Sigrid Undsets reaksjon på debatten om De Castbergske barnelovene», i *Edda* 03/2017 (Volum 104).

³⁶⁴ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 186.

³⁶⁵ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 12.

³⁶⁶ Seip og Ibsen, «Morsøkonomi, familieøkonomi og samfunnsøkonomi. Barnetrygden i historisk perspektiv,» 414.

³⁶⁷ Seip og Ibsen, «Morsøkonomi, familieøkonomi og samfunnsøkonomi. Barnetrygden i historisk perspektiv,» 414.

mødre.³⁶⁸ Sistnevnte vant frem og da morspensjonen ble innført i Christiania ble den gitt til alle enslige mødre som hadde barn under 15 år og inntekt under et bestemt nivå. Det var riktignok flere forbehold. Mødrene som mottok pensjonen måtte ha bodd i Christiania i over 15 år, og kommunen ansatte fem kvinner som skulle holde tilsyn med mødrene og forhindre at «dårlige» mødre tok utnytte av ordningen uten å tilstrekkelig forsørge barnet.³⁶⁹ Selv om morspensjon ble innført i Christiania i 1919, var det fortsatt med avgrensninger for hvem som kunne motta den, og den ble kun innført for hovedstaden. Først i 1946 innførte Stortinget barnetrygd som en universell rettighet. Barnetrygden ble en rettighet for alle barn, ikke bare barn fra den fattige delen av befolkningen.³⁷⁰

For å ta det tilbake til definisjonen av farskap i lovverket, så er det tydelig at De Castbergske barnelover fremstår som et skille i forhold til 1800-tallets lovgivning. Tidligere hadde ekteskap vært helt avgjørende for om barnefaren skulle ha et familierettslig bånd med barnet, men med de nye barnelovene fikk barn født utenfor ekteskap nye juridiske og økonomiske rettigheter overfor barnefar. Sann sett fremstår loven som et klart brudd med 1800-tallets lovgivning med tanke på forskjellsbehandlingen av barnegruppene. Men selv om De Castbergske barnelovene representerer et vendepunkt, så var definisjon av farskap og farsansvar i lovverket på ingen måte avsluttet i 1915. Det var, og er fortsatt, en kontinuerlig debatt. For eksempel skilte lovverket fortsatt mellom barn født i og utenfor ekteskap ved at de to barnegruppene hadde hver sine lover da det ble vedtatt nye barnelover i 1956. Først i 1981 ble det vedtatt en felles barnelov for alle barn, uavhengig av foreldrenes samlivsstatus.³⁷¹ Etter 1981 har det også vært flere lovendringer med henhold til fastsetting av farskap, likestilt foreldreskap og felles foreldreansvar for barnet uavhengig av samlivsstatus.³⁷²

³⁶⁸ Seip og Ibsen, «Morsøkonomi, familieøkonomi og samfunnsøkonomi. Barnetrygden i historisk perspektiv,» 415.

³⁶⁹ Seip og Ibsen, «Morsøkonomi, familieøkonomi og samfunnsøkonomi. Barnetrygden i historisk perspektiv,» 416.

³⁷⁰ Seip og Ibsen, «Morsøkonomi, familieøkonomi og samfunnsøkonomi. Barnetrygden i historisk perspektiv,» 412.

³⁷¹ NOU 2020: 14. Ny barnelov — Til barnets beste. 4. «Historikk og rettsutvikling», hentet fra https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2020-14/id2788399/?ch=6#fn5_doc 02.05.21.

³⁷² NOU 2020: 14. Ny barnelov — Til barnets beste. 4. «Historikk og rettsutvikling», hentet fra https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2020-14/id2788399/?ch=6#fn5_doc 02.05.21.

Kapittel 6: Konklusjon

Innledningsvis skrev jeg om Elisabeth Bodin som henvendte seg til amtmannen flere ganger mellom 1868 og 1869 for å be om bidragsresolusjon for mannen sin. I brevvekslingen kommer det frem at hun ikke hadde mottatt bidrag fra han på et og et halvt år. Fattigvesenet ville heller ikke understøtte henne, da de allerede hadde lagt ut for mannen tidligere. Fattigkassen hadde fått refundert 10 spesidaler av mannen som han skyldte fra året før, men Elisabeth Bodin hadde ikke fått noen penger.³⁷³ Dette eksemplet stemmer med Seips påstand om at inndrivelsesmåten av barnebidrag var ulønnsom, og at mødrene og fattigkommisjonene kun fikk noen usle småsummer.³⁷⁴ Enslige mødre hadde rett til å be overøvrigheten om bidragsresolusjon for barnefaren i henhold til loven om underholdningspenger for barn av 1821³⁷⁵, men eksemplet med Bodin viser at saksbehandlingen kunne ta lang tid og at hun likevel ikke fikk pengene hun trengte til å forsørge barna. Slik gikk det til tross for at overøvrigheten i 1868 hadde kronarbeid som et mulig pressmiddel for å få barnefaren til å betale.

Kronarbeidordningen var et uttrykk for at myndighetene strammet inn fedres økonomiske plikter i løpet av 1800-tallet, med tvang som virkemiddel. Det var en utvikling som kan spores tilbake til 1763, da fedre fikk bidragsplikt.³⁷⁶ Bidragsplikten ble senere innarbeidet i norsk lov om underholdningspenger for barn av 1821, og i løpet av århundret ble den utvidet til å gjelde nye grupper fedre.³⁷⁷ Etter tillegget i 1851 var det ikke bare ugifte eller fraskilte fedre som fikk bidragsplikt, men også fedre som ikke var formelt separert, men som likevel hadde forlatt kone og barn, kunne bli pålagt bidragsresolusjon.³⁷⁸ Fattigloven av 1863 var også tydelig på mannens forsørgelsesplikt overfor kone og barn. Hvis han ikke ville eller klarte å forsørge barna eller familien, sånn at fattigvesenet måtte understøtte disse, kunne fattigvesenet kreve refusjon fra mannen med kronarbeid som tvangsmiddel.³⁷⁹

Hva var bakgrunnen for at fedres forsørgelsesplikt ble strammet inn i siste halvdel av 1800-tallet, og hvorfor trengte myndighetene kronarbeid som tvangsmiddel? I denne oppgaven har jeg argumentert for at myndighetene først og fremst ønsket å begrense de offentlige utgiftene

³⁷³ Statsarkivet i Oslo, Brev til Smaalenenes Amt fra Elisabeth Bodin, Sak nr. 186/1868. Kristiania stiftamt, bidragsaker 1860-1869. SAO/A-10386/F/Fa/Fab/L0004.

³⁷⁴ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 189.

³⁷⁵ 01.08.1821, Lov, angaaende Underholdningspenge for Børn, som enten ere avlede udenfor Ægteskab, eller hvis Forældre ere separerede, § 1-2.

³⁷⁶ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 188.

³⁷⁷ 01.08.1821, Lov, angaaende Underholdningspenge for Børn, som enten ere avlede udenfor Ægteskab, eller hvis Forældre ere separerede, § 1-2.

³⁷⁸ 15.09.1851, Lov indeholdende Tillæg til Lov om Underholdningspenge m. V. af 1ste August 1821, § 1-2.

³⁷⁹ 06.06.1863, Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne. § 4.

knyttet til oppfostring av barn. Foreldreløse og hjelpeløse barn rett på hjelp av fattigvesenet i tråd med fattiglovens paragraf 1.³⁸⁰ Hvis foreldrene ikke evnet eller ville forsørge barna, hadde samfunnet det ytterste ansvaret for å gripe inn. Dermed fikk fattigvesenet store utgifter knyttet til oppfostring av barn. I Christiania ble det en belastning for fattigkassen i kommunen, som videre bidro til økt fattigskatt for befolkningen.³⁸¹ Myndighetenes løsning på problemet var å ansvarliggjøre barnefar økonomisk, for å avlaste fattigkassene. Målet med lovgivningen kan ikke å ha vært å faktisk løfte mødrene og barna ut av fattigdom. Til det var bidragsbeløpet satt for lavt. Eksemplet med Elisabeth Bodin viser også at fattigkassene skulle ha tilbakebetalt sine utlegg før mødrene fikk noe. Målet kan heller ikke ha vært å opprette sosiale eller familierettslige bånd mellom far og barn født utenfor ekteskap. Definisjonen av farskap og farsansvar i lovverket ble ikke utvidet utover det økonomiske. Skillet mellom barn født i og utenfor ekteskap ble opprettholdt i lovverket gjennom hele 1800-tallet.

Når myndighetene innførte kronarbeid som et tvangsmiddel for å inndrive bidragspengene, vitner det først og fremst om at det var et problem at fedre ikke betalte det de var pålagt. Dermed vedvarte behovet for tvangsmidler og pressmidler for å få fedrene til å betale. Kronarbeidordningen var først og fremst rettet mot fedre uten formue og uansvarlige fedre som brukte opp lønna si på andre ting enn å betale bidrag. Kronarbeid skulle tross alt bare pålegges når trekk i offentlig pensjon, lønn eller pant i eiendom ikke var mulig.³⁸² Kronarbeid var da et alternativ hvor fedre uten formue kunne tjene opp bidraget gjennom tvangsarbeid. Samtidig var kronarbeid et relativt hardt tvangsmiddel. Til tross for at det ble påpekt i lovverket at kronarbeiderne ikke skulle sidestilles forbrytere, så hadde tvangsarbeid en iboende avskrekkende karakter.³⁸³ Det er derfor rimelig å anta at myndighetene også håpte at kronarbeidordningen skulle ha en avskrekkende virkning, som bidro til at fedre strammet seg opp og unngikk å få barn de ikke kunne forsørge. Eventuelt skulle trusselen om kronarbeid bidra til at fedrene på ulike vis klarte å skaffe penger til bidrag før de havnet på kronarbeid. Under liberalismen på 1800-tallet skulle alle friske, voksne mennesker stå til ansvar for seg selv og sin families underholdning. Selv om det ble erkjent et offentlig ansvar for barn gjennom fattiglovgivningen, så skulle foreldrene ha det primære økonomiske ansvaret.³⁸⁴

³⁸⁰ 06.06.1863, Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne. § 1.

³⁸¹ *Femtiars-Beretning om Christiania Kommune for Aarene 1837-1886* (Kristiania: J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri, 1892), 348-362.

³⁸² 01.08.1821, Lov, angaaende Underholdningspenge for Børn, som enten ere avlede udenfor Ægteskab, eller hvis Forældre ere separerede, § 8.

³⁸³ Midrè, *Bot, bedring eller brød* (Oslo: Universitetsforlaget, 1995), 34.

³⁸⁴ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 188.

Fedre som lurte seg unna bidragsplikten eller ikke hadde penger til å betale, kunne derfor settes på kronarbeid.

Det var ingen enkel prosess å inndrive bidragspengene i Christiania i siste halvdel av 1800-tallet. I Christiania skulle stiftamtmanden pålegge resolusjoner om bidrag og kronarbeid, mens underfogden skulle inndrive pengene og skrive uformuenhetsattester hvis det ikke var noe å hente. Fattigkommisjonen fikk etter hvert en mer aktiv rolle i bidrags sakene, da de kunne be om bidragsresolusjon for fedre hvis de hadde understøttet familien, i tråd med fattigloven av 1863. Stiftamtmanden var også avhengig av et samarbeid med fattigkommisjonen for å kunne innsette kronarbeidere på arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde, som et alternativ til kronarbeid på Akershus festning. Brevvekslingen mellom stiftamtmandens kontor, Akershus festnings kommandantskap og Christiania fattigkommisjonen illustrerer at kronarbeidordningen bød på flere utfordringer. Det var plassmangel på Akershus festning som skulle ta imot kronarbeidere fra hele Østlandet, og ikke bare fra Christiania by. Derfor strammet de inn, og etter 1869 fikk stiftamtmanden i Christiania avslag på flere forespørsler om å innsette menn fra Christiania by på Akershus festning.³⁸⁵ Arbeidsanstaltene skulle benyttes til kronarbeid der det var mulig, ifølge et rundskriv fra Justisdepartementet i 1869.³⁸⁶ Men det var fortsatt utfordringer. For arbeidsanstalten var det ikke lønnsomt å ta imot kronarbeidere, så fattigkommisjonen samtykket kun hvis bidraget skulle tjenes opp til personer med hjemstavn i Christiania. Det var altså utfordrende for stiftamtmanden å finne arbeid til kronarbeiderne. Det kan forklare hvorfor så mange kronarbeidsresolusjoner aldri ble gjennomført. Antall kronarbeidsresolusjoner steg betydelig i 1870- og 80-årene, men under halvparten ble faktisk gjennomført.³⁸⁷ Selv i hovedstaden som hadde egen arbeidsanstalt forble det vanskelig å gjennomføre tvangstiltakene mot fedre som ikke betalte barnebidrag.

Noen bidragsresolusjoner ble riktignok gjennomført, og i denne oppgaven har jeg undersøkt hvem som kunne havne på kronarbeid på Akershus festning og på arbeidsanstalten i Christiania i siste halvdel av 1800-tallet. Jeg har også studert kronarbeidets karakter og den opplevde virkningen av kronarbeidordningen. Selv om lovverket påpekte at kronarbeiderne ikke skulle sidestilles med forbrytere, innebar kronarbeid innskrenking av bevegelsesfriheten og en betydelig kontroll. Kronarbeidet på Akershus festning var preget av en relativt streng

³⁸⁵ Jfr. Kapittel 3 s. 48.

³⁸⁶ Riksarkivet, Circular-Skrivelse fra justis og politidepartementet 1869. Forsvaret, Akershus festning kommandantskapet, Saker vedrørende kronarbeider 1855-1892. RA/RAFA-1859/1/D/Da/L0120/0004.

³⁸⁷ *Stortingsforhandlinger*. Nr. 3a. Oth. Prp. Nr. 10. Bilag 3 (1892), 34-37.

disiplin, som reglementet for kronarbeiderne illustrerer.³⁸⁸ På den andre siden fikk kronarbeiderne nok mat og oppholdet opphørte når bidraget var opptjent. Brevene fra fedrene som ville slippe unna kronarbeid illustrerer likevel at kronarbeid kunne oppleves som en straff, og som en urimelig streng og urettferdig sanksjon.³⁸⁹ På arbeidsanstalten er det lite som tyder på at kronarbeiderne fikk en mildere behandling enn de øvrige innsatte. Juterud skriver at «et opphold på arbeidsanstalten kunne være en personlig tragedie for den innsatte og gjøre personen syk og/eller ødelegge muligheten for senere arbeid».³⁹⁰ Arbeidsanstalten var ikke et sted en ville assosieres med på grunn av det dårlige ryktet, så det er sannsynlig at en innsettelse her også kunne oppleves som en straff for de innsatte kronarbeiderne.

Undersøkelsen av kronarbeiderne på arbeidsanstalten i Christiania i 1865 har vist at kronarbeiderne var en sammensatt gruppe. I utvalget fant jeg dem som tilsynelatende med vilje, eller som et resultat av uansvarlig oppførsel eller dårlige livsvalg, sluntret unna bidragsplikten og videre endte på kronarbeid. I noen av tilfellene kunne underfogden rapportere at barnefaren hadde lønn som burde vært tilstrekkelig, men likevel ikke betalte.

I andre tilfeller virker det mer sannsynlig at fattigdom var en sentral årsak til at bidraget ikke ble betalt. Hvis beløpene var blitt høye, er det rimelig å anta at mennene over tid ikke hadde hatt betalingsevne eller formue å trekke fra. I denne sammenhengen ble fedrene sannsynligvis kategorisert som «uverdige» fattige som ikke hadde rett på understøttelse, men i stedet var pålagt en streng forsørgelsesplikt etter fattigloven av 1863.³⁹¹ Hvis fedrene først havnet i denne kategorien kunne kronarbeidordningen medføre relativt harde konsekvenser på det individuelle plan. Når bidragsbeløpet som skulle opptjenes ble for høyt, var det i realiteten nærmest umulig å betale ned hele beløpet gjennom kronarbeid. Det skyltes at lønna for kronarbeid på arbeidsanstalten var svært lav, og oppholdene ville i så fall strekke seg langt utover 6 måneder, som normalt sett var makstiden for innsettelser på arbeidsanstalten.

De individuelle historiene jeg har trukket frem fra utvalget mitt kan illustrere at kronarbeidordningen kunne føre med seg lidelse på det individuelle plan for mennene som ble pålagt sanksjonen. Samtidig er det kjent at i samme periode led enslige mødre og barn.³⁹²

³⁸⁸ Riksarkivet, Instruksbrev fra Forsvarsdepartementet 1889. Forsvaret, Akershus festning kommandantskapet, Saker vedrørende kronarbeider 1855-1892. RA/RAFA-1859/1/D/Da/L0120/0004.

³⁸⁹ Riksarkivet, Klager til stiftamtet med saksnummer 236/66, 461/67 og 5/69. Forsvaret, Akershus festning kommandantskapet, Saker vedrørende kronarbeider 1855-1892. RA/RAFA-1859/1/D/Da/L0120/0004.

³⁹⁰ Juterud, masteroppgave, «*Man kan ikke lade dem døe af Hunger*» (2013), 108.

³⁹¹ 06.06.1863, Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne. § 4.

³⁹² Nordstrand, *Liv og nød: fattiglov og fattigvesen 1863-1900* (Bedoni forlag, 2014), 68. Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 190.

Flere mottok lite eller ingen understøttelse selv om barnefaren hadde vært på kronarbeid.³⁹³ Videre taler tallene for seg. Spedbarnsdødeligheten var dobbelt så høy blant uektefødte barn som blant ektefødte barn.³⁹⁴ Enslige mødre var avhengige av fattighjelp selv om barnefaren hadde bidragsplikt.³⁹⁵ Kronarbeidordningen løste ikke disse grunnleggende problemene. Derfor mener jeg det er grunnlag for å si at kronarbeidordningen førte til lidelse i flere ledd. Kronarbeidordningen var også mislykket som et sosialpolitisk tiltak som skulle begrense offentlige utgifter knyttet til forsørgelse av barn. Ordningen skulle fungere som inndrivelsesmåte av barnebidrag i de tilfellene hvor faren var uformuende. I tillegg skulle den ha en avskrekkende virkning. Trusselen om kronarbeid skulle virke oppstrammende slik at fedre betalte bidrag for barn og familier etter stiftamtets bestemmelser. Målet var at forsørgelsen ikke skulle falle i fattigvesenets byrde. Men kronarbeidordningens lønnsomhet og nytte som inndrivelsesmåte var svært begrenset. For stiftamtmanden i Christiania var det vanskelig å finne plass til kronarbeiderne, selv med arbeidsanstalten som alternativ. Så selv om kronarbeid kunne benyttes som pressmiddel for å få fedrene til å betale, var ikke alltid tvangstiltaket gjennomførbart i praksis. Ordningen hadde også begrenset nytte for fattigvesenet, da kronarbeidlønnene var lave, og fattigkommisjonene satt igjen med lite. Festningskommandantskapet ønsket å avskaffe ordningen, siden den bød på problemer og kronarbeiderne var en uønsket gruppe.³⁹⁶ For staten var ordningen dyr, da den medførte utgifter til transport og utstyr til festningene.³⁹⁷ Da det ble laget nye barnelover i 1892, er det derfor forståelig at kronarbeidordningen ble evaluert og avskaffet. På kort sikt førte ikke barnelovene av 1892 til vesentlige forbedringer, og den nye inndrivelsesmåten med tvangsarbeid på arbeidsanstaltene førte med seg mange av de samme utfordringene som kronarbeidordningen.³⁹⁸

I ettertid står kronarbeid som et godt eksempel på en avskrekkende ordning i skjæringspunktet mellom laissez-faire statens ideal om minimal fattighjelp og sosialhjelpstatens ansvar for barns liv og oppfostring.³⁹⁹ Offentlige utgifter og utenomekteskapelige fødsler måtte begrenses. Uansvarlig livsførsel som resulterte i barn og familie en ikke kunne forsørge skulle

³⁹³ Dystland, masteroppgave, «Jeg, som er blottet for alt» (2015), 47-50.

³⁹⁴ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 192.

³⁹⁵ Dystland, masteroppgave, «Jeg, som er blottet for alt» (2015), 47-50. Nordstrand, *Liv og nød: fattiglov og fattigvesen 1863-1900* (Bedoni forlag, 2014), 68.

³⁹⁶ *Stortingsforhandlinger*. Nr. 3a. Oth. Prp. Nr. 10 (1892), 52.

³⁹⁷ Riksarkivet, Brev fra justis og politidepartementet 7. mars 1876. Og fortegnelse over kronarbeidere 1878-1882. Forsvaret, Akershus festning kommandantskapet, Saker vedrørende kronarbeider 1855-1892. RA/RAFA-1859/1/D/Da/L0120/0004.

³⁹⁸ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 189-193.

³⁹⁹ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 12.

ikke lønne seg. Derfor hadde underholdningslovene en avskrekkende utforming. Samtidig hadde barna vern gjennom fattiglovene, så offentlige utgifter til barns forsørgelse var uunngåelig. I liberalismens tidsalder var det likevel ansett som urimelig at staten, de kommunale fattigvesenene og skattebetalerne skulle ta hele regninga. Det førte til at fedres forsørgelsesplikt ble strammet inn og utvidet til nye grupper fedre i siste halvdel av 1800-tallet. Både ugifte fedre, fraskilte fedre, gifte familieforsørgere og enkemenn med barn kunne pålegges bidragsplikt. Lovverket tok i liten grad hensyn til omstendighetene og årsakene til at bidraget ikke ble betalt. På det individuelle plan kunne derfor kronarbeidordningen gi tragiske konsekvenser for fattige fedre.

Strukturelle utfordringer i samfunnet knyttet til oppfostring av barn og fattigdom ble forsøkt løst gjennom streng forsørgelsesplikt, press på fedre og tvangsmidler som kronarbeid. Det var i liten grad vellykket. Den bakenforliggende utfordringen med fattigdom for enslige mødre med barn forble uløst. Fra 1880-årene kom reformkravene som skulle lede frem mot De Castbergske barnelover. Prinsippet om fedres forsørgelsesplikt ble med videre, men også nye krav vokste frem. Enslige mødres rettigheter måtte forbedres. Barnegruppene måtte likestilles ved at barn født utenfor ekteskap fikk arverett til far. Og samfunnet skulle etter hvert ta et større ansvar i de tilfellene hvor faren ikke kunne. En rekke tiltak var viktige for denne utviklingen: De Castbergske barnelovene av 1915 bestemte at kommunen skulle yte mødrene hjelp til barsel.⁴⁰⁰ Christiania fikk morspensjon i 1919.⁴⁰¹ I 1946, under utbyggingen av velferdsstaten, ble det innført en universell barnetrygd.⁴⁰²

⁴⁰⁰ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til* (Oslo: Gyldendal, 1984), 197.

⁴⁰¹ Seip og Ibsen, «Morsøkonomi, familieøkonomi og samfunnsøkonomi. Barnetrygden i historisk perspektiv,» 414.

⁴⁰² Seip og Ibsen, «Morsøkonomi, familieøkonomi og samfunnsøkonomi. Barnetrygden i historisk perspektiv,» 412.

Kilder og litteratur

Trykte kilder

Kristiania Magistraten. *Femtiars-Beretning om Christiania Kommune for Aarene 1837-1886*. Kristiania: J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri, 1892.

NOS 1866: A No. 2. *Fattig-statistik for 1866*. Kristiania: Departementet for Kirke- og Undervisningsvæsenet.

NOS 1904: Fjærde række Nr. 97. *Fængselsstyrelsens Aarbog 1902-1903*. Kristiania: Expeditionschefen for Fængselsvæsenet.

NOS 1906: V. 7. *Fængselsstyrelsens Aarbog 1901-1902*. Kristiania: Expeditionschefen for Fængselsvæsenet.

Omsted, Arne. *Bystyre dokument nr.15. Prinds Christian Augusts Minde: En historisk fremstilling*. Kristiania: 1911.

Stortingsforhandlinger. Nr. 3a. Oth. Prp. Nr. 10 (1892). Ang. *Udfærdigelse af Love: 1) om Underholdningsbidrag til uægte Børn m.v., 2) om Underholdningsbidrag til ægte Børn og Hustru, 3) indeholdende Forandring i Arveloven af 31te Juli 1854*. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digistorting_1892_part3_vol-a.

Lover

15.04.1867. Kong Christian Vs Norske Lov, 6-13-5. Hentet fra <https://www.hf.uio.no/iakh/tjenester/kunnskap/samlinger/tingbok/lover-reskripter/chr5web/>.

12.07.1799. Forordning 12. juni 1799. I Schmidt, J. A. S. *Forordninger, aabne Breve, Placater m.m. for Kongeriget Norge, i Tidsrummet 1648-1813*. Christiania, 1851.

01.08.1821. Lov, angaaende Underholdningspenge for Børn, som enten ere avlede udenfor Ægteskab, eller hvis Forældre ere separerede. I Ottesen, P.M. *Love, Anordninger, Kundgjørelser, aabne Breve, Resolutioner m.m for Kongeriget Norge for året 1821*. Christiania, 1822.

20.09.1845. Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne. Faksimileutgave på <http://www.hist.uib.no/krim/fattig/>

15.09.1851. Lov indeholdende Tillæg til Lov om Underholdningspenge m. V. af 1ste August 1821. I Mejlænder, O. *Love, Anordninger, Resolutioner, Kundgjørelser, Departements-skrivelser, Cirkulærer, m.m. for Kongeriget Norge*. 4. 1851-55, Christiania 1857.

06.06.1863. Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne. Faksimileutgave på <http://www.hist.uib.no/krim/fattig/>

06.07.1892. Lov om Underholdningsbidrag til Børn, hvis Forældre ikke har ingaaet Ægteskab med hinanden, m.v., dat. 6te Juli 1892. I *Love, emanerede ved en og firtiende ordentlige Storting* (1892). Kristiania: Det Steenske Bogtrykkeri, 1892.

10.04.1915. Lov om barn, hvis forældre ikke har indgået ekteskap med hverandre, datert 10de april 1915. I *Love vedtatt paa det fireogsekstiende ordentlige Storting* (1915). Christiania: J. Chr. Gundersens bogtrykkeri, 1915.

Stortingets hovedregister

Stortingets hovedregister 1814-1891. Bev. til udgifter ved kronarbeideres paagribelse, transport og ophold i fæstningerne, udpantninger for opfostringsbidrag, 1892.

Saksliste. Tema: Ekteskap og familieforhold 1814-1900.

Oslo byarkiv

Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Individlister, 1864-1867

Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde. Journal 26.01.1842 - 30.12.1866. M3 3A
025 07/2. L0002

Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde, Kopibok 05.01.1863 - 11.05.1869. M3 3A
025 07/1/L0006

Digitalarkivet

Folketelling 1865 for 0301 Kristiania kjøpstad. Arkivreferanse: RA/S-2231

Folketelling 1875 for 0301 Kristiania kjøpstad. Arkivreferanse: RA/S-2231

Riksarkivet

Forsvaret. Akershus festning kommandantskapet. Saker vedrørende kronarbeider 1855-1892.
RA/RAFA-1859/1/D/Da/L0120/0004

Riksarkivet. Fangeprotokoll nr. 3 1853-1855. Botsfengselet. RA/S-1539/D/Db/Dbb/L0003

Statsarkivet i Oslo

Akershus festnings slaveri og arbeidsanstalt 1739-1900. Arkivreferanse: AS-10691

Kristiania stiftamt, bidragssaker 1860-1869. SAO/A-10386/F/Fa/Fab/L0004

Kristiania stiftamt, bidragssaker, diverse brev 1869-1880. SAO/A-10386/F/fa/Fab/L005c

Oslo bidragsfogd 1820-1962. Arkivreferanse: A-10697

Litteratur

- Aune, Anne. *Avkriminalisering av leiermål. Ein studie av lov og rettspraksis i leiermålssaker i Nedre Telemark sorenskriveri 1727-1797*. Hovedoppgave. Oslo: Tingboksprosjektet, 1994.
- Blomberg, Wenche. «Å trække rundt på Prindsen». I *Kriminologiske byvandring*, redigert av K. Andenæs, T. Eikvam og P.J. Ystehede, s. 37-50. Oslo: Novus, 2012.
- Christophersen, H.O., Christie, N. og Petersen, K. (red). *Eilert Sundt. Verker i utvalg 11: Om Fattigforholdene i Christiania*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag A/S, 1978.
- Dagbladet*, «Et Tegn paa Kameratsaand.» 13.08.1886. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_dagbladet_null_null_18860813_18_286_1
- Dagbladet*, «Barnefædre og Barnemødre.» 18.03.1887. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_dagbladet_null_null_18870318_19_88_1
- Dystland, Ingrid Bugge. «Jeg, som er blottet for alt» *En studie av ugifte mødre som søkte om underholdningsbidrag i Trondheim i perioden 1867-1905*. Masteroppgave. Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet. 2015. <https://ntnuopen.ntnu.no/ntnu-xmloi/handle/11250/2388036>
- Ehrhardt, Anna. «Fattigvesenets utvikling på 1800-tallet - med blick på Namdalen». *Norsk museumstidsskrift*, årgang 2, nr. 2-2016, s. 57–75. Hentet fra <https://doi.org/10.18261/issn.2464-2525-2016-02-02>
- Engh, Karin. «Da Ibsen ble truet med tvangsarbeid.» *Grimstad Adresstidende*. 02.04.2996. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_grimstadadresstiden_null_null_19960402_141_39_1
- Ericsson, Kjersti. «Samfunnets stebarn og mødrene deres.» I *Kriminologiske byvandring*, redigert av K. Andenæs, T. Eikvam og P.J. Ystehede, s. 21-36. Oslo: Novus, 2012.
- Hamm, Christine. «Fortellinger om mødre, fedre og barn. Sigrid Undsets reaksjon på debatten om De Castbergske barnelovene», i *Edda* 03/2017 (Volum 104). Hentet fra <https://doi.org/10.18261/issn.1500-1989-2017-03-04>
- Kjeldstadli, Knut. *Fortida er ikke hva den en gang var. En innføring i historiefaget*. Oslo: Universitetsforlaget, 1999. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2008090300018
- Juterud, Caroline. «*Fra frivillig til tvang. Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde*». Bacheloroppgave. Universitetet i Oslo. 2011. <http://blogg.oslobyarkiv.no/wp-content/uploads/2016/02/Caroline-Juterud-Fra-frivillig-til-tvang-%E2%80%93-Arbeidsanstalten-Prinds-Christian-Augusts-Minde.pdf>
- Juterud, Caroline. «*Man kan ikke lade dem døe af Hunger*». *Fattigkommissjonen, politiet og arbeidsanstalten i Christiania året 1850*. Masteroppgave. Universitetet i Oslo. 2013. <http://urn.nb.no/URN:NBN:no-37730>
- Kiil, Alf. *Arkivkunnskap. Statsarkiva*. Universitetsforlaget, 1969.
- Koefoed, Nina Javette. *Besovede kvindfolk og ukærlige barnefædre. Køn, ret og sædelighed i 1700-tallets Danmark*. København: Museum Tusulanums forlag, 2008.

- Lie, Einar og Roll-Hansen, Hege. *Faktisk talt. Statistikkens historie i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget, 2001.
- Lindstedt Cronberg, Marie. *Synd och skam : ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680–1880*. Cronberg Publishers, 1997. <https://portal.research.lu.se/ws/files/5413720/3437023.pdf>.
- Lokalhistoriewiki.no. «Akershus slott og festning». Hentet fra https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Akershus_slott_og_festning 21.04.2020.
- Lokalhistoriewiki.no. «Bidragsfogden i Oslo». Hentet fra https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Bidragsfogden_i_Oslo 02.11.2019.
- Lødrup, Peter; Asland, John. «farskap» i *Store norske leksikon*. Hentet fra <https://snl.no/farskap> 06.05.2021.
- Midré, Georges. *Bot, bedring eller brød? Om bedømming og behandling av sosial nød fra reformasjonen til velferdsstaten*. Oslo: Universitetsforlaget, 1995.
- Myhre, Jan Eivind. *Oslo bys historie. Bind 3. Hovedstaden Christiania fra 1814-1900*. Utg. Cappelen. 1990.
- Nordstrand, Leiv. *Liv og nød: fattiglov og fattigvesen 1863-1900*. Bedoni forlag, 2014.
- Omsted, Arne. *Fra Mangelsgården til Sing Sing: iakttagelser og erfaringer hjemme og ute*. Oslo: Aschehoug, 1949.
- Oslo byarkiv. «Om fattigvesenet». Hentet fra https://www.oslo.kommune.no/OBA/faktaark/f_fattigvesen.asp 23.11.2020.
- Paulsen, Erik O.; Risvaag, Jon Anders: «Spesidaler» i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet fra <https://snl.no/spesidaler> 17.03.2021.
- Roll-Hansen, Hege. «Verdige og uverdige. Fattigstatistikk mellom økonomi og moral.» *Statistisk sentralbyrå*. 2002. <https://www.ssb.no/a/samfunnsspeilet/utg/200202/01/>
- Rødsten, Sigurd. «Farskapsaker - rettshistorisk gjennomgang» i *Arkivposten* nr. 3, 1997. Hentet fra Arkivverket <https://www.arkivverket.no/dokumentasjon/farskap-og-adopsjon/farskapsaker-rettshistorisk-gjennomgang> 15.04.2021.
- Råmundsen, Camilla. *Uverdige fattige og fattigloven av 1863. En undersøkelse av innsettelse på Prinds Christian Augusts Minde etter fattigloven av 1863*. Bacheloroppgave. Universitetet i Oslo, 2019. <http://blogg.oslobyarkiv.no/wp-content/uploads/2020/02/Camilla-R%C3%A5mundsen-Arbeidsanstalten-1863.pdf>
- Seip, Anne-Lise. *Sosialhjelpstaten blir til. Norsk sosialpolitikk 1740-1920*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1984.
- Seip, Anne-Lise og Ibsen, Hilde. «Morsøkonomi, familieøkonomi og samfunnsøkonomi. Barnetrygden i historisk perspektiv» i Grimnes, Hovstad og Sogner (red.). *Historisk tidsskrift* 68. Oslo: Universitetsforlaget, 1989.
- Stavheim, Silje. «Akershus festnings slaveri og straffarbeidsanstalt». *Akershus 700 år. Arkivmagasinet* 2/99, Arkivverket. <https://asta-content-repo.s3.eu-north-1.amazonaws.com/no-a1450-02000000346776-2.pdf>

- Steen, Sverre. *Det frie Norge. [7]: Lokalt selvstyre i Norges bygder: første fase*. Oslo: Cappelen, 1968.
- Sundt, Eilert. *Beretning om Fante- eller landstrygerfolket i Norge*. Christiania: Wulfsbergske Bogtrykkerie ved A.W. Brøgger, 1850. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2010020412003
- Sundt, Eilert. *Om fattigforholdene i Christiania: Fra den ved Christiania Repræsentantskabs Beslutning af 9de September 1868 nedsatte Komité*. Christiania: J. Chr Gundersens Bogtrykkeri, 1870. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2010020112014
- Sundt, Eilert. *Om Sædeligheds-Tilstanden I Norge : Tredie Beretning*. Kristiania: P. T. Mallings Bogtrykkeri, 1866. [nb.no/NBN:no-nb_digibok_2009092403011](https://www.nb.no/NBN:no-nb_digibok_2009092403011)
- Sørjoten, Line Lindberg. «Disse Børn lider stor Nød» *Teori og praksis rundt utsatte barn i Kristiania 1845-1915*. Masteroppgave. Universitetet i Oslo. 2018. <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/63086/HIS4090-Line-Lindberg-Srjoten.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Thingsrud, Leif. «Fattigvesenets arkiver. Elendighetens registre». I *TOBIAS* 4/9. <https://www.oslo.kommune.no/OBA/tobias/tobiasartikler/t4975.htm>
- Thingsrud, Leif. *Bidragfugden i Oslo. En kort historikk i forbindelse med etatens nedleggelse*. Oslo: Oslo kommune, 1993.
- Ulvund, Frode. «Byens Udskud?» *Ein studie av karrierar som innsett i tvangsarbeids- og straffanstaltar i Bergen ca 1850-75*. Avhandling for graden dr. philos ved Universitetet i Bergen, 2002. <https://hdl.handle.net/1956/3199>
- Ustvedt, Yngve. *Slavene på Akershus. Historien om vårt strengeste fengsel*. J.W. Cappelens forlag as, 1999.

Vedlegg

Vedlegg 1: 01.August 1821: Lov, angaaende Underholdningspenge for Børn, som enten ere avlede udenfor Ægteskab, eller hvis Forældre ere separerede.

Transkribert fra Ottesen, P.M. *Love, Anordninger, Kundgjørelser, aabne Breve, Resolutioner m.m for Kongeriget Norge for året 1821*. Christiania, 1822.

§ 1. Førend det ved Bevillig tillades nogen Ægtemand at leve adskilt fra sin Huustrue, skal det, hvis de have Børn sammen og Nogen af disse forbliver hos Moderen, paaligge Stedets sivile Overøvrighed at paasee, at der er sørget for det Fornødne til disse Børns Underholdning og Opdragelse, medens Moderen lever, enten ved aarligt Bidrag fra Faderen, eller i andre Maader; dør Moderen, paaligger disse Børns Forsørgelse Faderen, som om Skilsmisse ikke hadde fundet Sted. Er aarligt Bidrag fra Faderen bestemt, men dette ei til rette Tid udredes, kan Moderen henvende sig til Faderens Overøvrighed, som har at forhjelpe hende dertil, saaledes som nedenfor bestemmes.

§ 2. Er Nogen udlagt som Fader til et udenfor Ægteskab født Barn, og ikke paa den ved værbærende Lov bestemte Maade har fralagt sig saadant, skal Overøvrigheden, naar der fra Moderen, eller den, som i Moders Sted har antaget sig Barnet, indløber Klage over, at han ikke vedhørlig bidrager til dets Underholdning og Opdragelse, bestemme, hvormeget Faderen aarligen skal bidrage til sit Barns Underholdning og Opdragelse i Forhold til hans Vilkaar, og skal Bidraget i Almindelighed være Halvdelen af hvad der i saadan Henseende udfordres, hvorhos det tillige bestemmes, at bemeldte Bidrag skal vedvare, indtil Barnet har fyldt det 15de Aar. Dør Moderen, førend Barnet har opnaaet denne Alder, og ikke efterlader sig saameget, Barnets Underholdning og Opdragelse deraf kan besørages ved Hjælp af det Bidrag som Faderen allerede er paalagt at udrede, skal denne, naar han dertil har Evne, paalægges ogsaa at udrede det Manglende. Skulde nogen af Forældrene troe sig brøstholdne ved saadan Overøvrighedens Bestemmelse, da bliver det at andrage for den Norske Regjering, som ved Resolution avgjør Sagen.

§ 3. Er Faderen gevorben Militair, eller national Officier eller Underofficier, da er Bigraderchefen den Overøvrighed, til hvem Vedkommendes have at henvende sig med Anmeldelse, naar det fra Faderens Side efter 1ste og 1den § bestemte Bidrag ikke vedhørlig erlægges, og som det tillige efter § 2 paaligger at bestemme Størrelsen af bemeldte Bidrag for Børn, avlede udenfor Ægteskab. I Henseende til alle andre Fædre (de nationale menige Krigsmænd iberegnet) er det Stedets civile Overøvrighed.

§ 4. Bidrag for Børn, avlede i Ægteskab, udredes fra den Tid og de Terminer, hvorom Forældrene med Overøvrighedenes Approbation (§ 1) ere komme overeens; derimod udredes det af Overøvrigheden bestemte Bidrag for Børn, avlede udenfor Ægteskab, aarlig i fire Terminer, hver Gang med en Fjerdepart, beregnet fra Barnets Fødselsdag.

§ 5. Dersom Nogen, der er udlagt som Fader til et udenfor Ægteskab avlet Barn, nægter at være det, paaligger det ham, hvis han vil vente Fritagelse for at udrede Bidraget, inden en vis af Overøvrigheden bestemt Frist ved sit Værnething, efter Vedkommendes lovlige Tilvarsling, som skeer efter foregaaende Forligsprøve i Forligelses-Commissionen, at aflægge

saadan Eed: at han ikke har havt legemlig Omgang med Barnemoderen paa saadan Tid, at han efter Naturens Orden kunde være Fader til Barnet, og maae, saafremt en Person nægter at være Barnefader, det bestemte Bidrag ikke inddrives hos ham, forinden det er afgjort, om han vil aflægge Eeden eller ikke.

§ 6. Faderen til et udenfor Ægteskab avlet Barn skal ikke kunne unddrage sig fra at udrede det af Overøvrigheden bestemte Bidrag til Barnets Underholdning og Opdragelse under Foregivende af at ville selv besørge Barnets Opfostring, hvorimod Barnet forbliver hos Moderen, eller under dens Omsorg, som hun anbetroer det til, saalænge det uvaaklageligt behandles. Skulde Moderen derimod ei drage vedhørlig Omsorg for Barnet, maae det være Faderen tilladt, med Sogne- eller Fattig-Commissionens Samtykke, at sørge for det.

§ 7. Udredes ikke de ifølge denne Lov bestemte Bidrag til rette Tid, og den, som skal udrede samme, har Lønning, Vartpenge eller Pension af det Offentlige, skal Bidraget deri indeholdes, uden Hensyn til de specielle Love, som maatte være mod Afdrag i Nogens Løn. Har derimod den, som skal udrede Bidraget, ingen saadan Løn af det Offentlige, foranstaltes Beløbet inddrevet ved Udpantning, efter vedkommende Overøvrigheds Foranstaltning. I Henseende til Underofficerer og gevordne menige Krigsmænd, da maae dette Tilfælde ei mere indeholdes af deres Tractement og Lønning end to Skilling daglig, Sygedage fraregnede, om endog flere end eet Barns Forsørgelse maatte paaligge dem; derimod maae en gevorden menig Krismand ei permitteres, saalænge han har noget saadant Bidrag at svare, med mindre han imidlertid kan gjøre sikker Udvei til Bidragets Erlæggelse paa anden Maade. Naar Nogen, paa hvem et af den militaire Øvrighed bestemt Bidrag hviler, udtræder af Militairtjeneste, da skal den Udtrædendes nærmeste Chef derom underrette den Sognecommission eller Sognepræst, i hvis District Barnemoderen, eller den som paa hendes Vegne har modtaget Bidraget opholder sig. I øvrigt er det en Selvfølge, forsaavidt nogen af de fornævnte Militaire maatte være paalagt at udrede et større Bidrag, end der udkommer af den tilbageholdte Deel af hans Tractement eller Lønning, og han maatte eie Penge eller Penges Værd, at der heri for det Manglende kan skee Udpantning.

§ 8. Har den, som skal udrede saadanne Bidrage, som forommeldt, ingen Løn, Vartpenge eller Pension, hvori Afdrag kan skee, ei heller, efter anskillet Udpantning, noget at betale med, skal ham, forsaavidt han ingen Ægtebørn har at forsørge, paalægges Tvangsarbeide, under Navn af Kronarbeide, enten i Fæstningerne eller hvor Regjeringen finder Anledning til at benytte hans Tjeneste til andre offentlige Arbeiders Udførelse, uden at han desformedelst sættes ved Siden af Forbrydere. Angjældende bliver til det Sted, hvor han saaledes skal oparbeide deslige skyldige Bidrag, og som ei maae være udenfor Stiftet, at henbringe til nationale menige Krigsmænd fastsættes dog, at efterat Udpantning hos dem forgjæves er foretaget, men forinden Tvangsarbeide paa den kan anvendes, skal, om de maatte ønske og forlange det, den civile Overøvrighed hos vedkommende Brigadechef søge Kundskab om der ved Brigadens gevordne Afdeling Vacancer, eller kan holdes saamange Permitterede, at Angjældende, ved der at ansættes i Tjeneste, kan forstraffes Leilighed til at sin Lønning at afgive Bidrag, som for en gevorden menig Krigsmand er bestemt. Imidlertid skulle disse Bestemmelser ikke være til Hinder for Opfyldelsen af de Pligter, der paahvile den nationale menige Krigsmand, naar den Afdeling, til hvilken han hører, skal samles til Vaabenøvelser eller Opbud. Underofficerer og gesvorne menige Krigsmænd kunne ikke hensættes til Tvangsarbeide, om end det Bidrag, der kan indeholdes af deres Tractement eller Lønning (§7) ei tilstrækker til at udrede alt hvad der pa ligger dem.

§ 9. Den som ifølge foranførte Bestemmelser er paalagt Tvangsarbeide, skal tilstaaes den almindelige gjældende Dagløn for det Arbeide Hananvises, og hvilket, saavidt mueligt, bør bestemmes efter hans Duelighed. Af denne Dagløn undeholdes en Trediedeel, som efter offentlig Foranstaltning gennem Overøvrigheden tilskilles Vedkommende. Han forbliver ved Arbeidet, indtil det Bidrag, han skylder, er afbetalt, og skal hans fulde Løn ogsaa beregnes hanfor de Dage, i hvilke Sygdom maatte sætte hanud af Stand til at forrette det paalagte Arbeide. For Helligdage Bliver handerimod intet at beregne.

§ 10. De samme Bestemmelser som her ere givne med Hensyn til Indrivelsen af Bidrag for Barn, gjælder og for de Bidrag, som nogen maatte have forpligtet sig til at udrede til sin fraskilte Hustrue, naar han ikke erlægger dette til de Terminer, og hvilke de ere forenede.

§ 11. De bestemte Tvangsmidler af Udpantning og Tvangsarbeide ere kun anvendelige for Bidrager, beregnet i det Længste for eet Aar tilbage fra den Tid Overøvrighedens Bistand forlanges. Lader nogen længere Tid hengaae uden at forlagte Overøvrighedens Bistand, indtales Beløbet som anden Gjæld.

§ 12. De hidtil gjældende Forskrifter, angaaende de her omhandlende Bidrag, og deres Inddrivelse, sættes ved denne Lov du af Kraft. Dog skal Forordningen af 14de October 1763, forsaavidt den bestemmer, hvor lang Tid en Fader skal kunne tvinges til at bidrage til sit uægte Barns Opdragelse, fremdeles gjælde for de før denne Lovs Bekjændtgjørelse fødte ueægte Børn. – Thi have Vi antaget og bekræftet, ligesom Vi herved antage og bekræfte denne Beslutning som lov.

Vedlegg 2: 15. september 1851. Lov indeholdende Tillæg til Lov om Underholdningspenge m. V. af 1ste August 1821.

Transkribert fra Mejlænder, *O. Love, Anordninger, Resolutioner, Kundgjørelser, Departements-skrivelser, Cirkulærer, m.m. for Kongeriget Norge*. 4. 1851-55, Christiania 1857.

§ 1. Foruden paa den i Lov af 1ste August 1821 foreskrevne Maade, kunne de, der have at optjene Underholdningsbidrag ifølge bemeldte Lov, efter Overøvrighedens Forføining, for at optjene Bidraget, hensættes enten til vedkommendes Lendmand eller til Private eller og i nærmeste Tvangsarbeidehuus, forsaavidt Vedkommende samtrykker at modtage dem paa saadanne Vilkaar, at efter Overøvrighedens Skjøn fyldestgjørende Afdrag paa Underholdningsbidraget kan erholdes. Naar en Person er overleveret til Arbeide enten hos Lensmanden eller Private, har Lensmanden at sørge for, at Bidraget, naar det er optjent, bliver betalt til Vedkommende, og derfor at indsende Qvitering til Amtmanden.

§ 2. De i Lov af 1ste August 1821 samt i § 1 af nærværende Lov indeholdte Regler skulle ogsaa være anvendelig paa enhver Mand, der, uden at være lovligen skilt fra sin Hustru, dog har forladt hende og modvilligen unddraget sig fra at sørge for sin Families Underholdning. – Thi have Vi antaget og bekræftet ligesom Vi herved antage og bekræfte denne Beslutning som Lov.

Vedlegg 3: Utvalgte lovparagrafer fra 06.06.1863. Lov angaaende Fattigvæsenet i Kjøbstæderne

Transkribert fra <http://www.hist.uib.no/krim/fattig/>

Første Kapitel. Om de Personer der ere Gjenstand for Fattigforsørgelse.

§ 1. Vanvittige, samt foreldreløse Børn under 15 Aar skulle, naar de Intet besidde til Livsophold, ved Fattigvæsenets Foranstaltning erholde den fornødne Bistand, og Børnene tillegge Underviisning.

§ 2. Gamle, vanføre og syge Trængende meddeles Understøttelse af Fattigvæsenet, naar Fattigkommissionen finder det fornødent.

§ 3. Arbeidsføre og friske folk, og forøvrigt enhver, der endnu besidder noget til livsophold, maa i almindelighed ikke tilstaaes fattighjelp. Dog skal det være overlagt til Fattigkommissionen i Trangstilfælde ogsaa at understøtte saadanne, navnlig naar den finder, at deres fuldkomne forarmelse derved kan ventes forebygget.

§ 4. Til Forsørgelse eller Understøttelse af Fattigvæsenet antages ikke Nogen, hvis Ægtefælle, Foreldre eller ægte Barn erkjendes at have evne til at yde samme. Uægte barn staaer med hensyn til Moderens Forsørgelse i samme forhold til hende, som ægte barn til dets Forældre. Med hensyn til Fædres forpligtelse til at bidrage til uægte Børns Underholdning forholdes efter de derom gjeldende forskrifter. Dog forandres Bestemmelsen av §7 i Lov om Underholdningspenge af 1st August 1821 derhen, at i Underofficierers og hvervede menige Krigsmænds Traktement og Lønning kan med Afdelinschefens samtykke afholdes indtil 4 skilling daglig. Formaaer det Uægte Barns Moder ikke at afholde sin Del av Udgifterne ved dets Underholdning, kan Overøvrigheden paalegge Faderen at udrede det Manglende. De i love af 1ste august 1821 og 15de September 1851 om Underholdningsbidrag indeholdte regler skulle ogsaa være anvendelige paa enhver Mand der, uden at forlade Kone eller Bøn, dog modvillig unddrager sig for at sørge for sin Families Underholdning, og derved volder, at den falder i Fattigvæsenet til Byrde.

§ 5. Den, der er forpliktet til at understøtte sine trængende Slægtninger, er, naar intet Modsat for Tilfældet i Lovgivningen er bestemt, eller Trangen til Understøttelse ikke blot er forbigaaende, berettiget til at tage dem i sit Huus og underholde dem som Medlemmer af sin Familie, saalenge Fattigkommissionen ikke finder, at han behandler dem uforsvarligt. Er den, han pligter at forsørge, gift, uden at saadan Plikt paahviler hanmed Hensyn til den anden Ægtefælle, skal Understøttelsen ydes udenfor Huset, saafremt han ikke foretrækker at tage begge Ægtefæller til sig.

§ 6. Tyende forsørges i Sygdomstilfælde af Huusbonden, indtil de efter Opsigelse eller af anden lovlig Aarsag træde ud af deres Tjenesteforhold; dog ophører denne Huusbondens Forpligtelse, naar Sygdommen varer længere end 4 Uger.

§ 7. Hvor Vedkommendes Kaar eller i Sygdomstilfælde Omkostningernes Størrelse dertil maatte give Anledning, skal det være Fattigkommissionen paa det Sted, hvor den Person, der skal forsørges hører hjemme, overladt, enten at indskrænke eller aldeles ophæve den i § 4, 1ste og 2det Led, samt i § 6 paabudne Forsørgelsespligt. Opfyldes ikke denne eller Forsørgeren behandler den Forsørgede uforsvarligt, overtager Fattigvæsnet Omsorgen for Angjældende mod Erstatning hos Vedkommende enten i det Hele eller for den Deel, Fattigkommissionen paa Hjemstedet bestemmer. De Udredslser, som i Medhold af nærværende § ved Fattigkommissionens Beslutning affræves Nogen, kunne, naar Amtmannen har stadfæstet saadan Bestlutning inddrives ved Udpantning.

§ 8: Den Understøttelse, som Nogen har oppebaaret af Fattigvæsenet enten for sig selv efter sit 15de Aar eller for sin Ægtefælle og sine Børn, kan Fattigvestyrelsen af hanfordre erstattet.

§ 9: Enhver, der for sig, Ægtefælle eller Børn under 15 Aar nyder Fattighjælp, staaer med Hensyn til Person og Eiendom under Fattigvæsenets Opsyn og kan af dette forlanges umyndiggjort.

§ 10: Naar en Fattigbestyrelse yder en Trængende Understøttelse, kan den uden den Understøttedes Samtykke gjøre dennes Formuesrettigheder mod Andre gjældende, indtil Fattigvæsenet er blevet fuldstændig Skadesløsholdt for sit Udlæg.

§ 11: De en fattig til Brug overladte Klædningsstykker, Redskaber eller andre Gjenstande vedblive at være Fattigvæsenets Eiendom.

Fra Sjette Kapitel. Om Fattigpolitiet.

§ 58. Enkelte Kommuner eller flere i Fælleskab kunne oprette Tvangsarbeidshuse til Optagelse af de i §§59, 60, 61 og 62 nævnte Personer saavel fra de Distrikter, der underholde disse Indretninger, som fra andre Distrikter, for hvis Vedkommende Overenskomomst om saadan Optagelse bliver truffen.

§ 61. I Tvangsarbeidshuse kunne efter Politiets Foranstaltning indsættes personer, der ere hengivne til Ørkesløshed og Drukkenskab og af den Grund ikke kunne lovlig ernære sig. De kunne ikke indsættes paa lengre tid end 6 maaneder, og det er overlagt til Arbeidshusets Bestyrelse at løslade dem før den bestemte tid, naar de enten godtgjøre, at Udgang til lovlig Næringsvei er aabnet for dem, eller Bestyrelsen finder, at deres Opførsel giver grundet gaap om Forbedring. Forsaavidt saadanne Løsgjængere ikke ifølge foranstaaende Bestemmelser indsættes i Tvangsarbeidshuse, bilve de efter Tiltale ved politiet at straffe med Fængsel.

§ 62. Ligeledes kunne i Tvangsarbeidshuse efter Fattigkommissionens Forlangende foranstaltes indsatte Kvinder, som have forladt eller modvillig unddrage sig fra at forsørge sine uægte Børn, saa at Fattigvæsenet maa antage sig disse. Det staaer til Fattigkommissionen at bestemme Varigheden at saadanne Personers Ophold i Tvangsarbeidshuser, kun at det ikke maa overstige 6 maaneder.